

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА
НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ 809.155.0+803.0
ТКБ 81.2 Тоҷ + 81.2 Нем
Н-92**

НУРОВА ЗВЕДАМО САФАРОВНА

**ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ-ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҶОТИ
ЗАБОНШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНИ**

Ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ,
типологӣ ва қиёсӣ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, профессор
Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович

Душанбе – 2023

МУНДАРИҶА

№		Саҳ.
	Феҳристи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ	5
	Муқаддима	6
I.	БОБИ 1. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҲОТИ ОВОШИНОСИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ	14
1.1.	Мавқеи истилоҳоти забоншиносӣ дар таркиби луғавии забонҳои таҳқиқшаванда	14
1.2.	Таснифоти мавзуии истилоҳоти овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	16
1.3.	Таҳлили сохтории истилоҳоти овошиносии якчӯзба дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	20
1.4.	Таҳлили сохтории истилоҳоти бисёрчӯзба дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	43
	Хулосаи боби якум	53
II.	БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ СОХТОРИЮ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ БА САРФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ	54
2.1.	Таҳлили сохтории истилоҳоти якчӯзбаи мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	56
2.2.	Таҳлили сохтории истилоҳоти бисёрчӯзбаи мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	76
2.3.	Хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	83
2.3.1.	Нақши вожаҳои умумиистеъмоли дар ташаккули истилоҳоти сарфии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	84
2.3.2.	Падидаи сермаъноӣ дар низоми истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	85
2.3.3.	Падидаи омонимия дар низоми истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	91
2.3.4.	Падидаи муродифот дар низоми истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	99
2.3.5.	Падидаи мутақобил дар низоми истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	103
2.3.6.	Нақши истилоҳоти сарфии иқтибосӣ дар рушди таркиби	111

	луғавии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	
	Хулосаи боби дуюм	114
III	БОБИ 3. ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ БА НАҲВ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ	117
3.1.	Нақш ва ҷойгоҳи истилоҳи мансуб ба наҳв (синтаксис) дар забонҳои муқоисашаванда	117
3.2.	Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	122
3.3.	Таҳлили сохтори истилоҳоти бисёрҷузъаи мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	136
3.4.	Хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои муқоисашаванда	142
3.4.1.	Падидаи сермаъноӣ дар низоми истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	142
3.4.2.	Падидаи ҳамгуншавӣ дар низоми истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	148
3.4.3.	Падидаи муродифот дар низоми истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	151
3.4.4.	Падидаи мутақобил дар низоми истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои муқоисашаванда	152
3.5.	Таҳлили мансубияти истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба ҳиссаҳои нутқ	153
3.6.	Нақши истилоҳоти наҳвии иқтибосӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	156
3.6.1.	Вомвожаҳои арабии мансуб ба наҳв дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ	158
3.6.2.	Истилоҳоти иқтибосии забони русии мансуб ба наҳв дар забони тоҷикӣ	160
3.6.3.	Истилоҳоти иқтибосии забони лотинии мансуб ба наҳв дар забони олмонӣ	161
3.6.4.	Истилоҳоти иқтибосии забони фаронсавии мансуб ба наҳв дар забони олмонӣ	164
3.6.5.	Истилоҳоти иқтибосии забони юнонии мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	166
	Хулосаи боби сеюм	167
	ХУЛОСА	169

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ	171
ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА	173
ИНТИШОРОТ АЗ РЎЙИ МАВЗУИ	197
ДИССЕРТАТСИЯ	
ЗАМИМА	202

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

зоқ – забони олмони қадим

зом – забони олмони муосир

Adj – Adjektiv

S – Substantiv

Num – Numerale

Adv – Adverb

V – Verb

Suf – Suffix

Präf – Präfix

Art – Artikel

Part II – Partizip II

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур ба таҳлили луғавию грамматикии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ баҳшида шудааст.

Истилоҳшиносӣ дар забоншиносӣ дар муқоиса бо дигар қисматҳои забон шохаи нисбатан ҷавон буда, охири солҳои 20-уми садаи гузашта ба вуҷуд омадааст. Баҳши истилоҳшиносии забони тоҷикӣ ҳамқадами таҳаввулоти сиёсиву иҷтимоӣ ва илмиву фарҳангии кишварҳои пешрафтаи олам ба шумор рафта, ягона баҳше буд, ки тавонист тамоми истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва илмӣ-техникӣ замони навро бозгӯ намояд.

Забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ яке аз қадимтарин забонҳои олам ба шумор рафта, аз лиҳози захираи луғавӣ дар қатори муқтадиртарин забонҳои тавонои олам қарор доранд ва қодиранд, ки ҳар гуна маъниро дақиқу равшан ифода намоянд. Ба ибораи дигар, забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ зотан корсоз буда, онҳоро дар мақоми забонҳои илмӣ метавон истифода намуд.

Бо тағйир ёфтани авзои сиёсии ҷомеа ва баланд гардидани тафаккуру шуури мардум, дар шароити кунунӣ, зарурати корбурди вожаву калимаҳои нав ва истилоҳот бо мафҳуми тозаи худ аҳаммияти бештар пайдо мекунанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки таҳқиқу пажӯҳиши вежагиҳои истилоҳоти соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла мавзуи баҳси диссертатсияи мавриди назар, иқдоми нек хоҳад буд.

Яке аз ҷанбаҳои муҳиммияти диссертатсияи мазкур дар он аст, ки масоили истилоҳоти марбути забоншиносӣ аз нигоҳи муқоиса барои донишандӯзону мутахассисони соҳа хеле муҳим буда, бидуни таҳқиқи паҳлӯҳои норавшани истилоҳсозиву истилоҳгузинии баҳши мазкур аз худ намудани забонҳо ғайриимкон аст.

Ҳамин тавр, омӯзишу таҳқиқи истилоҳоти забоншиносӣ ҳамчун як низоми мураккаб дар марҳалаи кунунии рушди забоншиносӣ аҳаммияти

хосса дошта, тавсифи фарозабон, таҳлили равияҳо ва мафҳумоти истилоҳоти илми забоншиносӣ хеле муҳим аст ва ин сабаби зарурати интихоби мавзуи мазкур гардидааст.

Илова бар ин, таҳлилу баррасии низоми истилоҳоти забоншиносӣ аз нуқтаи назари инъикоси таҳаввулоту як қабати луғавӣ дар давраҳои мухталиф, ки дар зери таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба вуқӯъ пайваста, инчунин омӯзиш ва ба низом даровардани ин анвои истилоҳот дар шароити кунунӣ хеле муҳим аст.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ мавзуи мазкур бори нахуст дар шакли диссертатсияи алоҳида мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Интихоби истилоҳоти марбут ба забоншиносӣ чун манбаи пажӯҳиш ва таҳқиқ аз он иборат аст, ки оид ба таҳқиқи таҳлили луғавӣ-грамматикии ин гурӯҳи истилоҳот дар муқоисаи забони тоҷикӣ ва олмонӣ дар ҷанбаи муқоисавӣ то ҳанӯз ягон таҳқиқи ҷудоғона ба сомон расонида нашудааст.

Дар ҳоли ҳозир масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти ин ё он соҳа дар забоншиносии муқоисавӣ, махсусан дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ яке аз масъалаҳои мавриди тавачҷуҳи бештаре ба худ касб намудааст.

Масъалаи пажӯҳиши истилоҳоти забоншиносӣ дар забони тоҷикӣ ҳам аз нигоҳи назариявӣ ва ҳам аз диди амалӣ дар таҳқиқоти М. Қосимова [1983], Д. Саймидиннов [2003], М. Рустамов [1972], Т. Бердиева [1978], Н. Шаропов [1978], Д. Хоҷаев [1998; 2004; 2006; 2013], С. Назарзода [1991; 2004], М. Султонов [1999; 2008], Т.Қ. Ҷӯраев [2010], Қ. Тӯраҳасанов [2000; 2023], Ҳ. Саидов [2006; 2013], С. Ҷоматов, [2006; 2015], Ш. Каримов [2014; 2021] таҳлилу баррасӣ шудааст. Таҳқиқоти низоми истилоҳоти соҳаҳои гуногуни забони олмонӣ дар корҳои Dietrich Homberger (1993), Werner Welte (1998), Т. Todorov (1971), W. Ulrich (1972), Е.П. Сергеева (2000) ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар забони тоҷикӣ танҳо ягона диссертатсияе, ки ба таҳлили истилоҳоти забоншиносӣ бахшида шудааст «Истилоҳоти грамматикаи забони тоҷикӣ» («Таджикская грамматическая терминология») [1972] унвон дошта, ба қалами М. Рустамов мансуб аст. Илова бар ин, М. Қосимова дар асари худ бо номи «Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии тоҷик» [2003] аз қорбурди истилоҳоти забоншиносӣ дар осори суҳаншиносони форсу тоҷик низ ёдовар мешавад.

Таъкид намудан ба маврид аст, ки омӯзишу таҳлили истилоҳоти забоншиносӣ аз нигоҳи муқоисаву таҳлил дар заминаи забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва олмонӣ дар шакли рисолаву монография ва мақолаҳои ҷудогона таълифу тадвин гардиданд. Аз байни онҳо метавон диссертатсияҳои Е.П. Сергеева: «Терминологическая основа фонетики немецкого языка»; И.В. Сенина: «Становление и развитие лингвистической терминологии с компонентами dialect/mundart (на материале немецких научных текстов по диалектологии)»; В.М. Сергеева: «Опыт системно-сопоставительного изучения лингвистической терминологии в современном русском и немецком языках»; монографияи И.В. Сенина, В.Б. Меркурева: «Лингвистическая терминология в контексте становления и развития диалектологии немецкого языка», мақолаҳои Н.С. Шарафутдинова: «Терминологическая метафоризация (на материале лингвистических терминов немецкого и русского языков)»; Л.Г. Абдулина: «Проблема метафоричности лингвистической терминологии немецкого языка»; В.В. Иваницкий: «Терминологическая метафора и лингвистическая терминология» ва дигаронро ном бурд.

Бояд зикр кард, ки дар ҳоли ҳозир роҷеъ ба таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ шумораи ками таҳқиқ ба анҷом расидааст. Ягона рисолае, ки ба таҳлили муқоисавии истилоҳоти даҳонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикиву олмонӣ бахшида шудааст, «Вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтори истилоҳоти

даҳонпизишкӣ дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ» унвон дошта, ба қалами Т.А. Назаров мансуб аст.

Аммо таҳқиқи амиқи истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ дар муқоиса бо забони олмонӣ аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик ба таври пурра мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор нагирифтааст ва забоншиносии тоҷик ниёз ба он дорад.

Робитаи таҳқиқ бо барнома (лоиха)-ҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ робитаи зич доранд.

Натиҷаҳо ва хулосаҳои таҳқиқоти илмӣ дар таҳия ва тақмили маводи таълимии соҳаи забоншиносӣ нақши муҳим бозида метавонанд. Мавзӯи таҳқиқоти мазкур дар доираи яке аз самтҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ба шумор меравад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи асосии диссертатсия, пеш аз ҳама, муайян намудани вижагиҳои сохторӣ, луғавӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ва ҳамзамон муқаррар кардани хусусиятҳои умумӣ, фарқкунанда ва монандии забонҳои зикршуда мебошад.

Барои амалӣ намудани ҳадафҳои худ **вазифаҳои** зерин мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст:

- муайян намудани вижагиҳои мафҳуми «истилоҳ», «истилоҳшиносӣ» дар забоншиносӣ;
- муқаррар намудани сарчашмаҳои ташаккул ва тақомули истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ;
- таҳлили муқоисавии истилоҳоти марбути забоншиносӣ аз ҷиҳати сохтор;
- таҳлили луғавӣ-маъноии истилоҳоти забоншиносӣ дар ҳар ду забон;

- ошкор намудани роҳҳо ва воситаҳои асосии созмони истилоҳоти забоншиносӣ;
- муайян намудани роҳу усулҳои асосии истилоҳнигорие, ки дар созмони истилоҳоти забоншиносии забонҳои муқоисашаванда нақш доранд.

Объекти таҳқиқ. Истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мебошад.

Мавзӯи (предмет)-и таҳқиқ. «Таҳлили луғавӣ-грамматикии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ» унвон гирифта, дар он вижагиҳои сохторӣ, луғавӣ, маъноӣ, муносибатҳои сермаъноӣ, ҳамгунагӣ, муродифӣ ва мутазодии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда баррасӣ мешаванд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқ. Асосҳои назариявии диссертатсияро осори илмӣ назарии олимони хориҷиву ватанӣ: Г.О. Винокур [1939], А.А. Реформатский [1961, 1968, 1986], Д.С. Лотте [1961, 1968], В.П. Даниленко [1971, 1977], Б.Н. Головин [1987], Т.Л. Канделаки [1977], А.С. Герд [1981, 1981, 1991], Р.Ю. Кобрин [1987], В.М. Лейчик [1989, 1992, 2000, 2006], А.В. Суперанская, Н.В. Подолская, Н.В. Василева [2003], В.Д. Табанакова [1999], М.Н. Қосимова [1983], Д.Саймиддинов [2003], М.Рустамов [1972], Т.Бердиева [1978], Н. Шаропов [1978], Д. Хочаев [1998; 2004; 2006; 2013], С. Назарзода [1991; 2004], М. Султонов [1999; 2008], Т.Қ. Ҷӯраев [2010], Қ. Тӯраҳасанов [2000, 2023], Ҳ. Саидов [2006; 2013], С. Ҷоматов, [2006; 2015], Ш. Каримов [2014; 2021] ва дигарон ташкил медиҳанд.

Методҳои таҳқиқ. Барои ҳалли мақсаду вазифаҳои пешгузошта дар диссертатсия аз методҳои тасвирӣ, типологӣ-муқоисавӣ, таҳлили дистрибутивӣ, таҳлили ҷузъҳо (компонентӣ) ва таҳлили сохторӣ-типологӣ истифода шуданд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқ. Навгониҳои мавзӯи таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки дар диссертатсия бори аввал истилоҳоти забоншиносии

забонҳои тоҷикиву олмонӣ аз нигоҳи сохтор ва маъно таҳлилу муқоиса гардида, монандӣ, умумият ва тафовути онҳо муайян карда мешаванд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Истилоҳу ибора-истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикиву олмонӣ дар асоси дастуру фарҳангномаҳои то ба ин замон батадвинрасида дар як шакли муайян ҷамъоварӣ гардида, вижагиҳои забонии онҳо муайян шудааст.

2. Дар ҷараёни пажӯҳиш ошкор гардид, ки истилоҳоти забоншиносии забонҳои ғавқуззикр аз лиҳози сохтор ва маънӣ ба якдигар алоқаи наздик дошта, давра ба давра рушд намуда истодаанд, ки ин хусусиятҳои умумии соҳиб будани онҳоро нишон медиҳад.

3. Дар таркиби луғавии ҳар ду забон ҳам миқдори зиёди истилоҳоти иқтибосии забоншиносие мавҷуданд, ки аз забонҳои арабиву русӣ, англисиву фаронсавӣ, юнониву лотинӣ, олмониву итолиявӣ ва даниягиву норвегӣ ворид гардидаанд. Агар дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ вомвожаҳои арабиву русӣ мавқеи густурдаро касб карда бошанд, пас, дар забони олмонӣ нақши вомвожаҳои лотиниву юнонӣ бузург аст.

4. Дар ҳар ду забон ҳам, бештари истилоҳоти забоншиносӣ дар қолаби ибора сохта шудаанд. Агар бештари ибора-истилоҳҳои тоҷикӣ ба воситаи алоқаи изофӣ сохта шуда бошанд, пас, ҷузъҳои ибора-истилоҳҳои олмонӣ тавассути алоқаи тобеъ (пешояндӣ ва тартиби калима) ба ҳамдигар тобеъ мегарданд.

5. Дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҳам истилоҳоти забоншиносӣ ба воситаи усулҳои калимасозии сарфӣ ва наҳвӣ сохта мешаванд ва нақши дигар усулҳои калимасозӣ он қадар назаррас нестанд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқ дар он зоҳир мешавад, ки таҳқиқоти диссертатсионии мазкур минбаъд дар омӯзиши масъалаҳои мухталифи забоншиносӣ, алалхусус, дар таҳлилу баррасии масъалаҳои забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ, аз қабилӣ таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти забонҳои мухталиф мусоидат менамояд. Натиҷаи таҳлилу

баррасии мавзуи таҳқиқ метавонад дар омӯзиши масоили мухталифи қисмҳои забоншиносӣ, аз ҷумла, забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ, луғатшиносӣ ва грамматика мавриди истифода қарор дода шавад.

Аҳамияти амалии таҳқиқ. Натиҷаи таҳқиқ ва таҳлилу хулосабарорихи он дар самтҳои гуногун метавонад истифода шавад. Аз ҷумла, диссертатсияи мазкур метавонад дар раванди дарсҳои фанни типологияи муқоисавӣ, луғатшиносӣ ва грамматика, дар навиштани дастурҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ барои мактабҳои олии кишвар мавриди истифода қарор гирад.

Дарачаи этимоднокии натиҷаи таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки пеш аз ҳама, он дар бунёди таркиби луғавии истилоҳ, ва махсусан, забоншиносии забонҳои тоҷикиву олмонӣ, гурӯҳҳои маъноӣ, воҳидҳои луғавии соҳавӣ, муайянсозии онҳо аз лиҳози пайдоиш ва истилоҳшавӣ, инчунин дар истифодаи усулҳои пешқадами забоншиносии муосир сурат гирифтааст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6D.KOA68 – Забоншиносӣ ва ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ, муқоисавӣ мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии доктараби дарачаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми диссертант дар он зоҳир мегардад, ки аввалин маротиба истилоҳоти забоншиносӣ дар ҳар ду забон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, вижагиҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳо дар ин забонҳо нишон дода шудаанд. Инчунин дарёфти дарачаи илмӣ ба сатҳи навгонии илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ асоснок карда мешавад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Бахшҳои асосии қисми мазкур дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмии кафедраҳои забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ ва забони олмонии Донишгоҳи

давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ва инчунин дар конференсияҳои донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ мавриди муҳокима қарор дода шудааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраҳои забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ ва забони олмонии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ муҳокима гардида, (қарори № 10 аз 23.06. 2023) ба ҳимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муаллиф дар конференсияҳои илмию назариявии донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ (2010-2023) бо маъруза суҳанронӣ кардааст.

Нуқтаҳои асосӣ ва мазмуну мундариҷаи таҳқиқ дар 22 мақола, аз ҷумла 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3 фарҳанг ва 1 китоби дарсӣ ҷоп шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, 218 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад.

БОБИ 1.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҲОТИ ОВОШИНОСИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ

1.1. Мавқеи истилоҳоти забоншиносӣ дар таркиби луғавии забонҳои таҳқиқшаванда

Истилоҳ – калима ё ибораест, ки тобиши махсуси маъноии илмро соҳиб буда, дар ҳавзаи ин ё он илми муайян мустаъмал мегардад. Истилоҳ ба тағйир додани маънии истилоҳии худ қодир буда, ба сифати калимаи умумистеъмоли забон метавонад қорбурд гардад.

Роҷеъ ба таърифу тавсифи мафҳуми истилоҳ фикру андешаи олимону забоншиносон якранг нест. Ба андешаи М. Ҳ. Султонов «.....асоси таъйину ифодаи фалсафии мафҳуми истилоҳро аломати моддияти он ташкил медиҳад, яъне ба воситаи истилоҳ дар шакли моддӣ натиҷаи тафаккур ифода меёбад; истилоҳ ҳамзамон бо дигар воситаҳову ифодаи баён дар дарёфти донишҳои нави умумибашарӣ мусоидат мекунад» [146, 13].

Муаллифони «Луғати энциклопедӣ» Ф. А. Брокгауз ва И. А. Ефрон (охири асри XIX) низ ҳангоми шарҳи маънии аслии калимаи «термин» асосан ҳамин матлабро таъйид намудаанд: «Термин (Terminus) - дар назди римиёни қадим Худованди марзҳо, ки сангу нишонаҳои марзи зери ҳимояти вай қарор дошта, муқаддас доништа мешаванд» [230, 139-140].

Забоншинос А.Д. Хаютин таъкид бар он мекунад, ки шояд вожаи «terminus» дар забони лотинии асрҳои миёна ба худ маъниҳои таъйин, ифода пайдо намуд ва маҳз зери таъсири ҳамин маъниҳои вожаи «terminus» дар фаронсавии қадим вожаи «terme» ба маънии «калима» падида омада будааст [157, 11-19]. Ин матлаб аз ҷониби луғатнигорони маъруф Э. Литтре (E. Littré), О. Блох (O. Bloch) ва В. фон Вартбург (W. von Wartburg), ҳамчунин П. Роберт (P. Robert) ҳам қаблан таъкид шудааст. А. Д. Хаютин (1957) бо истинод ба муаллифони «Луғати бузурги

Оксфорд» дар забони англисӣ бо ҳамин роҳ ба миён омадани вожаи «term»-ро ба маънии истилоҳ таъкид кардааст.

Агар ба пайдоиши басомади мафхуми истилоҳ назар афканем, он аслан дар арабӣ аз феъли навъи VIII «istalaha» ба маънии: 1) беҳ шудан, ислоҳ гаштан; 2) сулҳ кардан; 3) мувофиқа кардан, созиш кардан, шарт бастан, пазируфтани падид омада, дар ин забон маънии 1) шартӣ будан мувофиқаи умумӣ; суҳанронии маъмулӣ; 2) ифодаи махсус; истилоҳ истифода мешавад. Дар забони арабӣ барои ифодаи мафхуми истилоҳ голибан аз вожаи «mustalah(āt)» истифода мебаранд [146, 16].

Ба қавли истилоҳшинос С. Назарзода «Нахустин назарияҳои истилоҳ дар илми забоншиносӣ дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX падид омадаанд [114, 21]. Масалан: Гринаф (Greenough) ва Киттрич (Kittridge) истилоҳотро ба формулаҳои риёзӣ шабеҳ медонанд, яъне чун истилоҳот танҳо ба мақсади ифодаи мафхумҳои вижа миёни одамон истифода мегардад, ба таркиби луғавии забон дохил кардани онҳо умуман зарурат надорад» [157].

Дар «Энсиклопедияи Калони Советӣ» чунин таърифи истилоҳ дида мешавад: «Истилоҳ (термин лотинии давраи баъдӣ) terminus» термин, аз лотинии terminus – хурд, марз; 1) вожа ва ё вожаҳое, ки барои баёни дақиқи мафхум ва таносуби он бо мафхуми дигар дар ҳудуди соҳаи махсус мансуб гардидааст [229, 474; 127; 24].

Мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» мафхуми «истилоҳ»-ро чунин шарҳу тавзеҳ додаанд: «истилоҳ арабӣ; 1) бо ҳам сулҳ кардан, ошӣ кардан; 2) калима ё иборае, ки хоси як гурӯҳи мардум (мас. аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо кардааст, калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайриаслӣ қабул кардааст, термин» [268, 253].

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои фавқ метавон ба хулосае омад, ки истилоҳи ин ё он соҳа дар таркиби ҳар як забон мавқеи хосеро соҳиб буда, бо хусусиятҳои корбурдии худ аз калимаҳои умумистеъмоли

тафовут дорад. Истилоҳ калимаи хос, яъне аниқтараш калимае ба вазифаи хос мебошад. Он калима ё ибораест, ки тобиши хоси маъноии илмӣ дошта, дар соҳаи амалкарди як илми муайян мафҳуми мушахасеро ба шакли мучазу дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънии истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи маъмули забон истеъмол гардад.

1.2. Таснифоти мавзуии истилоҳоти овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Фонетика (овошиносӣ ва ё савтиёт) аз калимаи юнонӣ *phone* – овоз, *sado* гирифта шуда, як қисми илми забоншиносӣ, ки сохти овозии забонро меомӯзад. Сохти овози забон, пеш аз ҳама, воситаҳои овозиеро фаро мегирад, ки барои сохтану шинохтани воҳидҳои маънидор истеъмол мегарданд. Сохти овозии забонро овозҳои нутқ, ҳичо, зада, оҳанг, синтагма, гурӯҳҳои аксентӣ ва ҷумла ташкил медиҳанд. Воҳидҳои номбурда бо роҳи тақсимоии қатории (хаттии) ҷараёни нутқ ба қисмҳои мухталиф ҷудо мешаванд. Воҳидҳои зикршуда дорои хусусияти хос ва вазифаи муайян буда, дар якҷоягӣ низоми фонетикии забонро ташкил медиҳанд.

Агар ба пайдоиши истилоҳи «фонетика» тавачҷух намоем, он дар шакли «Phonetik» аз забони юнонӣ ба забони олмонӣ иқтибос гардида, муодили олмониаш «Lautlehre; Stimmbildungslehre» мебошад. Номи ин истилоҳ бо феъли «phanai» «sagen, sprechen ва ғ. » вобастагӣ дорад.

Ҳамин тавр, мо зарур мешуморем, ки ҳар истилоҳ ва ибора-истилоҳоте, ки бевосита ба яке аз ҷанбаҳои муҳими забоншиносӣ – фонетика ё худ овошиносӣ мансубанд, диду назари хешро баён намоем. Пеш аз он ки ба таҳлили сохтори истилоҳоти ин бахш даст занем, таснифоти тематикии он бояд мавриди таҳлил қарор гирад. Аз лиҳози вижагиҳои маъноӣ истилоҳоти овошиносиро метавон ба таври зайл гурӯҳбандӣ намуд:

- allgemeinwissenschaftliche Fachwörter – истилоҳоти умумиилмӣ: усул – Methode [257, 141]; алоқа – Verbindung [257, 226]; System – низом [257, 210]; Tabelle – ҷадвал, рӯйхат [257, 211];

- allgemeinlinguistische Fachwörter – истилоҳоти умумизабоншиносӣ: наввожа – Neologismus [257, 150]; фонема [279, 57] – Phonem [176, 17]; Morphem – морфема [279, 37]; Archaismus – архаизм [257, 46];

- Fachwörter, die zur Grafik und Rechtschreibung gehören – истилоҳоти марбути хат ва имло: орфография, тарзи навишт – Schreibweise [257, 184]; хаттӣ, китобӣ – schriftlich [257, 185]; Transkription <Transkriptionszeichen [201, 6] – овознавишт <аломатҳои овознавишт(ӣ); Rechtschreibungsregeln – қоидаҳои имло [257, 173];

- Fachwörter, die zur Gliederung der phonetischen Einheiten der Rede gehören – истилоҳоти марбути воҳидҳои таҷзияшавандаи нутқ: фрикативӣ <ҳамсадоҳои роғ/фрикативӣ [176, 37] – frikativ <frikative Konsonanten [194, 37]; explosiv <explosive Konsonanten [194, 34] – зичи тарканда <ҳамсадоҳои зичи тарканда [176, 37];

- Fachwörter, die zur phonetischen Veränderungen gehören – истилоҳоти марбути таҳаввули овошиносӣ: зада <задаи мантиқӣ – Betonung <logische Betonung [257, 62-63]; Melodie <abschliessende Melodie [257, 140] – оҳанг/наво <оҳанги пастшав;

- Fachwörter, die zur phonetischen Prozess und zu den phonetischen Erscheinungen gehören – истилоҳоти марбути ҷараён ва падидаҳои овой: тахфиф <тахфифи овозҳо – Reduktion <Reduktion der Laute [257, 174]; Assimilation <teilweise Assimilation [220, 11] – ҳамгунсозии (ассимилятсия) нопурра [272, 21];

- Fachwörter, die zur Phonostilistik und Redekunst gehören – истилоҳоти марбути фоностилистика ва суҳанпардозӣ: анафора, ҳусни такроп – Anapher [247, 398]; антитеза/санъати тазод(д), – Antithesa [257, 44] – ассонанс; Metapher – маҷоз, истиора [257, 141]; ausdrucksvolle Rede – нутқи ифоданок [257, 153];

- Fachwörter, die zur Typ- und Redeform gehören – истилоҳоти марбути намуд ва шаклҳои нутқ: муколама – Dialog [257, 74]; услуби нутқ – Stil der Rede [257, 202]; Monolog – монолог [257, 147]; mündliche Rede – нутқи даҳонакӣ/шифоҳӣ [257, 174];

- Fachwörter, die zu den phonetischen Gesetze, Regeln und Normen gehören – истилоҳоти марбути қонунҳо, қоидаҳо ва меъёрҳои овошиносӣ: қоидаи фонетикӣ – phonetische Regel [257, 175]; меъёри имлоӣ – orthographische Norm [257, 151]; orthoepische Regel – қоидаи тарзи дурусти талаффуз [257, 175]; orthoepische Norm – меъёри орфоэпӣ [257, 151];

- Fachwörter, die zur Poetik und Versbau gehören – истилоҳоти марбути назмшиносӣ ва шеърнависӣ: назарияи шеърнависӣ, назарияи арӯз – Verslehre [257, 227]; тартиби қофияҳо – Reimfolge [257, 176]; Metrik – вазни шеър [257, 143]; Versintonation – тарзи талаффузи шеър [257, 227];

- Fachwörter, die zur Nachbarwissenschaften gehören – истилоҳоти марбути соҳаҳои илмҳои ба ҳам наздик: ҳалқ, ҳалқум – Kehlkopf [257, 119]; – тағояки гунбадшакл – kuppelförmiger Knorpel [257, 123]; Akustik – акустика, илми садо [257, 36];

- Fachwörter, die zur Aussprachenmethodik gehören – истилоҳоти марбути усули таълими талаффуз: талаффуз <тарзи талаффуз – Artikulation <Artikulationsart [201, 23]; Artikulationsregel – қоидаи талаффуз [257, 48];

- Fachwörter die zum Einzelwissenschaft (wissenschaftlichen Zweige) gehören – истилоҳоти марбути илмҳои ҷудогона (соҳаҳои илм): овошиносии таҷрибавӣ [96, 17] – Experimentalphonetik [257, 84]; Tonphonologie [257, 215] – фонологияи овоз; фонологияи оҳанг;

Як нуктаро бояд ёдовар шуд, ки ҳуди овошиносӣ низ дар навбати худ ба якҷанд шохаву гурӯҳҳои мустақил ҷудо мешавад, ба монанди:

1) Funktionalphonetik – овошиносии қорбурдӣ (функционалӣ): димоғӣ <ҳамсадоҳҳои димоғӣ [43, 32] – nasal <nasale Konsonanten [201, 23];

Vorderzungen- <Vorderzungekonsonanten [279, 60] – пешизабонӣ
<ҳамсадоҳои пешизабонӣ [43, 32; 154, 55];

2) artikulatorische Phonetik – овошиносии тавлидӣ: ковокии даҳон [156, 37] – Mundhöhle [220, 5]; Stimmbänder [220, 5] – садопардаҳо [154, 27];

3) овошиносии акустикӣ (akustische Phonetik): қувваи оҳанг – Tonstärke; Lautstärke [257, 135] – қувваи овоз; Lautdauer– кашиши овоз [257, 134];

4) Perzeptivphonetik – овошиносии персептивӣ: вазифаи дарккунӣ – Wahrnehmungsfunktion [257, 234]; дарк <дарки ҳичо – Wahrnehmung <Wahrnehmung der Silbe – [257, 234];

5) typologische Phonetik – овошиносии типологӣ: овози баланд – starker Laut [257, 133]; leiser Laut – нимовоз [257, 133];

6) historische Phonetik – овошиносии таърихӣ: ҷарангнокшавӣ <ҷарангнокшавии ҳамсадоҳои бечаранг – Stimmhaftwerden <Stimmhaftwerden der stimmlosen Konsonanten [257, 204]; Lautwandel – тағйирёбии овоз (овозҳо) [257, 136];

7) praktische Phonetik – овошиносии амалӣ: тарзи талаффуз дуруст – korrekte Aussprache [257, 56]; Synthese der Rede – синтези нутқ [257, 210];

8) vergleichende Phonetik – овошиносии қиёсӣ: низоми садонокҳои забони тоҷикӣ – Vokalsystem der tadschikischen Sprache; Besonderheiten der deutschen Wortbetonung – хусусиятҳои ҳоси задаи калима дар забони олмонӣ [257, 61];

9) theoretische Phonetik – овошиносии назариявӣ: аломатҳои забонӣ – sprachliche Zeichen [257, 247]; optische Zeichen – аломатҳои оптикӣ (вобаста ба биноӣ) [257, 247];

10) symbolische Phonetik – овошиносии рамзӣ; рамз <рамзи овошиносӣ – Kode <phonetischer Kode [257, 123].

1.3. Таҳлили сохтори истилоҳоти овоиносии якҷуза дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Пеш аз он ки ба таҳлили сохтори истилоҳоти савтиёт ё овоиносии забонҳои муқоисашаванда шуруъ намоем, зарур медонем, ки роҷеъ ба нақши калимасозӣ дар ташаккулу таҳаввули ин намуди истилоҳоти забонҳои ғавқуззикр назари андеша кунем, зеро калимасозӣ ё худ истилоҳсозӣ ҳамчун василаи ғанигардонии таркиби луғавии ҳар як забон ба шумор меравад.

Бисёр олимони соҳаи забоншиносӣ роҳ ва воситаҳои калимасозии забонҳои тоҷикӣ ва олмониро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Махсусан саҳми олимони забоншинос Ш. Рустамов, М. Қосимова, М. Муҳаммадиев, Д. Саймиддинов, О. Қосимов, М. Султонов, С. Низомова, Е. С. Кубрякова, К. А. Левковская, Р. З. Мурясов, М. Д. Степанова, В. Фляшер, В. Хенсен, Т. Шиппан дар омӯзишу таҳқиқи роҳҳои калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ назаррас аст.

М. Д. Степанова дар китоби ҳеш «Калимасозии забони олмонии муосир (Словообразование современного немецкого языка)» аз панҷ усули асосии калимасозӣ, ки дар забони олмонӣ мавҷуданд, ёдовар мешавад: «1) бо роҳи ивазшавии решаи калима; 2) бо роҳи гузариш аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ; 3) ба воситаи калимаҳои мураккаб; 4) ба воситаи пешванд; 5) ба воситаи пасванд» [144, 46]. К. А. Левковская бошад дар китоби «Луғатшиносии забони олмонӣ (Лексикология немецкого языка)» аз ду воситаи асосии калимасозӣ ишора мекунад: «1) калимасозии сарфӣ ё вандафзой; 2) калимасозии сарфию наҳвӣ» [86, 155]. Дар зери мафҳуми калимасозии сарфӣ сохташавии калимаву истилоҳ ба воситаи илова кардани пешванд ва ё пасванд ба решаву асос дарк карда мешавад. Усули сарфию наҳвӣ бошад, пайваствашии ду ва ё зиёда решаву асос буда, дар натиҷа калимаи мураккаб сохта мешавад.

Таъкид мебояд намуд, ки ба воситаи пешванд сохтани калима дар забони олмонии қадим хеле маъмул будааст. Пешвандҳои феълсози

забони олмони қадим инҳоянд: «bi- (зоқ) – be- (зом), gi- (зоқ) – ge- (зом), ir, ur-, ar- (зоқ) – er-(зом), for(a)-, fur(i)- (зоқ) – ver- (зом), zi(r)-, za(r) - (зоқ) – zer- (зом), int-, ant- (зоқ) – ent- (зом)» [206, 91-93].

Таркиби луғавии дилхоҳ забон аз ҳисоби калимаҳои мураккаб ғанӣ мегардад. Сохтани калимаҳои мураккаб дар ҳар ду забон ҳам яке аз роҳҳои ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забон ба шумор меравад. Тавре ки маълум аст, калимаҳои мураккаб аз ду ва ё зиёда калимаҳои аз ҷиҳати луғавӣ мустақилмаъно сохта мешаванд. Дар муқоиса бо калимаҳои, ки ба воситаи вандҳо сохта шудаанд, як ҷузъи калимаҳои мураккаб мустақилмаъно ва ҷузъи дигарашон маъноӣ категориявиро соҳибанд.

Дар забони олмонӣ исмҳо аслан аз ҳисоби калимаҳои мураккаб пурра мегарданд. Феълҳои мураккаб бо роҳи дигар кардани парадигмаи калима (конверсия) аз исмҳои мураккаб сохта мешаванд, ки инро дар забоншиносӣ падидаи конверсионӣ ё худ мубаддал гаштани як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ мансуб медонанд. Ин усул асосан ҳоси исм ва феъл аст. Аз рӯи хусусияти сохторӣ калимаҳои мураккаби забони олмонӣ ба воситаи қолибҳои зерин сохта мешаванд:

1. Adj+S: phonographisch <phonographisches Alphabet [257, 38] – фонографӣ <алифбӯи фонографӣ; silbenbildend <silbenbildender Laut [279, 61] – ҳичосоз <овози ҳичосоз [155, 9];

2. Num+S+S: Zweilippenlaut [201, 23] – овози лабулабӣ [43, 32];

3. S+S: Labiodental <labiodentale Konsonanten [247, 406] – лабудандонӣ <ҳамсадоҳи лабудандонӣ [208, 180]; Mittelzungen- <Mittelzungenkonsonanten [201, 24; 257, 127] – байнизабонӣ <ҳамсадоҳи байнизабонӣ [154, 66];

4. Adj+Adj: palatoalveolar [247, 408] – комӣ-алвеолӣ [118, 170]; dorsalopalatal <dorsalopalatale Konsonanten [257, 76] – пасизабонӣ-комӣ <ҳамсадоҳи пасизабонӣ-комӣ [154, 66].

Калимаи мураккаб, ки айна ҳол дар забони муосири олмонӣ ҳамчун воситаи асосии калимасозии исмҳо ба шумор меравад, дар забони олмонии қадима низ ҳамчун воситаи сермахсултарини калимасозӣ мавриди истифода қарор дошт.

Дар забони муосири олмонӣ чунин қолабҳои калимасозӣ ба назар мерасид: 1) «S+S»; 2) «S+Adj» ё «Adj+S»; 3) «Adv+ S»; 4) «S+V».

Дар баробари пешвандҳои хоси забони олмонӣ, инчунин пешвандҳои аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ иқтибосгардида низ дар калимасозии забони олмонӣ нақши назаррас доранд.

Пешвандҳои аз забони юнонӣ иқтибосгардида: «a-, an-, all-, allo-, arch-, amphi-, ana-, anti-, ant-, apo-, ap-, dia-, meta-, para- usw.»: Asyndeton [247, 398] – асиндетон, алоқаи бепайвандак; Allograph – ҳарфгуна [257, 38]; Allophon [257, 38] – варианти фонема, чандсадо; Archaismus [247, 46] – архаизм, калимаҳои кӯҳнашуда; Amphibolie [257, 40] – амфиболия, ду тақсим кардан(и); Anapher [247, 398] – анафора, хусни такрор; Antonymie [247, 398] – антонимия; Арокопе [247, 398] – апокопе, афтидани овоз ё овозҳои охиринаи калима; apikal [247, 398] – нӯғизабонӣ; Diaphragma – диафрагма [257, 74]; Metathese [247, 407] – ҷой иваз кардан(и); Paradigma [247, 408] – парадигма, ҷадвали тасриф (и калима);

Пешвандҳои аз забони лотинӣ иқтибосгардида: «ab-, ad-, ambi-, bi-, zirkum-, de-, di-, ex-, extra-, in-, im-, ir-, il-, inter-, ob-, per-, post-, prä-, pro-, re-, se-, semi-, sub-, super-, supra-, trans-, ultra-»: Abbreuiatur [257, 28] – калимаи мухтасар, ихтисор(a); Zirkumflex – задаи баланду пастшав [257, 247]; suprasegmental – забарзанҷирӣ, супрасегменталӣ [257, 67]; bilateral – паҳлӯӣ [257, 67]; Transliteration – ҳарфнавишт [257, 217]; ultralang – ғавқуллода дароз [257, 219]; Semikolon [181, 402] – нуктаву вергул [139, 82]; Номонум – омоним [257, 108]; Monophthong – монофтонг [257, 146]; Polysemie – сермаъноӣ [257, 166]; Präposition – пешоянд [257, 168] – Präfix – пешванд [257, 167] ва ғайра.

Дар баробари ин пешвандҳои «bi-, ex-, im-, in- (забони лотинӣ); a-, anti-, heter-, inter-, ultra- (забони юнонӣ)», инчунин хусусияти сифатсозӣ низ доранд: binär – дунавъӣ (дугонагӣ) [247, 399]; bilabiopalatal – лабулабии комӣ [257, 67]; expiratorisch – нафасбарорӣ [279, 39]; implosiv – ҳамсадои зич [279, 59]; intonatorisch [257, 116] – оҳангӣ, овозӣ; amorph [257, 40] – аморфӣ; antikonsonantisch – зиддиҳамсадоӣ [257, 44]; heterogen – гуногунтаркиб [257, 106]; intervokal(isch) [247, 404] – интервокалӣ, байни садонок ва ғайра.

Калимасозӣ ба воситаи пасванд дар давраи забони олмонии қадим усули ғановат гардонидани таркиби луғавии забон ба шумор мерафт. Ба ин давра пасвандҳои: «-ier, -ien, -our, -on, -eis, -ois» марбутанд. Пасвандҳои мазкур асосан исмҳои ифодакунандаи «қасбу шуғли шахс ва ё амал»-ро месохтанд.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик низ нақши вандҳо дар ташаккули истилоҳоти овошиносӣ васеъ роиҷ аст:

1) **бо воситаи калимаҳои мураккаб: садонок+шав+ӣ** – <садонокшавии ҳамсадоҳо – Vokalisierung – <Vokalisierung der Konsonanten [257, 231];

2) **бо воситаи вандҳо** – сохтани калима бо ёрии пешванд ва пасванд: **зада+нок** – <пешвандҳои заданок – betont <betonte Präfixen [220, 27]; **ge+schloss+en** <geschlossene Vokale [220, 17] – баста <садонокҳои баста (пӯшида) [155, 54].

Ҳамаи ин воситаҳо дар забони тоҷикӣ, қариб ки, дар як самт сермахсуланд.

Ҳангоми таҳлили сохтори истилоҳоти овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ таркиб ва чузъҳои онҳо пурра мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст. Истилоҳоти овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ метавонанд сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ бошанд. Дар қори мазкур истилоҳоти сода гуфта он воҳидҳои истилоҳотиеро дар назар доранд, ки танҳо аз як реша иборатанд. Истилоҳоти сохта гуфта, он воҳидҳои

истилохотиеро дар назар доранд, ки аз реша, пасванд ва ё пешванд иборатанд.

Инчунин, истилоҳоти мазкур дар шакли мураккаб низ истеъмоли мегарданд, яъне истилоҳоте, ки аз ду ва ё зиёда реша иборатанд. Дар зер мо он истилоҳотеро, ки ба зергурӯҳҳои истилоҳоти умумизабоншиносӣ, марбути хат ва имло, марбути воҳидҳои таҷзияшавандаи нутқ, марбути тағйирдиҳандаҳои овошиносӣ, марбути чараён ва падидаҳои овоӣ, марбути фоностилистика ва суханпардозӣ, марбути соҳаҳои илмӣ ба ҳам наздик, марбути усули таълими талаффуз шомиланд, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор медиҳем.

Истилоҳоти якчӯзӣи умумизабонӣи марбут ба овошиносӣ. Омӯзишу таҳлили истилоҳоти овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ барои таҳлили нисбатан муфассали сохтори истилоҳоти якчӯзӣи кори мо мусоидат намуданд.

Аз шумораи умумии воҳидҳои истилоҳоти луғавии гурӯҳи мазкур 111 истилоҳоти якчӯзӣи мавриди таҳқиқ қарор гирифт, ки 4%-и шумораи умумии истилоҳоти ҷамъовардари ташкил медиҳад. Истилоҳоти ин гурӯҳ аз нигоҳи таркиби морфологӣ чунин дастабандӣ гардиданд.

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди истилоҳоти содаи марбут ба овошиносӣ дар ташаккули зернизомии истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти ҷамъоваришуда тақрибан 8%-ро ташкил медиҳанд: чанба (аспект) <чанбаи акустикӣ [257, 50] – Aspekt [247, 398] <akustischer Aspekt; Morphem [279, 37] <formbildendes Morphem – морфема <морфемаи шаклсоз [257, 146].

Миқдори умумии истилоҳоти якчӯзӣи марбути воҳидҳои овошиносии забони тоҷикӣ дар замимаи якуми диссертатсия чой дода шудааст.

2. Истилоҳоти сохта. Шумораи истилоҳоти сохта дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда

тақрибан 10%-ро ташкил медиҳад: **ҳалқ+ӣ** (нафасӣ) <ҳамсадои ҳалқӣ [55, 90] – behaucht <behauchter Laut [257, 127]; **Entwickl+ung** <Entwicklung der Rede [257, 82] – инкишоф <тақомули нутқ, рушди нутқ.

Бояд зикр намуд, ки истилоҳоти сохтаи мансуби гурӯҳи мазкур тавассути пешванд ва пасванд сохта мешаванд ва дараҷаи истеъмоли онҳоро метавон чунин тавсиф намуд:

(1) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: но+тамом** <оҳанги нотамом – progredient <progrediente Melodie [220, 27]; **ком+ӣ** <садоноки комӣ – palatal [247, 408] <Palatalvokal [257, 154]; **Ab+laut** <quantitativer Ablaut –бадалшавии садонокҳо <бадалшавии миқдории садонокҳо [257, 29]; **un+betont** <unbetontes Suffix [220, 27] – беада <пасванди беада [118, 68];

(2) **сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: давом+нок** <ҳамсадои давомнок – dauernd <Dauerlaut [257, 70]; **кушод+а** <ҳичои кушода [54, 104] – offen <offene Silbe [194, 75]; **stimm+los** <stimmlose Konsonanten [257, 128] – бечаранг <ҳамсадоҳои бечаранг [55, 89]; **Labialisier+ung** [220, 17] – лабишавӣ [279, 32];

(3) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванду пасванд: бе+чаранг+ӣ** <аз рӯи бечарангӣ [47, 30] – Stimmlosigkeit <nach der Stimmlosigkeit [257, 204]; **Ver+länger+ung** <Lautverlängerung – дарозшавӣ, тамдид <тамдиди овоз [154, 16].

Тавре ки аз мисолҳои овардашуда маълум мегардад, пешвандҳо ва пасвандҳо дар ташаккули ин гурӯҳи истилоҳот нақши асосиро мебозанд.

Агар дар забони тоҷикӣ, бештари истилоҳоти ин гурӯҳ тавассути вандҳои «-нок, -а, -ӣ, -бе» сохта шаванд, пас дар забони олмонӣ бештар пешванди «un-» ва пасвандҳои «-keit, -ung, -los, -tion» серистеъмоланд. Пешвандҳо ва пасвандҳои олмонӣ аз забонҳои қадимаи олмонӣ ва лотинӣ иқтибос гардидаанд.

3. **Истилоҳоти мураккаб.** Шумораи онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти баррасишуда тақрибан 3%-ро ташкил медиҳад.

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1) Adv+S: **таҳ+курсӣ** [154, 31] – Grundlage [257, 102];

2) S+S+V+Suf: **ҷой+иваз+кун+ӣ** [154, 93] – Umstellung [279, 62].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1) S+S: **Ton+färbung** [257, 215] – танини оҳанг, гуфтор; **Ton+höhe** – баландии овоз [201, 215];

2) Num+S+S: **Zwei+lippen+konsonanten** [257, 249] – ҳамсадои лабулабӣ [54, 96];

3) Num+Adj: **zwei+silbig** [257, 249] – духичой.

Дар зернизомии «истилоҳоти умумизабонӣ»-и забонҳои муқоисасаванда аз ҳама бештар сохтани истилоҳ бо воситаи пасванд ва калимаҳои мураккаб ба назар расид.

Аз мисолҳои дар боло овардашуда маълум мешавад, ки 16 истилоҳ бо усули вандӣ, яъне 4 истилоҳ бо пешванд, 4 истилоҳи боқимонда ба воситаи пасванд ва 2 истилоҳ ба воситаи пешванду пасванд ва 6 истилоҳ бо воситаи калимаҳои мураккаб сохта шудаанд. Ба таври қолиб сохта шудани истилоҳоти мураккаб дар забоншиносӣ падидаи нав набуда, аксари истилоҳоти мураккаби ҷамъоваришуда бар мабной қолаби «S+S» ташкил гардидаанд.

Истилоҳоти марбути хат ва имло. Қабл аз шуруъ ба таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба хат ва имло лозим мешуморем, ки мафҳумҳои «хат» ва «имло»-ро шарҳ диҳем. Дар сарчашмаҳои забоншиносӣ ин мафҳумҳо чунин тавсиф гардидаанд: «**ХАТ** II طخ 2. маҷмуи аломатҳои, ки дар як забон вақти навиштан ба кор меравад (харфҳо ва аломатҳои дигар) [271, 430]; **Хат** аломати шартист, вай рамзи предметҳо, идеяҳо, ҳичо ва фонемаҳо мебошад [124, 78]; **ИМЛО** а. علاما 1. *зби.* маҷмуи қоидаҳо оид ба дуруст навиштани калимаҳо, аз сатр ба сатр

кӯчонидани онҳо, истифодаи ҳарфҳои калону хурд, дефис ва ғ. дар навишт [270, 545]; **имло** (ар. – «пур кардан ва аз ёд чизе навиштан ва оғоз кардан ва аз худ чизе гуфтан») ва дар «Ғиёс-ул-луғот» чун истилоҳ ба маънии расмулхат, яъне навиштани таркиби ҳуруф мувофиқи қоида аст» [228, 135].

Аз шумораи умумии воҳидҳои истилоҳоти гурӯҳи мазкур воҳидҳои таҳлилшуда тақрибан 52 истилоҳро ташкил медиҳад, ки ин аз миқдори умумии истилоҳоти ҷамъоваришуда 5%-ро ташкил медиҳад. Аз нигоҳи сохтор истилоҳоти якчӯзбаи ин гурӯҳро метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд.

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди онҳо дар зернизоми истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 6%-ро ташкил медиҳад. Хусусияти истилоҳии воҳидҳои зикршуда дар таркиби истилоҳ-ибораҳо маълум мегардад: хат <хатти ҳиҷоӣ [14, 7] – Schrift; <silbische Schrift [257, 184]; имло <қоидаҳои имло [139, 25-26] – Rechtschreibung <Rechtschreibungsregel [279, 32].

Лозим ба ёдоварист, ки дар забонҳои мавриди қиёс истилоҳоте мавҷуданд, ки аз лиҳози сохтори сарфӣ дар як забон содаанду, дар забони дигар мураккаб, масалан, агар истилоҳи «имло» дар забони тоҷикӣ сода бошад, пасон муодили олмони он дар шакли мураккаби «Rechtschreibung (Recht+schreibung)» мустаъмал мегардад.

2. Истилоҳоти сохта. Шумораи онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 9%-ро ташкил медиҳанд: **хатт+ӣ** – schriftlich [257, 185]; **Schreib+ung** – навишт [257, 184].

Дар сохтани истилоҳҳои сохтаи мансуби «хат» ва «имло»-и забонҳои муқоисашаванда нақши унсурҳои калимасоз, яъне пешванду пасванд хеле калон аст ва мо роҷеъ ба дараҷаи истеъмоли онҳо дар зер таваққуф хоҳем намуд:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд:

ab- [286, 15] Пешванди мазкур яке аз сермахсултарин унсурҳои калимасозии забони олмонӣ ба шумор рафта, дар сохтани истилоҳоти «хат» ва «имло» нақши калон дорад. Пешванди «ab-» ба забони олмони қадим дар шакли «ará» ва аз забони юнонӣ дар шакли «ab-» иқтибос гардидааст. Муродифи пешванди мазкур дар забони ҳозираи олмонӣ «ab-» мебошад. Ҳамчун пешванд «ab-» ба забони олмони давраи миёна дар шакли «von» ворид гардидааст ва барои калимаҳои аз забонҳои юнонӣ ва латинӣ иқтибосгардида ҳамчун ҷузъи аввали калима махсуб меёбад: **Ab+Absatz** <phonetischer Absatz – абзатс <абзатси овоӣ [257, 29]; **Ab+laut** [225, 28] <qualitativer Ablaut [257, 29] – бадалшавии садонокҳо <бадалшавии сифатии садонокҳо; **Um+schrift** <phonetische Umschrift [257, 220] – транскрипсия <транскрипсияи фонетикӣ; **Apo+stroph** [257, 45] – апостроф [228, 45].

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд:

-й. Пасванди ёдоваршуда яке аз сермахсултарин ванди истилоҳсоз махсуб ёфта, асосан аз исм сифат месозад: **орфоэп+й** <меъёри орфоэпӣ – orthoepisch <orthoepische Norm [279, 40]; **забон+й** <меъёри забонӣ – sprachliche Norm [257, 151]; **овошинос+й** <хатти овошиносӣ – phonetische <phonetische Schreibweise [257, 184].

Ҳамин тавр, дар забони олмонӣ пешвандҳои «ab-, im-» ва пасвандҳои «-isch, -e» сермахсул буда, дар забони тоҷикӣ пасванди «-й» ин вазифаро иҷро мекунад. Агар пасванд ва пешвандҳои олмонӣ басомади юнониву латинӣ дошта бошанд, пас пасвандҳои тоҷики решаи форсиро соҳибанд.

3. Истилоҳоти мураккаб. Теъдоди истилоҳоти мураккаб дар зернизомии истилоҳоти мансуби «хат» ва «имло» тақрибан 4%-ро ташкил медиҳанд.

Истилоҳоти мураккаби мансуби «хат» ва «имло» дар асоси қолибҳои зайл сохта мешаванд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1) S+S: **даст+хат** – Handschrift [257, 104];

2) S+V: **ово+навишт** (транскрипсия) [154, 44] – Umschrift [257, 220].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Schreib+weise** – орфография, тарзи навишт [257, 184];
Schrift+sprache – забони адабии хаттӣ [257, 185];

2. Adj+S: **Hoch+komma** – апостроф [257, 107]; **Hoch+ton** – лаҳни болорав [257, 108].

Аз таҳлилу баррасии мисолҳои овардашуда аён гардид, ки миқдори истилоҳоти ба воситаи усули сарфӣ сохташуда ба 13 воҳид баробар аст. Теъдоди ками истилоҳоти зернизоми мазкурро истилоҳоти мураккаб (6 воҳид) ташкил медиҳанд. Истилоҳоти мураккаби ҳар ду забон ҳам ба воситаи қолаби маъмули «S+S» сохта шудаанд.

Истилоҳоти марбути «воҳидҳои таҷзияшавандаи нутқ». Дар раванди таҳқиқ мо 95 истилоҳе дарёфтем, ки бевосита ба воҳидҳои таҷзияшавандаи нутқ марбутанд, яъне аз шумораи умумии истилоҳоти гирдовардашуда 15% -ро ташкил медиҳад. Аз лиҳози сохтори сарфи мо истилоҳоти якҷузъаи гурӯҳи мазкурро ба сода, сохта ва мураккаб ҷудо намудем:

1. Истилоҳоти сода. Миқдори истилоҳоти содаи гурӯҳи мазкур чандон зиёд набуда, аз теъдоди умумии истилоҳоти ҷамъоваршуда тахминан 40%-ро ташкил медиҳанд: ҳалқ <қовокии ҳалқ – Kehle <Kehlhöhle [257, 119]; лаб <овози лабӣ [43, 36] – Lippe <Lippenlaut [279 32, 41]; Morphem <Ableitungsmorphem [257, 29] – морфема <морфемаи калимасоз [55, 4]; Laut < reduzierter Laut [257, 133] – овоз <овози муҳафаф (ихтисоршуда);

2. Истилоҳоти сохта. Миқдори истилоҳот дар зернизоми мазкур тақрибан 12%-ро дарбар мегирад: **ком+й** <садоноки комӣ – palatal <Palatalvokal [257, 154]; **забон+й** <овози забонӣ [55, 89] – Zungen- <Zungenlaut [257, 248]; **stimm+haft** <stimmhafter Konsonant [279, 59] –

чарангнок <хамсадои чарангнок [154, 70]; **nas+al** <nasale Konsonanten [257, 128] – димоғӣ <хамсадоҳои димоғӣ [55, 95].

Дар сохтани истилоҳоти сохта вандҳо нақши меҳварӣ доранд, ки дар зер аз онҳо ба таври зайл ёдовар мешавем:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд:

пешванди «хам-». Дар ҳар ду забон ҳам, миқдори истилоҳоти овошиносие, ки ба воситаи пешаванди мазкур сохта мешаванд, хеле маҳдуд аст: **хам+садо** <хамсадоҳои забончагӣ [154, 66; 43, 23] – Konsonant <uvulare Konsonanten [279, 59]. Муодили пешванди мазкур дар забони олмонӣ «mit-» буда, дар созмони истилоҳоти овошиносӣ каммаҳсул аст: **Mit+laut** [194, 33] – ҳамсадо; **un+betont** <unbetonte Silbe [279, 61] – беада <ҳичои беада [155, 7];

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд:

пасванди -los Пасванди мазкур яке аз пасвандҳои истилоҳсози забони олмонӣ буда, асосан, аз исм сифат месозад: **geräusch+los** (бешавшув) <geräuschlose Konsonanten <хамсадои бешавшув [154, 61]; **ton+los** – беада [257, 215];

«-al». Пасванди ёдоваршуда гарчанде ки каммаҳсул бошад ҳам, ба воситаи он миқдори ками истилоҳоти мансуби «воҳидҳои таҷзияшавандаи нутқ» сохта шудаанд: **laryng+al** (ҳалқӣ) <Laryngallaut [247, 406] – ҳалқӣ <овози ҳалқӣ [154, 56]; **palat+al** <Palatalvokal – комӣ <садоноки комӣ.

Яке аз тафовутҳои истилоҳоти аз пасаванди мазкур сохташуда дар он аст, ки агар пасванди «-al» дар таркиби истилоҳ омада, дар забони олмонӣ истилоҳи мураккаб созад, пас муодили истилоҳи зикршуда дар забони тоҷикӣ дар шакли ибораистилоҳи изофӣ қорбурд мегардад: *овози ҳалқӣ, садоноки комӣ*. Пасванди «-al» аз забони лотинӣ «-alis» ба забони олмонӣ иқтибос гардидааст.

(3) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд. Дар ташаккули ин навъи истилоҳот ҳам пешванд ва ҳам пасванд иштирок намуда, истилоҳ месозанд: **но+устувор+ӣ** – Schwankung [257, 185]; **ҳам+оҳанг+ӣ** – Harmonie [257, 104]; **bi+labi+al** <bilabiale Konsonanten [279, 60] – лабулабӣ <ҳамсадоҳои лабулабӣ [154,57]; **vor+ton+ig** <vortonige Silbe – ...и пеш аз зада <хичои пеш аз зада [279, 61]: **Mit+schwing+en** <бозхон, резонатор [257, 145].

Дар ҳар ду забон ҳам истилоҳоти ба воситаи пешванду пасванд сохташуда аз нигоҳи шакл якранганд, яъне ҳарду ҳам дар шакли мураккаб дар таркиби ибора-истилоҳ истеъмом мегарданд ва ин аломати умумии истилоҳоти забонҳои таҳқиқшавандаро бозгӯ мекунад.

Миқдори умумии истилоҳоти сохтаи марбути воҳидҳои таҷзияшавандаи нутқ дар замимаи дуҷуми диссертатсия ҷой дода мешавад.

Ҳамин тавр, дар забони олмонӣ истилоҳоти гурӯҳи мазкур ба воситаи пешвандҳои «anti-, ab-, haplo-, um-» ва пасвандҳои «-los, -al, -ung, -ig» сохта шуда, муодили онҳо дар забони тоҷикӣ пешвандҳои «ҳам-», «но-» «бе-» ва пасванди «-ӣ» ба шумор мераванд. Агар пасванд ва пешвандҳои забони олмонӣ басомади юнониву латинӣ дошта бошанд, пас баромади пасвандҳои тоҷикӣ ба забони форсӣ рост меояд.

3. Истилоҳоти мураккаб. Миқдори умумии истилоҳоти мураккаби гурӯҳи мазкур ба 34 адад баробар аст. Истилоҳоти мураккаби гурӯҳи мазкур ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. Prär+S+Suf (пешоянд+исм+пасванд): **пеши+забон+ӣ** <овози пешизабонӣ [43, 40] – Vorderzungen <Vorderzungenlaut [279, 41]; **паси+ком+ӣ** <овози пасикомӣ – Hintergaumen <Hintergaumenlaut [257, 107];

2. S+Infix+S+Suf: **лаб+у+дандон+й** <хамсадоҳои лабудандонӣ [154, 55] – Labiodental [247, 406] <labiodentale Konsonanten; **лаб+у+лаб+й** <хамсадоҳои лабулабӣ – bilabial <bilabiale Konsonanten [257, 128];

3. Adj+V+S+V: **тар+канда+рахна+дор** [43, 41] – explosiv-reibe;

4. Num+S+Suf: **ду+ҳичо+й** <калимаи духичой – zweisilbig; <zweisilbiges Wort [279, 28];

5. Adj+S: **ним+чаранг** <хамсадои нимчаранг – halbstimmhaft <halbstimmhafter Konsonant [220, 9].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. Num^{*}+S+Suf: **ein+silb+ig** <einsilbiges Wort [220, 18] – якҳичоғӣ <калимаи якҳичой [279, 29];

2. S+Adj: **medio+palatal** [247, 406] <mediopalatale Konsonanten [257, 139] – байнизабонӣ <хамсадоҳои байнизабонӣ [154, 55];

3. Adj+Adj: **labio+dental** [257, 132] <labiodentale Konsonanten [279, 60] – лабудандонӣ <хамсадоҳои лабудандонӣ [154, 55];

Аз таҳлилу таҳқиқи истилоҳоти гурӯҳи мазкур метавон ба хулосае омад, ки истилоҳи якҷузъаи сохта ба воситаи пешванд 3 истилоҳ, ба воситаи пасванд 4 истилоҳ, ба воситаи пешванду пасванд 5 истилоҳ сохта шудаанд. Ба воситаи қолаб сохта шудани истилоҳоти мураккаб дар ҳар ду забон маъмул буда, бештари истилоҳот бо қолабҳои «Prär+S+Suf», «S+Infix+S+Suf», «Num+S+Suf», «Adj+S», «Adj+Adj» сохта шудаанд.

Истилоҳоти марбути таҳаввули овошиносӣ. Аз лиҳози сохтор метавон ҳамаи истилоҳоти якҷузъаи марбути таҳаввули овошиносиро ба сода, сохта ва мураккаб чудо намуд.

1. Истилоҳоти сода. Микдори истилоҳоти сода дар зернизомии истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти ҷамъоваришуда тақрибан 18%-ро ташкил медиҳад: мухафаф <садоноки мухафаф – reduziert <reduzierter Vokal [257, 175]; Akzent [201, 212] <phonematischer

---

* Num. – Numerale (муодили олмонии шумора)

Akzent – зада <задаи фонематикӣ [257, 37].

2. Истилоҳоти сохта. Нақш ва ҷойгоҳи истилоҳоти сохта дар таркиби луғавии забонҳои таҳқиқшаванда дар муқоиса ба дигар намуди истилоҳот назаррас буда, теъдоди умумии онҳо дар зернизоми истилоҳоти мазкур аз миқдори умумии истилоҳоти таҳлилшуда 65%-ро ташкил медиҳад: **мувофик+ат** <мувофиқати овозҳо – Übereinstimmung <Übereinstimmung der Laute [257, 218]; **Akzentu+ierung** [247, 397] – акцентуатсия.

Дар созмони истилоҳоти сохтаи ҳар ду забон унсурҳои калимасоз, яъне пешванду пасванд нақши назаррас доранд, ки дар зер аз онҳо ёдовар мешавем:

(1) **сохтани истилоҳ бо пешванд: бе+зада** <пешванди беада – unbetont <unbetontes Präfix [220, 27]; **a+sylabisch** – ғайриҳичосоз [257, 51];

(2) **сохтани истилоҳ бо пасванд: кушод+a** <ҳичои кушода [155, 6-7] – offen <offene Silbe [201, 43]; **баст+a** (пӯшида) <ҳичои баста [155, 7] – geschlossen <geschlossene Silbe [201, 43]; **dent+al** <dentale Konsonanten – дандонӣ <ҳамсадоҳои дандонӣ [157, 127];

(3) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванду пасванд: vor+ton+ig** – ...и пеш аз зада [257, 233]; **un+silb+isch** <unsilbischer Laut – ғайриҳичоӣ <овози ғайриҳичосоз [279, 41]; **ge+räusch+los** [257, 97] – бесадо.

Тавре ки аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, бештари истилоҳоти тоҷикӣ бо пешванди «бе-» сохта шуда, муодили онҳоро дар забони олмонӣ вандҳои калимасозии «be-, in-, um-, un-, vor-, ver-» ташкил медиҳанд. Роҷеъ ба иштироки пасвандҳо дар ташаккули истилоҳоти гурӯҳи мазкур ҳаминро метавон гуфт, ки пасвандҳои «-нок, -ӣ» дар забони тоҷикӣ сермахсул буда, муодили онҳо дар забони олмонӣ пасвандҳои «-ig, -ung, -ierung, -iv, -e, -isch, -los» ба шумор мераванд.

3. Истилоҳоти мураккаб. Як қисми таркиби луғавии забонҳои таҳқиқшавандаро истилоҳоти мураккаб созмон медиҳанд. Ин гуна

истилоҳот аз ду решаи баробархуққ иборат буда, ҷузъҳои он метавонанд ҳиссаҳои мухталифи мустақили нутқ бошанд. Аз шумораи истилоҳоти гирдоварда 70 ғисади онҳо аз нигоҳи сохтор мураккаб буда, ба воситаи қолабҳои зайл сохта шудаанд.

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. Adj+V+S: **баланд+шав+ӣ** (авҷ) <баландшавии (авҷи) оҳанг – Steigerung <Steigerung des Tones [279, 14];

2. Adv+V: **боло+рав** <оҳанги болорав – steigend <steigende Melodie [201, 91]; **паст+шав** < оҳанги пастшав/фароянда – fallend <fallende Melodie [201, 91].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1) S+S **Geräusch+laut** [257, 96] – ҳамсадои шавшувдор [55, 96]; **Lippen+öffnung** [257, 138] – кушодашавии лабҳо, холигии байни лабҳо;

2) Adj+S: **Hoch+ton** [257, 108] – лаҳни болорав.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили баррасии истилоҳоти якҷузъаи истилоҳоти марбути таҳаввули овошиносӣ маълум гардид, ки дар созмони истилоҳоти сохтаи ҳар ду забон вандҳои калимасоз нақши калидӣ доранд. Сермаҳсуливу каммаҳсулии вандҳои истилоҳсоз якранг набуда, дараҷаи истеъмоли онҳо то андозае тафовут дорад. Агар дар забони тоҷикӣ истилоҳоти мураккаб ба воситаи як қолаб сохта шуда бошанд, пас дар забони олмонӣ миқдори онҳо ба ду адад баробар аст.

Таҳлили сохтори истилоҳоти марбути ҷараён ва падидаҳои овой.

Ҳар як гурӯҳи истилоҳот аз маҷмуи муайяни луғот ва вожаҳо иборат буда, бахши ҷараён ва падидаҳои овой аз он ороиш нест. Аксари истилоҳоти мансуби гурӯҳи мазкурро истилоҳоти якҷузъа ташкил медиҳанд, ки онҳоро метавон ба содаву сохта ва мураккаб ҷудо намуд. Шумораи умумии истилоҳоти ҷамъовардаи гурӯҳи мазкур ба 66 адад баробар аст. Роҷеъ ба ҷузъиёту созмонёбии онҳо дар қолаби мисолҳо диду назари хешро баён менамоем.

1. Истилоҳоти сода. Тавре ки аз номаш маълум аст, истилоҳоти гурӯҳи мазкур танҳо аз реша ва ё асос иборат буда, чун истилоҳи мустақил мустаъмал мегарданд. Теъдоди истилоҳоти гурӯҳи мазкур 3% ташкил медиҳанд: оҳанг <оҳанги болорав/пурсиш [155, 57] – Intonation <interrogative Intonation [279, 42]; Melodie <progrediente Melodie [220, 48] – наво <навои нотамои [96, 150].

2. Истилоҳоти сохта. Ин намуди истилоҳот аз дигар намудҳо бо он фарқ мекунад, ки дар бунёди онҳо унсурҳои калимасоз иштирок намуда, ба истилоҳ тобиши маъноӣ медиҳанд. Миқдори умумии истилоҳоти мансуби гурӯҳи мазкур тақрибан 9%-ро ташкил медиҳад: **бе+чаранг** <овози бечаранг [279, 14] – stimmlos <stimmloser Laut; **Tonali+tät** [257, 215] – оҳангноки.

Истилоҳоти гурӯҳи ёдоваршуда аслан ба воситаи пешванду пасванд сохта мешаванд, ки дар зер роҷеъ ба онҳо ҳарф хоҳем зад.

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: но+пурра <ассимилятсияи нопурра/нокис [228, 35] – teilweise <teilweise Assimilation [194, 49]; **Ab+laut** <quantitativer Ablaut [257, 29] – бадалшавии садонокҳо <бадалшавии миқдории садонокҳо [154, 96];

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: диахрон+ӣ <овошиносии диахронӣ – diachronisch <diachronische Phonetik [257, 162]; **dynam+isch** <dynamische Betonung [257, 62] – динамикӣ задаи қуввагӣ (динамикӣ);

(3) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванду пасванд: ҳам+оҳанг+ӣ <ҳамоҳангии овозҳо – Harmonie [247, 403] <Harmonie der Laute [247, 403]; **Er+weich+ung** – комишавӣ/нармшавӣ [257, 83].

Мусаллам аст, ки дараҷаи истеъмоли пешванду пасвандҳо дар созмони истилоҳоти марбути чараён ва падидаҳои овоӣ яқсон набуда, дар раванди таҳлил унсурҳои калимасозе ба назар расиданд, ки вазифаи муштараквазифагиро ба худ касб карданд, яъне дар созмони ин ё он истилоҳи мансуби гурӯҳҳои мухталиф як пасванд ё пешванд тақроран

истифода мегарданд, ки ба маъмултарики онҳо метавон пешвандҳои «ab-, ent-, de-, ver-, un-» ва пасвандҳои «-ie, -tion, -ung, -los»-и олмонӣ ва пешванди «бе-» ва пасвандҳои «-нок» ва «-й»-и тоҷикиро мансуб донист. Ҳамаи вандҳое, ки зикрашон рафт, басомади форсӣ ва юнониву лотиниро доранд.

3. Истилоҳоти мураккаб. Теъдоди истилоҳоти мураккаб дар зернизоми истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилгардида тақрибан 1%-ро ташкил медиҳад.

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+V+Suf: **тахфиф+кун+й** < тахфифкунии овозҳо – Verminderung <Verminderung der Laute [157, 227], **бадал+шав+й** <бадалшавии овошиносии овозҳо [43, 67] – Lautwechsel <phonetischer Lautwechsel [257, 136];

2. S+S+V+S: **ҷой+иваз+кун+й** <ҷойивазкунии овозҳо дар калима [155, 93] – Umstellung <Umstellung des Lautes im Wort [257, 220].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Doppel+buchstabe** – ҳарфи дугона (мушаддад) [257, 76];

2. Num+Adj: **ein+silbig** <einsilbiges Wort [257, 236] – калима <калимаи якҳичой.

Аз таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи мансуби ҷараён ва падидаҳои овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ аён гашт, ки истилоҳоти содаи гурӯҳи мазкур сершумор буда, истилоҳоти мураккаб ва сохтаи он камшуморанд. Дарачаи истеъмоли вандҳои калимасоз низ дар як сатҳ қарор надоранд. Ягона умумият ва монандии истилоҳоти якҷузъаи ин гурӯҳ дар он аст, ки дар созмони истилоҳоти мураккаби забонҳои ғавқуззикр ҳиссаҳои мустақили нутқ баробар истифода мешаванд.

Истилоҳоти марбути фоностилистика ва суҳанпардозӣ. Пеш аз он ки ба таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи мансуби суҳанварӣ даст занем, зарур мешуморем, ки диду назари хешро роҷеъ ба шарҳу тавзеҳи

истилоҳоти «фоностилистика» ва «суханпардозӣ» баён намоем. Фоностилистика дар забоншиносӣ чараёнест, ки ба омӯзиши хусусиятҳои экспрессивии воситаҳои овошиносии низоми забонҳои муайян, аз он ҷумла, ба омӯзиши хусусиятҳои акустикӣ-талаффузӣ (артикулятсионӣ) ва просодикии услуби корбурдии забони адабӣ машғул мебошад.

Фоностилистика (юн. *phono* – овоз, садо + *стистика*) бахши забоншиносӣ буда, навъҳои гунаҳои гуфтори воҳидҳои забонӣ ва қонуниятҳои корбурди онҳоро дар соҳаҳои мухталиф ва лаҳзаҳои гуфтор меомӯзад.

Суханварӣ – бо каломии зебо ва лаҳни шево баён кардани мақсад, чалб намудани тавачҷуҳи шунавандагон ва хунари сухан гуфтанро меомӯзонад.

Миқдори умумии истилоҳоти ҷамъовардаи мансуб ба гурӯҳи мазкур 145 ададро фаро мегирад, ки аз теъдоди умумӣ 6%-ро ташкил медиҳад. Ҳамаи истилоҳоти якҷузъаи гурӯҳи мазкурро метавон ба сода, сохта ва мураккаб ҷудо намуд.

1. Истилоҳоти сода: Мавқеи истилоҳоти сода аз шумораи умумии истилоҳоти ҷамъоваришуда тақрибан 4%-ро ташкил медиҳад: бадеъ – *Poetik* [257, 165]; меъёр <меъёри овошиносӣ – *Norm* <*phonetische Norm* [257, 151].

2. Истилоҳоти сохта. Миқдори онҳо дар зернизоми истилоҳоти мазкур 60 воҳиди луғавиро фаро гирифта, аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилгардида тақрибан 6%-ро ташкил медиҳанд: **адаб+ӣ** <меъёри адабӣ – *literarisch* <*literarische Norm* [257, 151]; **schrift+lich** <*schriftliches Zeichen* – хаттӣ <аломатҳои хаттӣ [257, 247].

Истилоҳоти сохтаи мансуби «фоностилистика» ва «суханпардозӣ» дар ҳар ду забон ҳам ба воситаи вандҳои калимасоз сохта шудаанд:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: **Ver+gleich** <*vergleichende Phonologie* [257, 162] – муқоиса <фонологияи муқоисавӣ; **Anti+strophe**

[247, 398] – қитъа(бандӣ);

(2) **сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: мелодик+ӣ** <задаи мелодикӣ [272, 85] – melodisch <melodische Betonung [247, 407]; **Analog+ie** [247, 398] <teilweise Analogie– шабоҳат <шабоҳати чузъӣ;

(3) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд: Er+zähl+ung** [257, 84] – қисса, повест; **Er+klär+ung** [257, 83] – шарҳ [272, 211].

Аз таҳлили истилоҳоти ёдоваршуда аён гардид, ки аксари унсурҳои калимасозе, ки зикр кардем, басомади мухталиф дошта, то ба имрӯз бо ҳамон шакл боқӣ мондаанд. Ба вандҳои калимасозии забони олмонӣ метавон пешвандҳои «anti-, über-, emp-, ein-, er-, aus-, ver-, an-, be-, an-»; пасвандҳои «-ment, -tion, -ung, -ik, -e, -er, -isch, -heit, -ie» ва пасванди тоҷикии «-ӣ»-ро ворид намуд.

3. Истилоҳоти мураккаб. Мавқеи онҳо дар зернизомии истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти ҷамъоваришуда тахминан 1%-ро ташкил медиҳад.

а) Истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+V+Suf: **сухан+пардоз+ӣ** – Redekunst [247, 409]; **назм+шинос+ӣ** – Poetik;

б) Истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Vers+lehre** – назарияи шеърнависӣ [257, 227]; **Vers+bau** – шеърнависӣ [257, 227].

Ҳамин тавр, аз таҳлилу баррасии истилоҳоти якчузъаи мансуби «фоностилистика» ва «суханпарварӣ» маълум гардид, ки нақши истилоҳоти сохта дар қиёс ба содаву мураккаб дида назаррас аст, зеро дар тавлиди истилоҳоти сохта вандҳои истилоҳсоз ба сифати тағйирдиҳандаи шаклу маъно хизмат мекунанд. Илова бар ин, дар созмони қолабҳои истилоҳоти мураккаби забонҳои муқоисашаванда на ҳамаи ҳиссаҳои нутқ мавқеи якрангро соҳибанд. Агар истилоҳоти мураккаби олмонӣ ба воситаи қолаби «S+S» сохта шуда бошанд, дар забони тоҷикӣ муодили он «S+V+Suf» мебошад. Дар ҳарду забон ҳам,

вандҳои истилоҳсоз басомади забони бегонаро соҳибанд, яъне вандҳои иқтибосианд.

Истилоҳоти марбути соҳаҳои илмӣ ҳамҷавор (наздик). Таҳлили мо ба таркиби сохтори истилоҳоти якҷузъии марбути «соҳаҳои илмӣ ба ҳам наздик» равона шудааст. Дар раванди таҳлил муайян гардид, ки теъдоди умумии истилоҳоти якҷузъаи гурӯҳи мазкур ба 78 адад баробар аст, ки он аз миқдори умумии истилоҳоти таҳлилгардида 4%-ро ташкил медиҳад.

Чун сухан аз боби таркиби сарфӣ истилоҳоти ин ё он бахши забоншиносӣ меравад, пеш аз ҳама, сохтори морфологии он истилоҳотро бояд таҳқиқ намуд. Аз ин рӯ, аз нигоҳи шаклу сохтор истилоҳоти якҷузъаи гурӯҳи мазкурро метавон ба сода, сохта ва мураккаб ҷудо намуд.

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди онҳо дар зернизомии истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилгардида тақрибан 1%-ро ташкил медиҳад: даҳон <қовоқии даҳон [154, 29] – Mund <Mundhöhle [220, 5]; ҳалқ <тағояки ҳалқум – Kehle < Kehldeckel [257, 119]; Apparat <Sprechapparat [220, 5] – дастгоҳ (аппарат) <дастгоҳи нутқ, дастгоҳи гуфтор [154, 23]; Kiefer [257, 120] <Unterkiefer [257, 221] – ҷоғ <ҷоғи поён.

Як нуқта ба ёдоварист, ки истилоҳоти содае, ки зикр намудем, доираи истеъмоли мухталиф доранд, зеро аксари истилоҳоти мансуби гурӯҳи мазкур ба ғайр аз соҳаи овошиносӣ боз дар бахши анатомия низ қорбурд мегарданд. Масалан, вожаи умумистеъмоли «ҳалқ», ки чун узви инсон маъмул аст, дар бахши забоншиносӣ ба сифати истилоҳ, ки дар тавлиди овоз иштирок мекунанд, истеъмол мегардад, яъне истилоҳоте мебошад, ки дар ду ва ё се соҳа бори маъноҳои мухталифро мекашанд.

2) Истилоҳоти сохта. Ҷойгоҳи ин навъи истилоҳот дар зернизомии истилоҳоти соҳаҳои илмӣ ба ҳам наздик хеле назаррас аст, зеро миқдори онҳо сершумор буда, шумораи умумии истилоҳоти

чамъовардашуда тақрибан 78%-ро ташкил медиҳад: **забон+ча** [154, 30] <ҳамсадоҳои забончагӣ [154, 56] – Zäpfchen <Zäpfchenkonsonanten [220, 7]; **physikal+isch** <physikalische Eigenschaften – физикӣ <хусусиятҳои физикӣ [154, 14]; **akust+isch** <akustisches Zeichen – акустикӣ <аломати акустикӣ.

Чун дар зерфаслҳои қаблӣ ишора рафт, ҳамаи истилоҳоти сохтаи гурӯҳи мазкур ба воситаи вандҳои истилоҳсоз сохта мешаванд:

(1) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: бо+шиддат** <ҳамсадоҳои бошиддат (тарангшуда) – gespannt <gespannte Konsonanten [257, 127]; **ultra+lang** – фавқулодда, дароз [98, 383];

(2) **сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: ковок+ӣ** <ковокии бинӣ [154, 30] – Höhle <Nasehöhle [220, 5]; **physiolog+isch** <physiologischer Aspekt физиологӣ <чанбаи физиологӣ [257, 50].

Агар дар созмони истилоҳоти сохтаи забони олмонӣ пешвандҳои сермахсули «ge-, ver-, gegenüber-, ultra-, be-» ва пасвандҳои «-el, -ung, -e, -isch, -al, -chen, -e» иштирок намоянд, пас ин рисолатро дар забони тоҷикӣ бошад вандҳои «ча-, ӣ-, бо-, гӣ-» иҷро мекунанд.

3. Истилоҳоти мураккаб. Қойгоҳи онҳо дар зернизомии истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии таҳқиқгардида тахминан 7%-ро ташкил медиҳад. Қолабҳои маъмуле, ки дар созмони истилоҳоти мураккаби гурӯҳи мазкур мавқеи меҳварӣ доранд, инҳоянд:

а) Истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+S: ангуштар+монанд <тағояки ангуштар+монанд [82, 80; 154, 27] – fingerringförmig <fingerringförmiger Knorpel [257, 123]; **кафлез+шакл** <тағояки кафлезшакл [154, 27] – schopfkelleförmiger <schopfkelleförmiger Knorpel [257, 123];

2. S+S+Suf: **садо+парда+ҳо** [154, 27] – Stimmbänder [220, 5];

3. Adj+S: **сурх+рӯда** – Speiseröhre [220, 5];

4. S+Adj: **нӯг+борик** – zugespitzt [257, 248];

5. Num+S: **чор+гӯша** – viereckig [201, 20; 220, 25];

6. S+V+Suf: **нафас+барор+ӣ** [154, 25] – Ausatmung [201, 13].

б) Истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1) S+S: **Luft+röhre** – нойи нафас [257, 139]; **Lippen+ecke** – кунчи лабҳо [257, 138];

2) S+Inf+S: **Adam+s+apfel** – хирной, нойи нафас [257, 30]; **Korrelation+s+zeichen** – аломати коррелятсионӣ [257, 130].

Аз таҳлили сохтории истилоҳоти марбути соҳаҳои илмии ба ҳам ҳамчавор муайян гардид, ки истилоҳоти ин бахш дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ вазифаҳои муштаракро соҳибанд, зеро онҳо қодиранд, ки на танҳо дар соҳаи овошиносӣ, балки дар илмҳои ҳамчавор чун физика, анатомия ва равшаншиносӣ истеъмол шаванд. Вале ин гуна истилоҳот ангуштшуморанд.

Илова бар ин, мушаххас гардид, ки усули калимасозии сарфӣ, яъне вандафзой дар ташаккули истилоҳоти соҳаҳои илмии ба ҳам наздик нақши калидӣ дорад. Агар, аз як тараф, аксари истилоҳҳои тоҷикӣ ба воситаи пасвандҳои сифатсоз сохта шуда бошанд, пас, дар забони олмонӣ низ ин манзараро метавон мушоҳида намуд. Дар ҳар ду забон ба воситаи қолаб сохта шудани истилоҳоти мураккаб роиҷ бошад ҳам, аммо аҳён-аҳён истилоҳотеро метавон дарёфт, ки бидуни қолаб дар шакли истилоҳ-ибора дучор меоянд.

Истилоҳоти марбути услуби таълими талаффуз. Дар ин бахш ҳамаи истилоҳоти якчӯзъаи забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳлили сохторӣ қарор мегиранд. Миқдори умумии истилоҳоти ин гурӯҳ ба 56 адад баробар буда, тақрибан 6% -ро ташкил медиҳанд. Аз лиҳози таркиби сарфиашон истилоҳоти ин гурӯҳро метавон ба содаву сохта ва мураккаб ҷудо намуд.

1. Истилоҳоти сода. Мавқеи истилоҳоти бахши мазкур дар таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда бағоят назаррас буда, шумораи умумии истилоҳоти гирдовардашуда тахминан 10%-ро ташкил

медихад: усул <усули фонетикӣ – Methode <phonetische Methode [257, 142]; Übung <Übungsbuch – машқ <китоби машқ [257, 219].

2. Истилоҳоти сохта. Дар сохтори зернизоми истилоҳотии «услуги таълими талаффуз» метавон он истилоҳотеро ворид намуд, ки дар тадриси овошиносӣ истеъмол мегарданд: **динамик+ӣ** (пӯёӣ) <задаи динамикии калима – dynamisch <dynamische Wortbetonung [247, 400]; **Vibra+tion** <vibrierender Laut [247, 400] – ларзиш <хамсадоҳои ларзон [176, 38].

Гурӯҳи мазкур дар ҳар ду забон ҳам тавассути вандҳои истилоҳсоз сохта мешаванд:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: озмоиш+гоҳ – Laboratorium [257, 132]; **paradigmat+isch** <paradigmatischer Aspekt [257, 50] – парадигматикӣ <ҷанбаи парадигматикӣ;

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд: aus+drucks+voll [257, 54] – ифоданок; **Be+ton+ung** [257, 62] – зада [54, 105];

Дар забони тоҷикӣ пасвандҳои «-ӣ, -иш, -гоҳ, -гӣ» ва дар забони олмонӣ пасвандҳои «-ung, -er, -tion, -isch, -ium, -voll» ба сифати вандҳои истилоҳсоз баромад мекунад.

3. Истилоҳоти мураккаб. Шумораи онҳо дар зернизоми истилоҳоти мазкур тақрибан 7%-ро ташкил мекунад. Қолибҳои асосии истилоҳсозии (калимаҳои) мураккаби методикаи таълими талаффуз инҳоянд:

а) Истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+S+Suf: **хуш+хат+ӣ** – Kalligraphie [225, 309];

2. S+S: **ово+нигошт** – Spektrogramm [257, 191].

Номгӯи пурраи истилоҳоти мураккаби мансуб ба овошиносии забони тоҷикӣ дар замимаи сеюми диссертатсия оварда мешавад.

б) Истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Palä+ographie** – илми омӯзиши дастхатҳои бостон/деринанигорӣ [247, 408]; **Palato+gramm** – палатограмма [247, 408];

Аз таҳлили сохтори истилоҳоти марбути «методикаи таълими талаффуз» муайян гардид, ки дар калимасозии марбут ба истилоҳоти ин соҳа дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ба қайд гирифта нашудааст. Инчунин аён гардид, ки воситаи калимасозии вандӣ дар ташаккули истилоҳоти методикаи таълими талаффуз нақши меҳварӣ дорад.

Агар дар сохтани истилоҳоти сохтаи забони олмонӣ пешвандҳои: «ge-, ver-, aus-, ultra-, be-, inter-» ва пасвандҳои «-ium, -ung, -e, -isch» роиҷ бошанд, пас ин вазифаро дар забони тоҷикӣ вандҳои «-ӣ, -гоҳ» иҷро мекунанд.

Истилоҳоти бахши мазкур дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ бо қолаби «S+S» сохта мешаванд.

1.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти бисёрчӯзъа дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Дар ин бахши рисола истилоҳоти таркибӣ ё ибора-истилоҳҳои овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд. Ин намуди ибора-истилоҳот ба воситаи алоқаҳои мушаххаси наҳвӣ сохта мешаванд. Истилоҳоти мазкур дар муқоиса бо дигар наҳвҳо хеле сермаҳсул буда, ба воситаи қолабҳои мушаххас сохта мешаванд. Истилоҳ-ибораҳо дар низоми истилоҳоти овошиносӣ нисбатан сермаҳсул буда, чӯзъи асосии онҳоро исмҳо ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, истилоҳоти бисёрчӯзъаи овошиносиро ба таври зайл дастабандӣ намудем:

Истилоҳоти умумизабоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ. Аз истилоҳҳои таркибии мансуби умумизабоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмоние, ки мо мавриди омӯзиш қарор додем, шумораи онҳо новобаста аз алоқаи байни чӯзъҳо тақрибан 16%-ро ташкил медиҳанд.

Дар хусуси алоқаи байни чӯзъҳои истилоҳ-ибораҳо ҳаминро метавон қайд намуд, ки қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дар асоси алоқаҳои пайваст ва тобеъ сохта шудаанд. Истилоҳ-

ибораҳои мансуби умумизабоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: аломати фонологӣ – phonologisches Zeichen; қоидаҳои овошиносӣ – phonetische Regel [257, 175];
2. S+Adj+S: принципҳои фонологии имло – phonologische Prinzipien der Rechtschreibung [257, 170].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: vokalische Mutation – тағйироти вокалӣ [257, 231; 247, 407];
2. S+Art+S: Bewegung der Rede – ҳаракати нутқ [257, 64]; Harmonie der Laute – ҳамоҳангии овозҳо [257, 104];
3. S+Präp+S: Betonung in Abkürzungen – зада дар ихтисораҳо [257, 64];
4. S+Art+Adj+S: Anpassung des phonologischen Systems – мувофиқкунии низоми фонологӣ [257, 43];
5. S+Präp+Adj+S: Regel für regelmäßige Aussprache – қоидаҳои талаффузи дуруст [257, 176].

Микдори умумии истилоҳ-ибораҳои марбути «овошиносӣ»-и забони тоҷикӣ дар замимаи чоруми диссертатсия ҷой дода мешавад.

Аз таҳлили истилоҳ-ибораҳои мансуби умумизабоншиносӣ маълум гардид, ки бештари истилоҳ-ибораҳо дар забони тоҷикӣ ба воситаи алоқаи изофӣ, ки хоси истилоҳ-ибораҳои дучузъаи тоҷикӣ аст, сохта шудаанд ва ин вазифаро дар забони олмонӣ як намуди алоқаи тобеъ, яъне тартиби калима иҷро мекунад.

Дар созмони истилоҳ-ибораҳои дучузъаи мансуби умумизабоншиносии забони тоҷикӣ ду қолаб «S+Adj»; «S+Adj+S» ва дар забони олмонӣ бошад панҷ қолаб «Adj+S»; «S+Art+S»; «S+Präp+S»; «S+Art+Adj+S»; «S+Präp+Adj+S» истифода шудаанд.

Истилоҳоти таркибии «хат ва имло». Шумораи истилоҳоти таркибие, ки ба хат ва имлои забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мансубанд, тақрибан 18%-ро ташкил медиҳанд.

Дар хусуси нақши алоқаҳои нахвие, ки дар созмони истилоҳоти таркибии забонҳои мазкур иштирок мекунанд, ҳаминро бояд қайд кард, ки қисми бештари истилоҳ-ибораҳо дар асоси алоқаи атрибутивӣ сохта шудаанд. Аз ин рӯ, истилоҳоти марбути гурӯҳи мазкур ба воситаи қолабҳои зерин гурӯҳбандӣ гардиданд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: сохти овошиносӣ [43, 27] – phonetische Struktur [157, 205];
2. S+S: луғати имло – Rechtschreibungswörterbuch [257, 173];
3. S+S+Adj: устувории қонунҳои овошиносӣ – Stabilität der phonetischen Gesetze [257, 200];
4. S+Adj+S: принсипи таърихии имло – historisches Prinzip der Rechtschreibung [257, 170].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: graphische Zeichen – аломатҳои хатгӣ, аломатҳои хат (хуруфот) [257, 246]; hierartige Schrift – хатти иератикӣ [257, 106];
2. S +Art+ S: Einfluß der Rechtschreibung – таъсири имло [257, 78];
3. Adj+S+Art+S: morphologisches Prinzip der Rechtschreibung – принсипи морфології имло [257, 170].

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои ин зерсохтор дар забони тоҷикӣ бо қолаби «S+Adj» ва «S+S+Adj» ва дар забони олмонӣ бошад бо қолаби «Adj+S» сохта мешаванд.

Истилоҳоти таркибии воҳидҳои таҷзияшавандаи нутқи овой. Аз ҳамаи истилоҳҳои таркибии воҳидҳои таҷзияшавандаи нутқи овойи забонҳои тоҷикӣ ва олмонии таҳлилнамудаамон, сарфи назар аз шакли муносибати дутарафаи байни ҷузъҳо, тақрибан 21%-ро ташкил медиҳанд.

Аз лиҳози алоқаи байни ҷузъҳо қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои забонҳои тоҷикӣ ва олмонии зерсохтори мазкур дар асоси муносибати

атрибутивии байни қисматҳои онҳоро мураттабсозанда сохта мешаванд. Истилоҳ-ибораҳои бо зернизомии воҳидҳои ҷудошавандаи нутқи овоӣ тартибдодашудаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+S: узвҳои нутқ – Sprachorgane [279, 18];
2. S+Adj: aktive Sprachorgane – узвҳои фаъоли нутқ [279, 18]; passive Sprachorgane – узвҳои ғайрифаволи нутқ [279, 18];
3. S+S+Adv: садонокҳои қатори (мо)байн [154, 53] – Vokale der mittleren Reihe [220, 17]; садонокҳои бардошти боло – der hohen Zungenhebung [220, 17].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ

1. Adj+S: phonetischer Ersatz [257, 162] – тағйироти овоиносӣ;
2. S+Art+Adv+S: Vokale der hinteren Reihe [201, 18] – садонокҳои қатори қафо [154, 53];
3. S+Art+S: Stimmloswerden der Sonorkonsonanten – бечарангшавии ҳамсадоҳои сонорӣ [257, 204];
4. S+Art+Adj+S: Stimmhaftwerden der stimmlosen Konsonanten – чарангнокшавии ҳамсадоҳои бечаранг [257, 204];
5. Num+S+Präp+S: zwei Reihen von Rundungsvokale – ду қатори садонокҳои лабӣ (лабишуда) [257, 249];
6. Präp+S+Part.+Adj+S: in der Assimilation geschwächte stimmlose Konsonant – ҳамсадои бечаранги дар идғом сустшуда [257, 50].

Дар ин зерсохтор истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ бо қолабҳои «S+S, S+Adj» ва «S+S+Adv» сохта шудаанд, ки дараҷаи истеъмолшон якранг аст, қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ бошанд бо қолабҳои «Adj+S»; «Num+S+Präp+Adj+S»; «Adj+S+Art+Adj+S»; «Präp+S+Part+Adj+S»; «S+Art+Adj+S» сохта мешаванд.

Истилоҳоти таркибии таҳаввули овоиносӣ. Аз ҳамаи истилоҳҳои таркибии таҳаввули овоиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонии

интихобнамудаамон, сарфи назар аз шакли муносибати дутарафаи байни чузъҳо тақрибан 22 фоизро ташкил медиҳанд.

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои таҳаввули овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ аз лиҳози сохтор дар асоси алоқаи атрибутивӣ байни таркибҳои худӣ онҳоро мураттабкунанда сохта мешаванд. Истилоҳ-ибораҳои бо зерсохтори истилоҳотии тағйироти овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ тартибдодашаванда бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+S: кашиши садонок – **Vokaldauer** [257, 231]; пайвастшавии садонокҳо – **Vokalkombination** [257, 231];

2. S+Adj: задаи фонематикӣ – *phonematischer Akzent* [257, 37]; задаи озод – *freie Betonung* [279, 24];

3. S+S+S+Adj: қувваи ҳаракати узвҳои овозсоз – *Bewegungstempo der redebildende Organe* [257, 65]; суръати ҳаракати узвҳои овозсоз – *Bewegungsstärke der redebildende Organe* [257, 64];

4. Adj+Adj+S: баланду пастшавии оҳанг [155, 80] – *steigend-fallender Melodie* [257, 140]; *steigend-fallender Akzent* [257, 37] – задаи баланду пастшав.

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: *syntagmatische Betonung* [257, 63] – задаи занҷирӣ (синтагматикӣ) [155, 68]; *reduzierter Laut* – овози мухаффаф [257, 133];

2. Adj+S+Art+S: *labile Stufe des Klangvolls* – дараҷаи ноустувори овози баробар [257, 132];

3. S+Präp+S: *Betonung in Eigennamen* – зада дар исмҳои хос [257, 64];

4. Num+Adj+S: *zweispitziger Ton* – қуллаи дугонаи лаҳн (оҳанг) [257, 249].

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои ин зерсохтор дар забони тоҷикӣ бо қолаби «S+S» ва «S+Adj» дар забони олмонӣ бошад бо қолаби «Adj+N»,

«Num+Adj+S»; «Adj+Adj+S»; «Adj+S+Art+S»; «S+Prär+S» сохта мешаванд.

Истилохоти таркибии ифодакунандаи чараён ва падидаҳои овошиносӣ. Ҳамаи истилохоти таркибии ифодакунандаи чараён ва падидаҳои овоӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди омӯзиш қарордодашуда новобаста аз намудҳои муносибатҳои тарафайни байни чузъҳои он тақрибан ба 25% баробар аст.

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои чараён ва падидаҳои овоии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дар асоси алоқаи нахвӣ, яъне изофӣ сохта шудаанд. Истилоҳ-ибораҳои мансуби чараён ва падидаҳои овошиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+S: тахфифи овозҳо – Reduktion der Laute [155, 87] – Assimilation der Laute [279, 36]; тамдиди овоз – Lautverlängerung [257, 135];

2. S+S+S: қоидаҳои тарзи талаффуз – Ausspracheregeln [257, 56]; базаи тарзи талаффуз – artikulatorische Basis [257, 57];

3. S+S+Prär+S: мувофиқати садонок бо ҳамсадо [154, 87] – Kongruenz zwischen Vokal und Konsonant [257, 125]; мувофиқати ҳамсадо бо садонок [154, 87] – Kongruenz zwischen Konsonant und Vokal [257, 125];

4. S+S+Adj: оҳанги ҷумлаҳои хитобӣ – Intonation der Ausrufesätze [257, 114]; шиддат (кашиш)-и узвҳои овозсоз – Spannung der lautbildenden Organe [257, 190].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: vollstängige Assimilation [257, 49] – ассимилятсияи комил/пурра [154, 88]; regressive Akkomodation – аккомодатсияи пасрав [257, 36];

2. S+Art+Adj+S: Adaptation des phonetischen Systems – мувофиқшавии низомҳои фонетикӣ [257, 31]; Adaptation des phonologischen System – мувофиқшавии низомҳои фонологӣ [257, 31];

3. Adj+Art+S+Präp: Länge der Position nach – дарозӣ аз рӯи мавқеъ [257, 133]; Länge der Natur nach – дарозии табиӣ [257, 132];

4. Adj+S+Art+S: rhythmische Bewegung der Phrase – ҳаракати ритмикии фраза/ибора/ҷумла [257, 178]; progressive Anstrengung der Sprechdynamik – болоравии шиддатёбандаи динамикаи талаффузшаванда [257, 170];

5. Adj+S+Art+Adj+S: rhythmische Alternation der betonten Silben – пайҳамии ритмикии ҳичоҳи заданок [257, 178].

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои ин зерсохтор дар забони тоҷикӣ бо қолабҳои «S+S», «S+S+S», «S+S+Adj», «S+Art+Adj+S» ва «S+S+Präp+S», дар забони олмонӣ бо қолабҳои «Adj+S», «S+Art+Adj+S», «Adj+S+Art+S», «Adj+S+Art+S+Präp» ва «Adj+S+Art+Adj+S» сохта мешаванд.

Истилоҳоти таркибии фоностилистика ва суҳанпардозӣ. Ҳамаи истилоҳоти таркибии мансуби фоностилистика ва суҳанпардозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонии мавриди таҳлил қароргирифта новобаста аз намуди алоқаи байни ҷузъҳояшон тақрибан 24%-ро ташкил медиҳанд.

Вобаста ба хусусияти алоқаи байни онҳо истилоҳ-ибораҳои забонҳои тоҷикӣ ва олмонии гурӯҳи мазкур дар асоси муносибати атрибутивии сохта шудаанд.

Истилоҳ-ибораҳои мансуби истилоҳоти фоностилистика ва суҳанпардозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+S: услуби талаффуз – Aussprachestil [257, 56]; услуби бадеӣ – Stil der schönen Literatur [257, 202];

2. S+Adj: оҳанги ташдид/пуртаъсир – emphatische Intonation [257, 114]; тағйири оҳанг – Tonveränderung [257, 215];

3. S+S+Adj: тарзи талаффузи муқаррабӣ – normale Intonation [257, 114]; қоидаҳои талаффузи дуруст – Regeln der Orthoepie [257, 175];

4. S+S+Präp+S: сохти овозӣ дар забон – phonetische Struktur der Sprache [257, 205];

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: betonter Vers – арӯзи ҳиҷоӣ [257, 115]; phonetischer Stil – сабки фонетикӣ [257, 201];

2. S+Art+S: Stil des Schriftstellers – услуби нависанда [257, 202]; Stil der Wissenschaft – услуби илмӣ [257, 202];

3. S+Art+Adj+S: Stil des öffentlichen Verkehrs – услуби расмӣ-корғузори [257, 201]; der schönen Literatur – услуби бадеӣ [257, 202].

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои ин зерсохтори истилоҳотӣ дар забони тоҷикӣ бо қолаби «S+Adj» дар забони олмонӣ бошад бо қолаби «Adj+S» сохта мешаванд.

Истилоҳоти таркибии соҳаҳои илмӣ ба ҳам наздик. Ҳамаи истилоҳоти таркибии соҳаҳои илмӣ ба ҳам наздики забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди таҳқиқ қарордошта, тақрибан 30%-ро ташкил медиҳанд.

Аз лиҳози алоқаи грамматикӣ истилоҳ-ибораҳои забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ин гурӯҳ дар асоси муносибатҳои атрибутивӣ сохта шудаанд. Истилоҳ-ибораҳои марбути соҳаҳои илмӣ ба ҳам наздик дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+S: баландии овоз – Tonhöhe [201, 217]; қувваи оҳанг – Tonstärke [257, 215];

2. S+Adj: ғадуди бодомшакл – Gaumenmandel [257, 94]; коми сахт – harter Gaumen [201, 213];

3. S+S+Adj: устухони коми сахт [156, 36] – Knochen des harten Gaumens [257, 123];

4. S+Adv+S: пардаи қафои/пушти ҳалқ – Hinterhaut des Kehlkopfs [257, 107].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: oszillographische Zeichnung – тарҳи, нақшаи остсиллографӣ [257, 247]; grosse Resonanzhöhle – холигии калони резонанс [257, 177];

2. S+Art+Adj+S: Platte des fingerringförmige Knorpels [257, 164] – кабати тағояки ангуштармонанд [154, 26]; Mitte des harten Gaumens – мобайни коми сахт [257, 143];

3. S+Art+S: Regeln der Vokaldauer – қоидаҳои кашиш (дарози)-и садонокҳо [257, 176]; Regeln der Rechtschreibung – қоидаи имло [257, 175];

4. Adj+S+Art+S: hinterer Teil des Mundes – қисми ақби даҳон [257, 107].

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои ин зерсохтори истилоҳотӣ дар забони тоҷикӣ бо қолаби «S+S» ва «S+Adj» дар забони олмонӣ бошад бо қолаби «Adj+S»; S+Art+Adj+S; «S+Art+S»; «Adj+S+Art+S» сохта мешаванд.

Истилоҳоти таркибии методикаи таълими талаффуз. Он истилоҳоти таркибии мансуби методикаи таълими талаффузи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ, ки мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифтанд, теъдодашон 46 адад буда, 32%-ро ташкил мекунанд.

Ҷузъҳои истилоҳоти гурӯҳи мазкур ба воситаи алоқои наҳвии изофӣ ба ҳам пайваст гардидаанд, ки муодили онҳоро дар забони олмонӣ воситаи тартиби калима ва оҳанг ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, истилоҳ-ибораҳои мансуби гурӯҳи зикршуда дар забонҳои ғавқуззикр ба воситаи қолабҳои зерин сохта шудаанд.

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: усули сохторӣ – strukturelle Methode [257, 142]; усули тақлидӣ – imitative Methode [257, 142];

2. S+S+Adj: фарҳанги истилоҳоти овошиносӣ – Wörterbuch der phonetischen Terminologie [257, 240];

3. S+Adj+Adj: истилоҳоти овошиносии олмонӣ – deutsche phonetische Terminologie) [257, 213];

4. S+S+S+Adj: машқи талаффузи ҳамсадоҳои фриктивӣ – Übung für Aussprache der Reibelauten [257, 219]; машқи талаффузи ҳамсадоҳои тарканда – Übung für Aussprache der Explosivlaut [257, 219];

5. S+Präp+S+Adj: истифода аз дастгоҳи (кино) аксбардорӣ – Benutzung des (Kino) Fotoapparats [257, 61]; истифода аз дастгоҳи суратгирӣ (камера) – Benutzung der Kamera [257, 61];

6. S+Präp+S: истифода аз гӯшпӯшак – der Ohrenklappen [257, 61]; истифода аз оина – Benutzung der Spiegel [257, 61];

7. S+Präp+S+S+Adj: машқҳо барои санчиши сатҳи забондонӣ – Sprachprüfungsübungen [257, 197];

8. S+Adj+Präp+S+Adj: методи рентгенографӣ дар таҳқиқоти овошиносӣ – röntgenographische Methode in der phonetischen Forschung [257, 142];

9. S+Adj+Präp+S+S+S: методи палатографӣ барои муайянкунии махраҷи забон – palatographische Methode zur Bestimmung der Sprachlage [257, 142]; методи суратгирӣ барои таҳқиқи кори лабҳо – fotografierende Methode für Forschung der Lippenfunktion [257, 142].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: deutsches Aussprachewörterbuch – луғати тарзи талаффузи олмонӣ [257, 56];

2. S+Präp+S: Schwankung in der Aussprache – ноустуворӣ дар талаффуз [257, 185];

3. Adj+Adj+S: experimental-phonetische Methode – усули озмоиш (ӣ)-фонетикӣ [257, 143]; усули муқоисавӣ-таърихӣ – historisch-vergleichende Methode [257, 141];

4. Adj+S+Art+Adj+S: orthoepische Norm der deutschen Gegenwartssprache – меъёри орфоэпии забони олмонии муосир [257, 151].

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои ин зерсохтори истилоҳотӣ дар забони тоҷикӣ бо қолаби «S+S+Adj» ва «S+Adj+Präp+S+S+S» дар забони олмонӣ бошад бо қолаби «S+Adj» ва S+Art+S» сохта мешаванд.

Хулосаи боби якум

Аз таҳлилу баррасии боби мазкур мо ба хулосаҳои зерин омадем:

1. Дар ҳар ду забон ҳам истилоҳоти овошиносӣ як ҷузъи истилоҳоти забоншиносӣ дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавқеи хосеро ишғол менамояд.

2. Аз лиҳози таркиби морфологӣ, истилоҳоти овошиносии забонҳои таҳқиқшаванда ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ ҷудо мешаванд.

3. Маълум гардид, ки нақши усулҳои воҷасозӣ дар ташаккули истилоҳоти забонҳои муқоисашаванда якранг нест. Дар ҳар ду забон ҳам, миқдори зиёди истилоҳоти овошиносӣ ба воситаи усули наҳвӣ сохта шудаанд ва хусусияти истилоҳии вожаи умумиситетмол маҳз дар таркиби ибора-истилоҳ хувайдо мегардад.

4. Бештари истилоҳоти овошиносии ҳар ду забонро вомвожаҳо ташкил медиҳанд. Агар миқдори зиёди истилоҳоти овошиносии тоҷикӣ аз забони арабиву русӣ иқтибос шуда бошанд, пас, дар забони англисӣ бештари истилоҳоти овошиносӣ аз забонҳои латиниву юнонӣ ва франсавӣ ворид гардидаанд.

5. Дар низоми истилоҳоти овошиносии ҳар ду забон ҳам падидаҳои сермаъноӣ, омонимӣ, муродифот ва мутазадро дида мешавад, ки ин манзара дар фаслҳои ҷудогонаи боби мазкур таҳлилу баррасӣ гардиданд.

БОБИ 2.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИЮ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ БА САРФ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Сарф ё худ морфология яке аз бахшҳои асосии илми грамматика буда, вазифа ва хусусиятҳои хоси худро дорад. Истилоҳи «морфология» аз забони юнонии қадим дар шакли «μορφή» ва олмонӣ «*morphé*» гирифта шуда, маънояш сохтор, шакл ва «λόγος» - калима, илм ва хирад мебошад.

Дар грамматикаи анъанавии забони олмонӣ морфологияро «*Formenlehre*» (илм дар бораи шакл) маънидод кардаанд. Ин илм ба омӯзиши шаклҳои калима ва ҳиссаҳои нутқ бахшида шудааст.

Истилоҳи «морфология» дар қарни XIX аз ҷониби забоншиносон ҳамчун бахши мустақил пазируфта шуд. Мақсад аз пазируфтани ин фан он буд, ки он намунаи махсуси калимасозиро тавсиф мекард. Истилоҳи мазкур нахустин маротиба аз ҷониби олим ва файласуфи олмонӣ Йоханн Волфганг фон Гёте ба забони олмонӣ ворид гардид. Мавсуф ин истилохро ҳамчун илм оид ба шакл, махсусан дар илми ботаника, барои тасвир кардани «шакл»-и табиати зинда ва ғайризинда мавриди истифода қарор дод. Август Шлейхер бошад, соли 1859 ин истилохро дар илми забоншиносӣ ба кор бурд.

Бояд тазаққур дод, ки ин истилоҳ ҳам дар забонҳои тоҷикӣ ва ҳам олмонӣ калимаи иқтибосӣ ба ҳисоб меравад ва дар ҳамин шакл истеъмол мегардад, сарфи назар аз он ки муродифи тоҷикии аз арабӣ иқтибосшудаи ин истилоҳ «сарф» ва муродифи олмониаш, чи тавре дар боло ишора намудем, «*Formenlehre*» мебошад.

Сарф як қисми дастури забон буда, сохти калима, таркиби он, шаклҳои тағйирёбанда ва роҳҳои ифодаи маънои грамматикӣ онро меомӯзад.

Дар зер мо андешаҳои худро роҷеъ ба хусусиятҳои сохториву маъноии истилоҳоти мансуби сарфи забонҳои тоҷикиву олмонӣ баён хоҳем намуд.

Ҳамин тариқ, он истилоҳоте, ки ба бахши сарфи забонҳои зикршуда мансубанд, аз лиҳози сохтор ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ чудо намудем, ки дар зер роҷеъ ба онҳо муфасссал таваққуф хоҳем намуд.

1. Истилоҳоти сода. Дар зери мафҳуми истилоҳоти сода ва ё решагӣ дар рисолаи мазкур он воҳидҳои истилоҳотие фаҳмида мешаванд, ки танҳо аз як реша ё ин ки аз решаи морфемавӣ иборатанд.

2. Истилоҳоти сохта. Дар диссертатсия ба сифати истилоҳоти сохта он воҳидҳои луғавие таҳқиқ мешаванд, ки тавассути вандҳо сохта шудаанд. Ин анвои истилоҳот дар қиёс бо дигар истилоҳҳо сершуморанд.

3. Истилоҳоти мураккаб. Дар рисолаи мазкур истилоҳоти мураккаб гуфта воҳидҳои истилоҳотиеро дар назар дорем, ки дар натиҷаи пайваस्तшавии ду ва ё зиёда реша мурағаб мегарданд.

Як нуқта ба ёдоварист, ки ҳамаи истилоҳоти мансуби сарфи забонҳои таҳқиқшавандаро ба истилоҳоти якҷузъа ва бисёрҷузъа чудо намудем, ки роҷеъ ба хусусияти истилоҳофаринии онҳо ҳарф хоҳем зад.

Истилоҳоти якҷузъа сарфи назар аз он ки ба кадом ҳиссаи нутқ марбутанд, истилоҳоте мебошанд, ки танҳо аз як калима иборатанд. Ҳангоми таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи сарфӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ, мо ба муносибати сохторӣ-иерархии байни қисмҳои зерсохтори сарфи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ҳусни тавачҷуҳ зоҳир намудем.

Маврид ба зикр аст, ки баъзе истилоҳот ба ин ё он ҳиссаи нутқ марбутанд. Дар вобастагӣ бо он, ки шумораи истилоҳоти аз як калима иборатбудаи марбут ба ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ хеле каманд, таҳлил намудани онҳоро дар якҷоягӣ бе чудо кардан ба зербобҳои алоҳида муҳимтар мешуморем.

2.1. Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Мусаллам аст, ки зери мафҳуми сарф, пеш аз ҳама ба ҳиссаҳои нутқ чудо гардидани вожаҳои забон дар назар аст. Аз ин рӯ, мо ҳар як истилоҳоти мансуби ин ё он ҳиссаи нутқи мустақилро аз лиҳози таркиби морфологиашон ба таври зайл мавриди таҳлилу муқоиса қарор додем:

Истилоҳоти марбути исм дар забонҳои муқоисашаванда. Пеш аз он ки ба таҳлили истилоҳоти марбут ба исм шуруъ намоем, зарур мешуморем, ки роҷеъ ба мафҳуми истилоҳи исм – Substantiv (Hauptwort) андешаронӣ намоем.

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» исм чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: «**Исм** – ҳиссаи нутқест, ки предмет ва мафҳумҳои предметонидашударо ифода менамояд. Маънои предмети исм ба воситаи, категорияҳои муайяниву номуайяни ва шумора ифода мешавад. Исм ба вазифаи ҳамаи аъзои ҷумла меояд. Вай дар ҷумла пеш аз ҳама мубтадо ва пурқунанда мешавад ва бо ин вазифаи худ аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад» [54, 109].

Ба ин ҳиссаи мустақили нутқ дар фарҳангҳои истилоҳоти забоншиносӣ ва китобҳои грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ таърифоти мухталиферо муносиб медонанд, ки мазмунан ба ҳам шабоҳат доранд. Барои муқоиса аз бархе фарҳангҳо тавсифи ин истилоҳро ба таври мисол меорем: «**Исм.** Ҳиссаи мустақили нутқе, ки ифода мекунад: а) маъноҳои предметӣ ва предметонидашударо; б) якҷоя бо маъноҳои предметӣ категорияҳои грамматикиро; шумора, ҷондору бечон, конкрету абстракт, хосу ҷинс, муайяну номуайяни (аломати морфологӣ). Исм дар ҷумла мубтадо, хабар, пурқунанда, муайянкунанда, ҳол (аломати синтаксисӣ) шуда меояд [272, 95]; «**Исм II** а. 1. ном.2. збш. ҳиссаи мустақили нутқ, ки калимаҳои ифодакунандаи номи ашёву шахс ва ғайраро дар бар мегирад: исми танҳо, исми ҷамъ, исми хос, исми ҷинс» [270, 255].

Дар забони олмонӣ истилоҳи «**Das Substantiv/Nomen (Hauptwort)**» – аз забони латини қадима дар шакли «*nomen*» substantivum, забони ҳозираи латинӣ «substantia/Nomina, Nomina, Nomen» ба забони олмонӣ иқтибос гардидааст. Ин истилоҳ дар забони олмонӣ бо шаклҳои «**Hauptwort, Dingwort**» ҳам истеъмол мегардад. Аз соли соли 1398 сар карда, вазифаи ин ҳиссаи нутқ ҳамчун «ифодакунандаи шахс ва ё ашё» дар нахустин грамматикаҳо тавзеҳ ёфтааст. Ба ин категория сифатҳо, ва баъзан, ҷонишинҳо ҳам тааллуқ доштанд» [286, 828]; «Das Substantiv bezeichnet Dinge im weitesten Sinne des Wortes (Исм ҳиссаи нутқест, ки номи ашёро дар маънои васеи калима ифода мекунад)» [181, 13]; «Das Substantiv bezeichnet einen Gegenstand, eine Person, einen abstrakten Begriff, zum Beispiel, einen Vorgang oder eine Eigenschaft: das Haus, die Stadt, der Mensch, der Sprung, die Wärme (Исм – ашё, шахс, мафҳуми абстрактӣ, масалан, ҳодиса ва ё хусусиятро нишон медиҳад: хона, шаҳр, одам, замон, ҷаҳиш, гармо)» [220, 95].

Аз шарҳу тавзеҳи зикршуда аён гардид, ки истилоҳи «исм» ва муодили олмонии он «Substantiv» дар ҳар ду забон ҳам, маънои якрангро соҳиб будааст.

Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи марбут ба истилоҳоти исм имконият дод, ки истилоҳоти марбути онро аз лиҳози таркиби морфологӣ ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намоем:

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди онҳо дар зернизомии истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилгардида тақрибан 3%-ро ташкил медиҳад: маънӣ<исми маънӣ - Abstraktum [220, 115], сода <исми сода [43, 161] – einfach <einfaches Substantiv; Geschlecht <männliches Geschlecht [220, 96-98] – ҷинс<ҷинси мардона [177, 13]; Artikel < bestimmte Artikel – артикл < артикли муайян [257, 47].

2. Истилоҳоти сохта. Саҳми истилоҳоти сохта дар зернизомии истилоҳоти марбути исм аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тахминан 78%-ро ташкил медиҳад: **муайян+ӣ** <категорияи муайянӣ [43,

141] – Bestimmtheit <Kategorie der Bestimmtheit [212, 168; 257, 118]; **be+lebt** <belebtes Substantiv [212, 122] – чондор <исми чондор [43, 139-140].

Чунон ки маълум аст, дар сохтани истилоҳоти сохта нақши вандҳо, яъне пешванд ва пасвандҳо хеле назаррасанд:

(1) **сохтани истилоҳ бо воситаи пешванд: бе+чон** <исми бечон – unbelebt <unbelebtes Substantiv [212, 122]; **un+bestimmt** <unbestimmte Artikel [205, 70] – номуайян <артикли номуайян [220, 110];

(2) **сохтани истилоҳ бо воситаи пасванд: сохт+а** <исми сохта – abgeleitet <abgeleitetes Substantiv [190, 18]; **deklinier+bar** <deklinierbares Substantiv – тасрифшаванда <исми тасрифшаванда [257, 206];

(3) **сохтани истилоҳ бо воситаи пешванд ва пасванд: но+муайян+ӣ** <категорияи номуайянӣ – Unbestimmtheit <Kategorie der Unbestimmtheit [205, 70]; **un+deklinier+bar** <undeklinierbares Substantiv – тасрифнашаванда <исми тасрифнашаванда [279, 27].

Тавре ки аз мисолҳои овардашуда аён гардид, пешвандҳо ва пасвандҳо дар сохтани гурӯҳи истилоҳоти мазкур нақши асосиро мебозанд. Дар забони тоҷикӣ бештар пешванди «бе-» ва пасвандҳои «-а, -ӣ» сермаҳсул буда, дар забони олмонӣ нақши онҳоро пешвандҳои «be-, un-, ab-» ва пасвандҳои «-ung, -d, -t, -bar, -heit» иҷро мекунанд.

Пешвандҳо ва пасвандҳои мазкур аз забонҳои қадимаи олмонӣ ва лотинӣ иқтибос гардидаанд.

Истилоҳоти мураккаб. Шумораи ин анвои истилоҳот дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти ҷамъовардашуда, тахминан 4%-ро ташкил медиҳад. Истилоҳоти мураккаби марбути исм дар забонҳои муқоисашаванда ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. Adv+S: **кам+махсул** <пешвандҳои каммахсул [43, 219] – unproduktiv <unproduktive Präfixe [279, 170]; **сер+махсул** <пешвандҳои сермахсул [43, 219] – produktiv <produktive Präfixe [279, 170];

2. S+V: **исм+соз** <пасвандҳои исмсоз [54, 136-137] – substantivbildend <substantivbildende Suffixe;

3. Num+S: **се+чузъа** <исмҳои сечузъа – dreigliedrig [54, 175-177] <dreigliedriges Substantiv;

4. Adj+Adj: **сарфӣ-нахвӣ** [54, 191] – morphologisch-syntaktisch.

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. Adj+S: **Eigen+name** [212, 122] – исми хос [43, 136];

2. S+S: **Ding+name** [220, 95] – исми моддӣ [228, 143];

3. S+ Izafet+S: **Gattung+s+name** [212, 122] – исми чинс [43, 136-138].

Дар байни қолабҳои, ки дар созиши истилоҳоти мураккаби зерсохтори мазкури забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ иштирок намуданд, қолаби «S+S» ва «Adj+S» аз ҳама сермахсултарин ба шумор мераванд.

Истилоҳоти марбути сифат дар забонҳои муқоисашаванда Сифат ҳамвора бо исм яке аз ҳиссаҳои меҳварии нутқ ба шумор рафта, аломати ашро ифода мекунад. Роҷеъ ба таърифи сифат дар сарчашмаҳои забоншиносӣ ғолибан диду назари якранг вучуд дорад: «**Сифат** – ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ буда, аломат, ҳосият ва ҷиғунагии предмет ва ё ба он аз ягон ҷиҳат алоқамандро ифода мекунад» [54, 182-183]; «**Сифат** – баён кардани ҳол ва аломат ва нишони ҷизе; ва ба истилоҳ фарқ миёни васф ва сифат он аст, ки васф калимоти мадҳи мадеҳро ғӯянд ва сифат ҳасоил, ки дар зоти мамдӯҳ бошад; ва ба истилоҳи сарф исми фоил ва исми мафъул ва сифати мушаббах ва афъалуттафзил» [251, 9]; «Das Adjektiv bezeichnet Merkmale, vor allem Eigenschaften eines Dinges (Сифат ҳиссаи нутқест, ки аломат, пеш аз ҳама хусусияти ашро нишон медиҳад)» [181, 13]; «Das Adjektiv ist eine Wortart, die die Merkmale oder Eigenschaften eines Dinges bezeichnet (Сифат ҳиссаи нутқест, ки аломат ва ё хусусияти ашро нишон медиҳад)» [190, 96].

Дар забони олмонӣ истилоҳи «**Das Adjektiv**» аз забони лотинӣ дар шакли «*adjectivus* – илова намудан, зам кардан» иқтибос гардидааст.

Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи марбут ба сифат имконият дод, ки воҳидҳои истилоҳоти гурӯҳи мазкурро вобаста ба сохтори морфемавиашон гурӯҳбандӣ намоем:

1. Истилоҳоти сода. Саҳми ин навъи истилоҳот дар зерсохтори мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 30%-ро ташкил медиҳад. дараҷа <дараҷаи олӣ [54, 188] – *Stufe* <*Superlativ* [190, 109]; одӣ <дараҷаи одӣ [54, 186] – *Positiv* [181, 79]; *Positiv* – одӣ; *Stufe* – дараҷа [257, 205].

2. Истилоҳоти сохта. Миқдори умумии ин намуди истилоҳот дар зернизомии мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда, тақрибан 48%-ро ташкил медиҳад: **қиёс+ӣ** <дараҷаи қиёсӣ [54, 187] – *Komparativ*; **relat+iv** <*relative Adjektive* [220, 132] – нисбӣ <сифатҳои нисбӣ [54, 185].

Ин гурӯҳи истилоҳот дар ҳарду забон ҳам ба воситаи пешванду пасвандҳо сохта мешаванд:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: **феъл+ӣ** <сифати феълӣ [43, 373; 83, 162] – *Partizip* [177, 119]; **асл+ӣ** <сифатҳои асли [83, 162] – *qualitativ* <*qualitative Adjektive* [212, 189]; **prädikat+iv** <*prädikative Adjektive* [212, 193] – хабарӣ < сифати хабарӣ; **pronominal** <*pronominale Deklination* [190, 103] – қавӣ/саҳт <тасрифи қавӣ;

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд: **ab+geleit+et** <*abgeleitete Adjektive* – таркибӣ <сифатҳои таркибӣ [190, 97]; **un+bestimm+t** <*unbestimmte Adjektive* – номуайян <сифатҳои номуайян.

Тавре ки маълум гардид пешванд ва пасвандҳо дар сохтани гурӯҳи истилоҳотии мазкур нақши муҳимро мебозанд. Агар дар забони олмонӣ бештар пешвандҳои сермахсули «*un-, ab-*» ва пасвандҳои сермахсули «*-iv, -et, -al*» ба чашм расанд, пас дар забони тоҷикӣ вазифаи онҳоро пасванди «*-ӣ*» иҷро мекунад. Пешвандҳо ва пасвандҳои мазкур аз забонҳои

олмонии қадим ва лотинӣ иқтибос гардидаанд, яъне онҳо басомади хориҷӣ доранд.

Истилоҳоти мураккаб. Саҳми ин намуди истилоҳот дар зернизомии истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 3%-ро ташкил медиҳад. Истилоҳоти мураккаби забонҳои муқоисашаванда дар асоси қолибҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. Adv+S: **кам+маҳсул** [43, 219] <пасванди каммаҳсул – wenig produktiv <wenig produktives Suffix [257, 207];

2. S+V: **сифат+соз** <пасвандҳои сифатсоз [54, 192-197] – adjektivbildend <adjektivbildende Präfixe;

3. Nom+S: **се+чузъа** <сифатҳои сеҷузъа [43, 225] – dreigliedrige Adjektive.

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Possessiv+adjektiv** [257, 166] – сифати соҳибӣ; **Prädikativ+adjektiv** [257, 167] – сифати хабарӣ; **Verbal+adjektiv** [257, 225] – сифати феълӣ [55, 328];

2. S+Izafet+S: **Eigenschaft+s+wort** [181, 71] – сифат [83, 162]; **Steigerung+s+stufen** [213, 207] – дараҷаҳои сифат [43, 203].

Қолаби нисбатан сермаҳсуле, ки дар созмони истилоҳоти мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ маъмуланд, қолабҳои «S+S» ва «S+Adj» ба ҳисоб мераванд. Дар созмони истилоҳоти мансуби якҷузъаи сифат нақши унсурҳои калимасоз, яъне сохта шудани истилоҳоти сохта ва мураккаб ба воситаи пешванду пасванд хеле назаррас аст.

Истилоҳоти марбути шумора дар забонҳои муқоисашаванда. Пеш аз шуруъ намудан ба таҳлили сохтори ин ҳиссаи мустақили нутқ зарур мешуморем, ки рочё ба шарҳу тавзеҳи истилоҳи шумора дар фарҳангҳои истилоҳоти забоншиносӣ ва асарҳои илмии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ таваққуф намоем: «Шумора микдору тартиби ашё ва олами зиндари мефаҳмонад, ададҳои беномро низ номбар мекунад» [83, 166];

«Das Numerale ist eine Wortart, die einen Zahlbegriff ausdrückt (Шумора хиссаи нутқест, ки мафҳуми шумораро ифода мекунад)» [190, 167]; «Шумора – хиссаи нутқест, ки миқдор ва тартиби предметро дар маънои васеи калима мефаҳмонад» [177, 47].

Таҳлили сохтори истилоҳоти якчӯзаи марбути шумора имконият медиҳад, ки воҳидҳои истилоҳотии зерсохтори истилоҳотии мазкурро ба сода, сохта ва мураккаб ҷудо намуда, хусусиятҳои монандиву тафовути онҳоро ошкор созем.

1. Истилоҳоти сода. Саҳми онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳқиқшуда тақрибан 20%-ро ташкил медиҳад: сода <шумораи сода [54, 207; 83, 169] – einfach <einfache Grundzahl [257, 103]; мураккаб <шумораи мураккаб [54, 207; 83, 169] – zusammengesetzt <zusammengesetztes Numerale [190, 166];

2. Истилоҳоти сохта. Миқдори онҳо дар зеринзоми истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 28%-ро ташкил медиҳад: **миқдор+ӣ** <шумораи миқдорӣ [54, 207-208; 83, 166] – Grundzahl [181, 118]; **Ordin+al-** <Ordinalzahl – тартибӣ [177, 67] <шумораи тартибӣ [54, 208; 83, 168].

Дар сохтани истилоҳоти мансуби шумора нақши унсурҳои калимасоз хеле калон аст:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: но+муайян <шумораи номуайян – unbestimmt <unbestimmtes Numerale [220, 138]; **ab+geleit+et** <abgeleitetes Numerale [220, 139] – сохта <шумораи сохта [54, 207].

Гузашта аз ин, дар созмони истилоҳоти сохтае, ки зикрашон рафт, танҳо пасвандҳо нақши муҳимро бозиданд. Пасвандҳои сермаҳсули истилоҳосози забони тоҷикӣ «-ӣ» буда, дар забони олмонӣ муодили он пасвандҳои «-al, -iv, -t(te)» ба шумор мераванд.

Истилоҳоти мураккаб. Саҳми ин навъи истилоҳот дар зеринзоми истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти муқоисашуда

тақрибан 2%-ро ташкил медиҳад. Қолабҳои асосии истилоҳсози истилоҳоти мураккаби марбути шумора дар забонҳои муқоисашаванда инҳоянд:

а) Истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Kardinal+zahl** [177, 48] – шумораи миқдорӣ [43, 231];

2. S+S+S: **Bruch+zahl+wort** [213, 237]– шумораи касрӣ [43, 235];

Wiederholungs+zahl+wort [257, 235] – шумораи такрорӣ.

Бояд зикр намуд, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳоти мураккаби мансуби шумора вучуд надорад. Дар забони олмонӣ қолаби нисбатан сермаҳсул дар созмони истилоҳоти мураккаб қолабҳои «S+S» ва «S+S+S» ба шумор меравад. Дар зерсохтори истилоҳотии шумора истифодаи нисбатан бештари пешвандҳо нисбат ба пасвандҳо дида мешавад.

Истилоҳоти марбути ҷонишин дар забонҳои таҳқиқшаванда.

Ҷонишин ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ дар сарчашмаҳо ва фарҳангҳои истилоҳоти забоншиносӣ чунин шарҳу тавзеҳ ёфтааст: «Замир (ҷонишин). Дар осори пешин ҷонишинҳоро замир мегуфтанд. Миқдори ҷонишинҳо ин қадар зиёд нестанд» [82, 42]; «ҳиссаи нутқе, ки ба ҷои исму сифату шумора меояд» [271, 602]; «Das Pronomen weist auf Dinge oder deren Eigenschaften hin (Ҷонишин ба ашё ва ё аломатҳои онҳо ишора мекунад)» [181, 14]; «Das Pronomen ist eine Wortart, die eine verallgemeinerte gegenständliche oder qualitative Bedeutung hat (Ҷонишин – ҳиссаи нутқест, ки маънои умумии ашёӣ ва ё сифатӣ дорад)» [190, 119].

Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи марбути ҷонишин имконият дод, ки воҳидҳои истилоҳотии бахши мазкурро мувофиқи сохторашон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудем:

Истилоҳоти сохта. Саҳми онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти дидабаромада тақрибан 48%-ро ташкил медиҳанд: **манф+ӣ** <ҷонишинҳои манфӣ [54, 228] – verneinend <verneinendes Fürwort [177, 32]; **persön+lich** <persönliches Fürwort [181, 87] –

шахсӣ <ҷонишинҳои шахсӣ [54, 216].

Ин намуди истилоҳот ба воситаи пешванду пасванд сохта мешаванд:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: но+муайян <ҷонишини номуайян(ӣ) [43, 259] – unbestimmt <unbestimmte Fürwort [181, 87, 114]; **hin+weisen+d** <hinweisende Fürwort [177, 32] – ишоратӣ <ҷонишинҳои ишоратӣ [43, 252; 54, 224];

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: муштар+ак <ҷонишинҳои муштарак [54, 230] – Reziprokonomen [220, 131]; **ишорат+ӣ** [43, 252; 54, 224] – Demonstrativ- <Demonstrativpronomen [220, 122]; **fragen+d** <fragendes Fürwort [177, 32] – саволӣ <ҷонишинҳои саволӣ [54, 222].

Тавре ки аён аст, пешванду пасвандҳо дар сохтани ин гурӯҳи истилоҳот нақши калонро соҳибанд. Агар дар забони олмонӣ пешвандҳои «un-, be-, ver-» ва пасванди «-й» тоҷикӣ сермахсул бошанд, пас пасвандҳои «-iv, -al, -lich, -d» дар забони олмонӣ каммахсуланд.

Истилоҳоти мураккаб. Миқдори онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти баррасишуда тақрибан 3%-ро ташкил медиҳад. Қолабҳои асосие, ки дар сохтани истилоҳоти мураккаби мансуби ҷонишин иштирок меkunанд, инҳо мебошанд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+ Inf+V: **ҷон+и+шин** [116, 37] – Pronomen [177, 32];
2. V+Suf+S+Inf+V: **банд+ак+ҷон+и+шин** [54, 219; 43, 246] – Personalendung [257, 158].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Relativ+pronomen** [220, 125-126] – ҷонишини нисбӣ; **Possessiv+pronomen** [190, 120, 126-130] – ҷонишини соҳибӣ;
2. Präp+S: Fürwort [181, 87] – ҷонишин.

Қолабҳои нисбатан сермахсули истилоҳоти мураккаб дар зерсохтори истилоҳоти мазкур қолаби «S+S» дар забони тоҷикӣ ва «S+S» дар забони олмонӣ ба шумор мераванд. Дар зерсохтори

истилоҳотии марбути ҷонишин дар забони олмонӣ истилоҳсозӣ бо воситаи калимаҳои мураккаб нисбат ба воситаи пасвандӣ ва пешвандӣ сермахсултар мебошад.

Истилоҳоти марбути феъл дар забонҳои қиёсшаванда. Пеш аз он ки ба таҳлили сохтори истилоҳоти мансуби феъл даст занем, зарур мешуморем, ки худи истилоҳи «феъл – Verb»-ро шарҳу тавзеҳ диҳем: «Феъл ҳиссаи мустақили нутқ буда, амал ва ҳолату вазъиятро ҳамчун амал мефаҳмонад ва дорои категорияҳои хоси худ мебошад» [54, 230]; «Феъл ҳиссаи нутқест, ки ҳаракату ҳолат, гузариш аз як ҳолат ба дигараш ва монанди инҳоро ифода мекунад» [177, 50]

Андар бобати пайдоиши истилоҳи марбути феъл дар забони олмонӣ ҳаминро қайд карданӣ, ки ин истилоҳ аз забони лотинӣ дар шакли «*verbum* (Wort (калима), Verb (феъл))» дар асри XV иқтибос гардидааст. Аз қарни XVIII инҷониб бе пасванди «-um» мавриди истифода қарор дорад [286, 888]. Дар фарҳангҳои муосир истилоҳи «калима» ба маънои «феъл» аҳён - аҳён ва ҳамчун калимаи кӯҳнашуда (архаистӣ) қайд карда шудааст; ин маъно дар охири асри XVIII аз истифода мебарояд, маънои грамматикӣ «феъл ҳамчун ҳиссаи нутқ» аз соли 1388 ба қайд гирифта шудааст.

Ҳамин тавр, таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи марбути феъл ба мо имкон дод, ки истилоҳоти гурӯҳи мазкурро ба гурӯҳҳои зайл тақсимбандӣ намоем.

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти мавриди таҳлил қароршуда тақрибан 13%-ро ташкил медиҳад: асос – Stamm [257, 200]; феъл – Verb [212, 14]; тасриф [43, 270] – Konjugation [279, 126]; Zeit – замон [257, 247].

2. Истилоҳоти сохта. Саҳми онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 28%-ро ташкил медиҳад. шумор+а <шумораи танҳо [116, 46] – Zahl <Singular [181, 130]; монд+а <феъли монда – intransitiv <intransitives Verb [190, 181;

212, 19]; **transit+iv** <transitives Verb [190, 181; 212, 19] – гузаранда <феъли гузаранда [54, 259];

Ин намуди истилоҳот асосан ба воситаи пешванду пасванд сохта мешаванд:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: ба+восита <феъли бавосита [54, 261] – **kausativ** [247, 405] <kausatives Verb [220, 74]; **бе+шахс** <феъли бешахс [272, 195] – **unpersönliches Verb** [212, 17]; **un+regelmäßig** <unregelmäßiges Verb [212, 22; 220, 73] – ғайриқоидавӣ <феъли ғайриқоидавӣ [279, 56]; **ge+mischt** <gemischte Verben [177, 60] – омехта <феълҳои омехта;

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: нафс+ӣ <феълҳои нафсӣ [279, 56] – **reflexiv** [247, 409] <reflexive Verben [181, 127]; **таркиб+ӣ** <феъли таркибӣ – **zusammengesetztes Verb** [177, 56]; **denomin+al** [247, 400] <denominales Verb – исмӣ <феъли исмӣ [257, 224]; **transit+iv** <transitives Verb [190, 179] – гузаранда <феъли гузаранда [54, 260];

(3) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд: in+transit+iv <intransitives Verb [190, 179] – монда <феъли монда [55, 251]; **un+persön+lich** <unpersönliches Verb [220, 74] – бешахс <феъли бешахс [279, 56].

Маълум гардид, ки танҳо пасвандҳо дар сохтани ин гурӯҳи истилоҳот нақши асосиро мебозанд. Дар забони тоҷикӣ истифодаи сермахсули пешвандҳои «бе-, ба-, но-» ва пасвандҳои «-ӣ, -а, -анда, -нок», дар забони олмонӣ пешвандҳои «in-, ab-, un-, ge-» ва пасвандҳои «iv, -ig, -um, -it, -et» ба назар мерасанд.

Истилоҳоти мураккаб. Саҳми ин намуди истилоҳот дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳқиқшуда тақрибан 2%-ро ташкил медиҳад. Қолабҳои асосии истилоҳотсозии феъл дар забонҳои муқоисашаванда инҳо мебошанд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+S: **ҳозира-оянда** <замони ҳозира-оянда [54, 266] – Gegenwart-Zukunft;

2. S+V: **феъл+соз** <пешванди феълсоз [54, 228] – verbbildend <verbbildendes Präfix [279, 45]; **давом+дор** <шакли давомдор – Kontinuativ [257, 130];

3. S+V+Suf: **ёри+дих+анда** <феъли ёридиҳанда [43, 279; 54, 247-251] – Hilfs- <Hilfsverb [212, 15].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Modal+verb** [181, 123] – феъли модалӣ [54 247]; **Hilfs+verb** [190, 176] – феъли ёридиҳанда [54, 244];

2. Num+S+Suf: **ein+wert+ig** <einwertiges Verb [257, 224] – феъли яквалента; **vier+wertiges Verb** – феъли чорвалента [257, 225];

3. Adj+S: **Voll+verb** [257, 232] – феъли мустақилмаъно.

Қолабҳои нисбатан сермахсули истилоҳоти мураккаб дар зерсохтори истилоҳоти мазкур дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони олмонӣ қолаби феъл «S+S» ба шумор мераванд. Дар зерсохтори истилоҳотии феъл дар забонҳои муқоисавӣ сермахсулии воситаи пасвандии истилоҳотсозӣ нисбат ба пешвандӣ ва калимаҳои мураккаб бартарӣ дорад.

Истилоҳоти марбути шакл ва категорияҳои грамматикии феъл дар забонҳои муқоисашаванда. Дар ин қисмати диссертатсия зарур мешуморем, ки баъзе аз истилоҳоти марбути шакл ва категорияҳои грамматикии феълро дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ шарҳу эзоҳ диҳем.

Қайд кардан зарур аст, ки истилоҳоти мансуби феъл бидуни таҳлилу муқоисаи шакл ва категорияҳои грамматикии он ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар зер мо аз он истилоҳоте ёдовар мешавем, ки ба шаклҳои ғайритасрифии феъл ва категорияҳои грамматикии он марбутанд.

Яке аз шаклҳои ғайритасрифии феъл дар ҳар ду забон сифати феълӣ маҳсуб ёфта, забоншиносон ба он таърифҳои зеринро муносиб медонанд: «Сифати феълӣ бо аломатҳои сарфӣ ва наҳвӣ худ дорои ҳам хусусиятҳои феълӣ ва ҳам сифатист. Бинобар ин, сифати феълӣ ном

гирифтааст» [55, 373-402]. Аммо ба категорияи асосии феъл соҳиб будани сифати феълиро ба назар гирифта, онро ба гурӯҳи феъл дохил мекунамд ва яке аз шаклҳои номии феъл ба шумор меравад [55, 326-352]; «Сифати феълӣ яке аз се шакли асосии феъл мебошад. Дар забони олмонӣ ду шакли сифати феълӣ мавҷуд аст: сифати феълии I (*das Partizip I*) ва сифати феълии II (*das Partizip II*). Онҳо метавонанд дар ҷумла мустақил (дар вазифаҳои мухталифи наҳвӣ) баромад намоянд. Аз нигоҳи ифода сифати феълӣ ба сифат хеле наздик аст. Он метавонад тасриф шуда, ба исм табдил ёбад. Сифати феълии II шакли асосии сеюми феъл буда, дар сохтани шаклҳои замони мураккаби феъл (замони мураккаби гузаштаи нақлӣ, замони мураккаби гузаштаи нақли дур, ҳамаи замонҳои тарзи мафъул) ва масдари II истифода мешавад» [177, 119-123].

Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳи «сифати феълӣ (Partizip)» на дар ҳама маврид метавонад ба вазифаи муайнкунамдаи препозитивии истилоҳи «исм» мавриди истифода қарор дошта бошад.

Дар низоми сарфи забони олмонӣ бисёр истилоҳоти мувофиқ пайдо шуданд. Истилоҳи «Zeit» нахуст маънии «Zeit (вақт)»-ро ифода мекунад, яке аз шаклҳои ҳаракати материя ва ҳамчун инъикоси он дар ҷаҳони тасвири маъно, яъне ҳамчун категорияи ҳамаҷониба – зехнӣ, баъдан, ба маънии «Zeit (замон)» чун категорияи грамматикӣ феъл истеъмол мешавад. Мо, махсусан, маънои охиринаи истилоҳи «замон (Zeit)»-ро мавриди истифода қарор медиҳем. «Diese Kategorie drückt auch das zeitliche Verhältnis zwischen zwei oder mehr Vorgängen aus – (Категорияи замон муносибати замонии байни ду ва ё зиёда воқеаро ифода мекунад)» [181, 130].

Дар забони олмонӣ 6 шакли замонии феъл (Präsens (замони ҳозира), Präteritum/Imperfekt (замони гузаштаи мутлақ, Perfekt (замони гузаштаи нақлӣ), Plusquamperfekt (замони гузаштаи нақли дур), Futurum I (замони ояндаи I) ва Futurum II (замони ояндаи II) ва се зина (зинаи

ҳозира – die Gegenwart), (зинаи гузашта – die Vergangenheit) ва (зинаи оянда – die Zukunft) вучуд дорад [177, 51].

Феълҳо асосан дорои се замонанд (ҳозира, оянда, гузашта). Замонҳои феъл муносибати гӯяндаро ба замони амалу ҳолат ифода мекунанд [272, 85-86].

Истилоҳи «замони оянда (Futurum)» бояд барои ифодаи категорияи нахвӣ, ифодакунандаи вақти (замони) воқеии ба амал омадани ҳодиса нигоҳ дошта шавад. Аз ҳамин нуқтаи назар истилоҳи «замон (Zeit)»-ро метавон дар баҳши сарф ҳамчун категорияи нахвӣ шуморид.

Истилоҳоти марбути зарф дар забонҳои муқоисашаванда. Қабл аз шуруъ намудан ба таҳлили сохтори мутааллиқ ба ин ҳиссаи мустақили нутқ лозим шуморидем, ки ба таърифи он тавачҷуҳ намоем: «**Зарф**. ҳиссаи тағйирнаёбандаи нутқ, ки аломати амал ва ҳолатро аз рӯи миқдору сифат, замон, макон, сабаб, мақсад, тарзи вукӯъ ва ғайра эзоҳ медиҳад: зарфи замон, зарфи макон, зарфи мақсад, зарфи сабаб, зарфи тарзи амал» [270, 513]; «**Зарф** ҳиссаи нутқи тасрифнашаванда мебошад, вай хусусияти хоси калимасозӣ дошта, дар ҷумла амалу ҳолат ва аломатро шарҳу эзоҳ медиҳад ва ҳол мешавад» [124, 114]; «Das Adverb nennt die Eigenschaften eines Vorgangs, dessen Ort, Zeit, Grund, Zweck usw» (Зарф хусусияти амалеро нишон медиҳад, ки макон, замон, сабаб, мақсад ва ғайраро ифода мекунад) [181, 14]; «Das Wort ist eine unverständliche Wortart, die dazu dient, die näheren Umstände der Tätigkeiten und Zustände zu bezeichnen» (Зарф ҳиссаи тағйирнаёбандаи нутқест, ки ҳолати наздиктари амал ва ҳолатро нишон медиҳад) [190, 267].

Қайд кардан ҷои аст, ки истилоҳи грамматикӣ «**Adverb** – зарф» дар қарни XVII аз истилоҳи ҳаммаъноӣ «adverbium»-и забони лотинӣ (zum Verb gehörende Wort – калимаи ба феъл марбутбуда) иқтибос гардидааст [286, 22-23].

Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи марбут ба зарф имкон дод, ки воҳидҳои истилоҳотии зеринзӯми истилоҳоти мазкурро ба

категорияҳо ё ин ки ба гурӯҳҳо дар вобастагӣ бо сохтори морфемавиашон дида бароем ва таркибу шумораи ҳар яке аз ин гурӯҳҳоро муайян намоем:

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти марбути зарф аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 8%-ро ташкил медиҳад: сабаб <зарфи сабаб [43, 420; 54 370] – Grund <Adverb des Grundes [177, 138]; Final- <Finaladverb [212, 232] – мақсад <зарфҳои мақсад [43, 420; 54 370];

2. Истилоҳоти сохта. Миқдори онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти дидабаромада тақрибан 48%-ро ташкил медиҳад: **таркиб+ӣ** <зарфҳои таркибӣ [55, 432-434] – zusammengesetzte Adverbien [177, 136-137]; **монанд+ӣ** <зарфҳои монандӣ [55, 360]; **ver+gleichen+d** <vergleichende Adverbien; **qualitat+iv** <qualitative Adverbien [177, 140] – аслий <зарфҳои аслий [54, 353]; **quantitat+iv** <quantitative Adverbien – миқдор <зарфҳои миқдор [43, 414-415].

Ин намуди истилоҳот ба воситаи пешванду пасвандҳо сохта мешаванд:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: **Ad+verb** – зарф [177, 136];

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: **сохт+a** <зарфи сохта – abgeleitet <abgeleitetes Adverb [177, 136]; **Adverbial+isier+ung** – зарфшавӣ [279, 25].

Маврид ба зикр аст, ки пешвандҳо ва пасвандҳо дар сохтани истилоҳотии мазкур нақши муҳим мебозанд. Сермаҳсулии пешванди «ab-» дар забони олмонӣ ва пасванди «-ӣ» дар забони тоҷикӣ ва пасванди «-iv» ба қайд гирифта шудааст.

Истилоҳоти мураккаб. Теъдоди онҳо дар зернизоми истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти баррасишуда тақрибан 2%-ро ташкил медиҳанд. Қолабҳои асосии истилоҳотсози марбути истилоҳоти мураккаби марбути зарф дар забонҳои муқоисашаванда инҳоянд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+V: **зарф+соз** <пасвандҳои зарфсоз [43, 423] – adverbialbildend <adverbialbildende Präfixe;

2. S+V+Suff: **зарф+шав+ӣ** [272, 8] – Adverbalisierung [279, 25; 212, 232].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Kausal+adverb** [279, 25] – зарфи сабаб; **Lokal+adverb** – зарфи макон [220, 141].

Қолабҳои нисбатан сермахсули истилоҳоти мураккаб дар зерсохтори истилоҳотии мазкур дар забони тоҷикӣ «S+V» ва дар забони олмонӣ «S+S» ба шумор мераванд. Дар зерсохтори истилоҳоти мансуби зарф дар забонҳои муқоисавӣ пасвандҳо назар ба пешвандҳо сермахсултаранд.

Истилоҳоти марбути категорияи ҳолат ва калимаҳои модалӣ дар забони олмонӣ. Аз лиҳози он ки дар забони тоҷикӣ категорияи ҳолат ва калимаҳои модалӣ вучуд надоранд, мо танҳо истилоҳоти забони олмонии марбути «категорияи ҳолат (Kategorie des Zustands)» ва «калимаҳои модалӣ (Modalwort)» -ро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Пеш аз оғози таҳлили сохтори истилоҳоти марбути категорияи ҳолат зарур мешуморем, ки оид ба категорияи ҳолат (Kategorie des Zustands) ва калимаҳои модалӣ (Modalwort) маълумот диҳем. Забоншинос А. Б. Шапиро соли 1955 дар таълифоти худ қайд намуд, ки ба «ҳиссаи нутқи нав» мансуб донишгари категорияи ҳолат аз ҷониби Л. В. Шерба (Kategorie des Zustands) дар доираи васеи забоншиносӣ дарҳол эътироф гардид. Дар ҳақиқат, А. Б. Шапиро қобили қабул будани ин ҳиссаи нави нутқро инкор мекунад. Аз нуқтаи назари Л. В. Шерба «аломатҳои зоҳирии ин категория тағйирнопазир» буда, он аз бандак орий аст, вале сифатҳои кӯтоҳи «тайёр (омода)», «бояд», «ҳозир» ва калимаҳои монанди онро ба категорияи ҳолат мансуб медонист [168, 46].

Аз нуқтаи назари В. В. Виноградов дараҷаи истеъмоли ин категория хеле доманадор буда, зери мафҳуми категорияи ҳолат калимаҳои

тасрифнашавандаи номӣ ва зарфиро, ки шакли замонӣ доранд ва танҳо ба вазифаи хабар меоянд, дарк карда мешавад [34, 320].

Дар сарчашмаҳои илмӣ истилоҳи категорияи ҳолат чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст: «Категорияи ҳолат» – гурӯҳи калимаҳои луғавӣ-грамматикии нишондиҳандаи: а) ифодакунандаи ҳолати мавҷудоти зинда, табиат, муҳити атроф (зист), баъзан бо обуранги модалӣ ва ифодаи аломати маъно; б) надоштани шакли тасриф, яъне тағйирнаёбандагӣ ва мавҷуд будани шакли аналитикии замон, бавучудоварандаи бандаки феълӣ (аломати сарфӣ): в) ба ҷои хабар (сараъзо) истифода намудан дар ҷумлаҳои бешахс (аломати нахвӣ) [262, 143]; «Категорияи ҳолат» (калимаи бешахси предикативӣ, хабарҳои бешахси пайваст, зарфҳои предикативӣ, калимаҳои предикативӣ). Навъҳои калимаҳои тағйирнаёбанда, ки танҳо ба вазифаи хабар, махсусан дар ҷумлаҳои бешахс омада метавонанд [225, 193].

Истилоҳ-ибораи «калимаҳои модалӣ (Modalwort)» дар сарчашмаҳо чунин шарҳ дода шудааст: «Калимаҳои модалӣ – гурӯҳи калимаҳои луғавӣ-грамматикӣ, ки бо ёрии онҳо гӯянда фикрашро бо пуррагӣ ва ё қисми алоҳидаашро аз нуқтаи назари муносибати онҳо бо ҳақиқати объективӣ баён мекунад» [272, 100]; «Гурӯҳи калимаҳои хусусияти луғавию грамматикӣ доштае, ки тавассути онҳо гӯянда муносибатҳои гуногуни ба ҳақиқати мавҷуда доштаи худро баён мекунад ва онҳо маънои муайяну мушаххаси луғавӣ надоранд. Чунин калимаҳо муносибатҳои мантиқии фикр (бегуфтугӯ, дар ҳақиқат, бешубҳа), ифодаи имконпазирӣ, эҳтимолӣ, тахмину гумон (шояд, мумкин, аҷаб не, раваду)-ро мефаҳмонанд. Калимаҳои модалӣ, аъзои ҷумла намешаванд, аммо вазифаҳои муайяни нахвиро иҷро мекунанд: 1. Ба сифат: калима-ҷумла бештар дар нутқи муколамавӣ қор фармуда мешаванд; 2. Дар таркиби ҷумла ҳамчун калимаҳои иловагӣ эзоҳӣ (аъзои истисноии ҷумла) меоянд» [228, 159]; «Калимаҳои модалӣ – калимаҳое, ки маънои мушаххаси луғавии худро гум кардаанд ва ҳамчун воситаи ифодаи

тасвири модалнокӣ мебошанд» [225, 238]; «Калимаи модалӣ – ҳиссаи нутқест, ки муносибати гӯяндаро ба воқеияти гуфтораш ифода мекунад. – Das Modalwort drückt das Verhalten des Redenden zur Realität der Aussage aus» [181, 14].

Калимаҳои модалӣ на аз ҷониби ҳамаи суҳаншиносон ҳамчун ҳиссаи нутқи махсус эътироф гардидааст. Калимаҳои модалиро ба зарф мансуб медонанд, чунки онҳо мисли зарф тасрифнашавандаанд [212, 233-235].

Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи марбути категорияи ҳолат ва калимаҳои модалӣ имкон дод, ки воҳидҳои истилоҳотии зерсохтори истилоҳотии мазкурро аз рӯи дараҷа, низом ва гурӯҳҳо дар вобастагӣ аз сохтори луғавӣ дида бароем, таркиб ва шумораи ҳар яке аз ин гурӯҳҳоро муайян намоем:

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 1%-ро ташкил медиҳад: шояд [272] – wahrscheinlich, эҳтимол – vielleicht; албатта – natürlich; wohl – эҳтимол; gewiss – бешубҳа [181, 197]; doch – охир; -дия; nein – не; kaum – ҳамоно; [237, 578];

2. Истилоҳоти сохта. Шумораи онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 2%-ро ташкил медиҳад: **бе+шак**, **бе+шубҳа** [272, 100] – zweifellos; **natür+lich** [181, 199] – албатта, бешак [272, 100]; **hoffent+lich** – умед ҳаст, худо агар хоҳад [181, 197].

Ин намуди истилоҳот ба воситаи унсурҳои калимасозии зерин сохта мешаванд:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: **махсус+ан** – besonders [237, 82]; **ҳақиқат+ан** – wahrlich [237, 592]; **zweifel+los** – бешак, бегумон [237, 643]; **frag+los** – бешак, бешубҳа [237, 179]; **leid+er** – мутаассифона [181, 197];

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: **er+wünscht** [237, 152] – дилхоҳ, матлуб;

(3) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд: бе+ғараз+она – unabsichtlich [237, 538]; **un+erwünsch+t** [237, 541] – номатлуб, нохоҳам; **Ver+mut+ung** [237, 569] – тахмин, гумон, фарз.

Бояд тазаккур дод, ки пешвандҳо ва пасвандҳо ҳангоми сохтани истилоҳоти гурӯҳи мазкур нақши боризро мансубанд. Дар сохтани истилоҳоти марбути категорияи ҳолат ва калимаҳои модалӣ дар забони олмонӣ пешвандҳои «ad-, er-, un-, ver-» ва пасвандҳои «-t, -los, -lich» сермахсул мебошанд.

Истилоҳоти мураккаб: Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳқиқшуда тақрибан 0,5%-ро ташкил медиҳад. Қолабҳои нисбатан сермахсули истилоҳоти мураккаб дар зерсохтори истилоҳотии мазкур дар забони олмонӣ намунаҳои «S+S» ва «V+V+S» мебошанд. Дар зерсохтори истилоҳотии категорияи ҳолат ва калимаҳои модалӣ сермахсулии воситаи истилоҳотсозии пешвандӣ ва калимаҳои мураккаб нисбат ба пасвандӣ бартарӣ доранд.

Истилоҳоти марбути ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбути «ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ» дар забони тоҷикӣ (пешоянд, пайвандак, ҳиссача, нидо) дар забони олмонӣ (Präposition – пешоянд, Konjunktion – пайвандак, Partikel – ҳиссача, Interjektion – нидо, Artikel – артикл) имкон дод, ки воҳидҳои истилоҳотии зерсохтори истилоҳотии мазкурро аз рӯи дараҷа, низом ва гурӯҳҳо дар вобастагӣ аз сохтори луғавӣ дида бароём, таркиб ва шумораи ҳар яке аз ин гурӯҳҳоро муайян намоем:

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 8%-ро ташкил медиҳад. сода – einfach, Zeit – замон; Ort – макон [279, 25, 34];

2. Истилоҳоти сохта. Саҳми онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти дидабаромада тақрибан 85%-ро ташкил медиҳад: **ном+ӣ** <пешоянди номӣ – nominal < nominale Präposition [279, 44]; **тақлид+ӣ** <нидохои тақлидӣ – schallnachahmend

<schallnachahmende Interjektionen [257, 113]; **bestättigen+d** <bestättigende Partikeln – ҳиссачаҳои тасдиқӣ [257, 157]; **echt+e** <echte Präposition [257, 169] – аслий <пешоянди аслий [54, 373]; **vokat+iv** <vokative Interjektionen – даъватӣ <нидои даъватӣ [257, 114].

Дар ҳарду забон ҳам, нақши пешванду пасвандҳо дар сохтани ин намуди истилоҳот калон аст:

(1) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: бе+пешоянд** – präpositionlos [279, 14]; **ge+paart** <gepaarte Präpositionen [212, 239] – чуфт <пешояндҳои чуфт [257, 168];

(2) **сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: пешоянд+ӣ** <таркиби пешояндӣ – präpositional <präpositionale Konstruktion [257, 129]; **асл+ӣ** <пешояндҳои аслий – echte Präpositionen [257, 168]; **fragen+d** <fragende Partikel [181, 204-211] – саволӣ <ҳиссачаи саволӣ [43, 506]. **bestättigen+d** <bestättigende Partikeln – ҳиссачаҳои тасдиқӣ [257, 156];

(3) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд: бе+пайванд+ак** <алоқаи бепайвандак – konjunktionslos <konjunktionslose Beziehung [257, 66]; **an+reihen+de** Konjunktionen [177, 153] – пайвандакҳои пайи ҳам [43, 480]; **be+gründen+de** Konjunktionen [177, 154] – пайвандакҳои сабаб [43, 489];

Пешвандҳо ва пасвандҳо барои сохтани истилоҳоти мазкур нақши асосиро мебозанд. Сермаҳсулии пешвандҳои «ab-, in-, an-, be-» ва пасвандҳои «-iv, -ig, -e, -al, -los, -iv, -d» дар забони олмонӣ ва пасванди «-ӣ» дар забони тоҷикӣ дида мешавад.

Истилоҳоти мураккаб. Саҳми онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти дидабаромада тақрибан 1%-ро ташкил медиҳад. Қолабҳои асосии истилоҳотсозӣ дар истилоҳоти мураккаби ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ инҳоянд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+V+Suff: **тобеъ+кун+анда** <пайвандаки тобеъкунанда [55, 416] – subordinierend <subordinierende Konjunktionen [177, 155];

пайваст+кун+анда <пайвандаки пайвасткунанда [55, 415] – koordinierend <koordinierende Konjunktion [177, 153];

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Modal+partikel** – ҳиссачаҳои модалӣ [153, 70];

2. Präf+S: **zusammen+gesetzt** <zusammengesetzte Konjunktionen [177, 153] – таркибӣ <пайвандакҳои таркибӣ [54, 408];

3. Präp+V+Suff: **unter+ordnen+d** <unterordnende Konjunktionen [177, 155] – тобеъкунанда <пайвандакҳои тобеъкунанда [69, 82];

3. Num+S: **Null+artikel** [212, 168] – артикли сифрӣ;

4. Präp+V+S: **Aus+rufe+wort** [181, 210] – нидо [116, 66].

Қолаби нисбатан сермахсул дар созмони истилоҳоти мураккаб қолаби «S+Adj» дар забони тоҷикӣ ва қолаби «Adj+S» дар забони олмонӣ ба шумор мераванд.

Дар зерсохтори истилоҳотии «пешоянд», «пасоянд», «пайвандак», «ҳиссача», «нидо», «артикл» воситаи пешвандӣ ва калимаҳои мураккаб нисбат ба воситаи пасвандӣ каммахсултар мебошад.

2.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти бисёрҷузъаи мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Истилоҳи бисёрҷузъа ва ё серҷузъа гуфта ин ё он истилоҳ-ибора ва ё истилоҳ-ибораҳо дар назар аст, ки аз ду ва ё зиёда ҷузъҳои ба ҳам пайваст таркиб ёфтаанд.

Истилоҳ-ибораҳои бисёрҷузъа ба воситаи алоқаҳои мухталифи нахвӣ ба якдигар пайваст мешаванд, ки мафҳуми ифодакунандаи ҳамаи истилоҳот ва мафҳуме, ки ифодакунандаи қисми муайяншавандаи марбути ин ё он қолаби таснифотӣ мебошанд.

Истилоҳ-ибораҳо ба таври дигар «истилоҳоти таркибӣ» низ метавон ном бурд. Тафовути истилоҳоти таркибӣ аз истилоҳоти мураккаб дар он аст, ки дар созмони онҳо вазифаи нахвӣ яке аз ҳиссаи

нутқ – ҳиссаи номӣ ё ёридиҳандаи нутқ дида мешавад, онҳо дорои маъноҳоеанд, ки аз маънои таркибҳояшон ба вучуд наомадаанд.

Истилоҳоти таркибӣ метавонанд ба ҳамаи ҳиссаҳои нутқи забонҳои муқоисашаванда мансуб бошанд. Онҳо метавонанд исм, сифат, ҷонишин, шумора, феъл, зарф, пешоянд, пайвандак, нидо ва артикл бошанд.

Истилоҳоти таркибӣ аз истилоҳоти мураккаб на бо тарзи навишт ва шакл, балки бо ҷузъҳои худ, ки қобилияти мустақилона буданро надоранд, фарқ мекунанд.

Ибораҳои таркибӣ аз истилоҳ-ибораҳо ва аз рӯйи сохт ба онҳо монанд ба вучуд меоянд.

Истилоҳоти таркибии марбути исм дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ. Истилоҳ-ибораҳо нисбат ба истилоҳот сершумор буда, бо баъзе хусусиятҳои шаклии худ аз онҳо тафовут доранд. Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳо дар асоси муносибати муайянкунандагии байни ҷузъҳои он сохта мешаванд.

Истилоҳ-ибораҳои мансуби исмро дар забонҳои муқоисашаванда метавон бо қолабҳои зерин гурӯҳбандӣ намуд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: исми ҷомеъ (кулл) – Kollektiv(um) [257, 123]; исми маънӣ – Abstraktum [257, 30];

Номгӯйи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии марбути намунаи «S+Adj» дар замимаи панҷум ҷой дода шудааст.

2. S+S+Präp+S: категорияи шумора дар исм [54, 121] – Kategorie der Zahl im Substantiv [257, 119];

3. S+S: васлшавии калимаҳо [43, 179] – Verbindung der Wörter; калимасозии исм [54, 130] – Wortbildung des Substantivs [257, 238];

4. S+S+S: таркиби морфологии исм [54, 130] – morphologische Struktur des Substantivs [257, 204];

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: deklinierbares Substantiv [257, 206] – исми

тасрифшаванда; undeklinierbares Substantiv [257, 206] – исми тасрифнашаванда;

2. S+Art+S: Deklination der Substantive [190, 50] – тасрифи исмҳо; Deklination der Eigennamen [190, 54-58] – тасрифи исмҳои хос;

Номгӯи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони олмонии марбути намунаи «Adj+S» дар замимаи шашум пешниҳод мегардад.

3. S+Präp+S: Pluralbildung von Feminina – ҷамъбандии исмҳои чинси занона [257, 165]; Pluralbildung von Maskulina – ҷамъбандии исмҳои чинси мардона [257, 165].

Истилоҳоти таркибии марбути сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ. Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои марбути сифати забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ новобаста аз шакли алоқаи байни ҷузъҳо тақрибан 21% -ро ташкил медиҳанд. Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳо дар асоси муносибати муайянқунандагии байни ҷузъҳои он тартиб дода мешаванд.

Истилоҳ-ибораҳои зерсохтори марбут ба сифат дар забонҳои муқоисашаванда ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: сифатҳои мураккаб [43, 220] – zusammengesetzte Adjektive [190, 101]; сифати асли [43, 373; 54, 332] – qualitatives Adjektiv [212, 189; 181, 71; 220, 132];

Номгӯи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии марбути намунаи «Adj+S» дар замимаи ҳафтум пешниҳод мегардад.

2. S+S: хелҳои сифат [43, 200] – die Arten des Adjektivs; дараҷаҳои сифат [43, 203] – Steigerungsstufen der Adjektive [177, 30, 190, 109-116].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: relative Adjektive [190, 96-967] – сифати нисбӣ [212, 189; 181, 71]; konkrete Adjektive [257, 31] – сифатҳои муайян;

Номгӯи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони олмонии марбути намунаи «Adj+S» дар замимаи ҳаштум пешниҳод мегардад.

2. Adj+S+Art+S: grammatische Merkmale des Adjektivs [190, 102] – аломатҳои грамматикии сифат; schwache Deklination der Adjektive [190, 104-105] – тасрифи сусти сифатҳо [177, 28];

3. S+Art+S: Deklination der Adjektive [190, 102, 181, 73] – тасрифи сифатҳо; Substantivierung der Adjektive [220, 138; 190, 117-119] – исмшавии сифатҳо;

Истилоҳоти таркибии марбути шумора дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ. Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои марбути шумораи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ новобаста аз алоқаи байни чузъашон тахминан 4% -ро ташкил медиҳанд.

Истилоҳ-ибораҳои мансуби шумора дар забонҳои муқоисашаванда бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: шумораи зориб – Vervielfältigungszahl [212, 228]; шумораи миқдорӣ [43, 231; 54,208] – Grundzahlwort [177, 48-49];

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: bestimmtes Numerale [220, 138] – шумораи муайян; einfaches Numerale [220, 139] – шумораи сода.

2.10.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбути ҷонишин дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои марбути ҷонишини забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ новобаста аз алоқаи чузъиёташон тақрибан 9% -ро ташкил медиҳанд.

Истилоҳ-ибораҳои зерсохтори истилоҳоти ҷонишин дар забонҳои муқоисашаванда бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: ҷонишинҳои ишоратӣ [43, 252-256; 54, 224-226] – Demonstrativpronomen [212, 210-213; 177, 37-38]; ҷонишинҳои шахсӣ [43, 240-246] – Personalpronomen [220, 120-121].

Номгӯйи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии марбути намунаи «S+Adj» дар замимаи нухум пешниҳод мегардад.

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: unpersönliches Pronomen [220, 119, 129-130] – ҷонишини бешахс; verneinendes Fürwort [220, 119, 128-129] – ҷонишини инкорӣ [54, 228-229; 272, 229-230].

Номгӯйи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони олмони марбути намунаи «Adj+S» дар замимаи даҳум пешниҳод мегардад.

Истилоҳоти марбути феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ. Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои марбути феъли забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ новобаста аз алоқаи байни ҷузъҳо тақрибан 12%-ро ташкил медиҳанд.

Истилоҳ-ибораҳои мансуби феъл дар забонҳои муқоисашаванда бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: феълҳои модалӣ [43, 279-284] – Modalverben [208, 329]; феълҳои ёридиҳанда – Hilfsverben [212, 15; 190, 176-178]; феълҳои мустақил [43, 177].– Vollverben [190, 176, 178];

2. S+S: асосҳои феълҳо [43, 264-266; 272, 20] – Grundform des Verbs [177, 102]; тасрифи феълҳо [43, 266-288] – Konjugation der Verben [190, 192];

Номгӯйи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии марбути намунаи «S+Adj» дар замимаи ёздаҳум пешниҳод мегардад.

3. S+Adj+Adj: сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ [43, 313-317] – Konjunktiv [212, 84];

4. S+Adv+S: замони ҳозираи феъл [43, 330] – Präsens [247, 409]; намуди мутлақи феъл [43, 303-305; 272, 131-132] – perfektiver Aspekt des Verbs [279, 39].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: einfache Verben [190, 173-176] – феълҳои сода [43, 346-344; 272, 197], abgeleitete Verben [190, 173-176] – феълҳои сохта [43, 347];

Номгӯйи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони олмонии марбути намунаи «Adj+S» дар замимаи дувоздахум пешниҳод мегардад.

2. Num+S: einwertige Verben [257, 224] – феълҳои яквалента; dreiwertige Verben [257, 224] – феълҳои севалента;

3. S+Art+S: Kategorie der Zahl [170, 128-132; 181, 38-40] – категорияи шумора [279, 30; 117, 50-51]; Kategorie der Zeit [190, 193; 117, 50-51]. – категорияи замон [272, 85-86, 106];

4. S+Präp+S: Zeitformen im Aktiv [190, 215] – замонҳои тарзи фоил; Zeitformen im Passiv [190, 216; 213, 64] – замонҳои тарзи мафъул;

5. S+Präp+Adj+S: Verben mit trennbaren Vorsilben – феълҳо бо пешвандҳои ҷудошаванда [257, 225]; Verben mit untrennbaren Vorsilben – феълҳо бо пешвандҳои ҷудонашаванда [257, 225].

Истилоҳоти таркибии марбути зарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ. Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои марбути зарфи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ новобаста аз алоқаи байни ҷузъҳои тақрибан 8%-ро ташкил медиҳанд.

Истилоҳ-ибораҳои мансуби зарф дар забонҳои муқоисашаванда бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: зарфҳои сабаб [43, 420-421] – Adverbien des Grundes [181, 196-197; 190, 271]; зарфҳои замон [43, 417-418] – Adverbien der Zeit [213, 241];

2. S+S+S: зарфҳои миқдору дараҷа [54, 356-357] – Adverbien des Grades und des Maßes [190, 272].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: lokale Adverbien [220, 141] – зарфҳои макон [54, 357-362]; kausale Adverbien [220, 141] – зарфҳои сабаб [54, 370];

2. S+Art+S: Adverbien der Zeit [212, 257; 181, 196; 190, 270-271] – зарфҳои замон [43, 417]; Adverbien der Einräumung [181, 197; 190, 271] – зарфҳои хилоф [177, 139-140].

Истилоҳоти таркибии марбути ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ дар забонҳои матраҳшаванда. Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои марбути пешоянд, пайвандак, ҳиссача, нидо ва артикл дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ новобаста аз алоқаи байни ҷузъиёташон тақрибан 16%-ро ташкил медиҳанд. Аз рӯи хусусиятҳои муносибати маъноияшон қисми зиёди истилоҳ-ибораҳо дар асоси алоқаи изофӣ ва тартиби калима сохта мешаванд.

Истилоҳ-ибораҳои мансуби ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ дар забонҳои муқоисашаванда бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj+Adj: пешояндҳои аслии сода [43, 437-445] – echte einfache Präpositionen [257, 169]; пешояндҳои аслии таркибӣ [43, 445-446] – echte abgeleitete Präpositionen [257, 169];

2. S+Adj+Adj+Adj: пешояндҳои номии содаи изофӣ [55, 377-378] – nominale einfache Präpositionen mit Isafet [257, 168]; пешояндҳои номии таркибии изофӣ [55, 377-378] – nominale abgeleitete Präpositionen mit Isafet [257, 168];

3. S+Adj+S: пешояндҳои изофии такрор [43, 463-465] – Zwillingpräpositionen mit Isafet [257, 250];

4. S+Adj: пайвандакҳои хилофӣ [43, 483] – adversative Konjunktionen [257, 124]; пайвандакҳои пайваस्तкунанда [43, 479-486] – beiordnende Konjunktionen [212, 241];

Номгӯи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии марбути намунаи «S+Adj» дар замимаи сенздаҳум пешниҳод мегардад.

5. S+S: пайвандакҳои замон [43, 487] – temporale Konjunktionen [181, 208]; пайвандакҳои мақсад [43, 490] – finale Konjunktionen [181, 208];

6. S+S+S: пайвандакҳои миқдору дараҷа [43, 488-489] – Konjunktionen der Menge und Grade.

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: einfache Konjunktionen [181, 206] – пешояндҳои сода [43, 478]; negative Partikeln [177, 158; 181, 211] – ҳиссаҷаҳои инкорӣ [43, 504];

Номгӯйи ҳамаи истилоҳ-ибораҳои забони олмонии марбути намунаи «Adj+S» дар замимаи чордахум пешниҳод мегардад.

2. S+Präp+Adj+S: Präpositionen mit räumlicher (lokaler) Bedeutung [212, 237] – пешояндҳои ифодакунандаи макон [43, 449]; Präpositionen mit zeitlicher (temporaler) Bedeutung [212, 237] – пешояндҳои ифодакунандаи замон [43, 456-458];

3. S+Präp+Art+S: Präpositionen mit dem Dativ [190, 282] – пешояндҳои падежи датив [177, 148]; Präpositionen mit dem Genitiv [190, 279] – пешояндҳои ҳолати генитив [177, 147];

4. S+Präp+Adj+Adj+S: Präpositionen mit unterschiedlicher logischen Bedeutung [212, 237] – пешояндҳои ифодакунандаи маъноҳои мухталифи мантиқӣ [257, 170].

2.3. Хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Дар фасли мазкур хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

Ягонагии маъно (яъне умумият ва мустақилияти маъно) барои ҳама гуна калима ҳатмист, он ягонагии асосӣ ва шакли мустақилиятро ифода мекунад. Ба ягонагии маъно бояд аломатҳои шаклии овошиносӣ ва ё грамматикӣ илова карда шаванд. Ҳангоми таҳлил ба мафҳуми яклухти маъноии истилоҳот диққати ҷиддӣ бояд дод. Тафовути байни маъно ва мафҳум дар истилоҳ ва истилоҳибораи озод он аст, ки агар ягон ҷузъ ва таркиби истилоҳи мураккаб маъноии худро нигоҳ надорад, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки истилоҳоти мураккаб маъноии ягонаи луғавӣ доранд ва як мафҳумро ифода мекунанд, он гоҳ ҳар як ҷузъи озоди истилоҳ-ибора маъноии луғавии худро нигоҳ медоранд.

Ҳамин тавр, кайд кардан зарур аст, ки истилоҳ метавонад мисли калимаи муқаррарӣ падидаҳои сермаъноиву ҳамгунагӣ ва муродифиву тазодиро ба худ гирад, аммо роҷеъ ба дарку шинохти ин масъала байни истилоҳшиносону забоншиносон то ҳоли ҳозир диду назари ягона мавҷуд нест.

2.3.1. Нақши вожаҳои умумиистеъмоли дар ташаккули истилоҳоти сарфи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Ба сифати истилоҳ метавонад калимаҳои умумиистеъмомол мавриди истифода қарор гиранд, зеро ки онҳо аллақай дар таркиби луғавии забон бо нигоҳ доштани низоми овозии қаблии худ арзи вучуд доранд. Бо табдил додани калимаи умумиистеъмоли ба истилоҳи илмӣ, калимаи мазкур дар низоми истилоҳот мазмуни нав мегирад. Маънои калима, тағйирёбии шакли он боиси сермаъногии калима мешавад. Ивазшавии маънои калима нисбат ба дигар воҳидҳои калони забон, махсусан мушаххасиву кӯтоҳбаёнӣ ва маъмулии онҳо бештар ба назар мерасад.

Муаммои ин падида дар он аст, ки калимаи умумиистеъмомол ба калимаи сермаъно табдил меёбад, яъне он хусусияти истилоҳотии худро аз даст медиҳад. Масалан, калимаҳои «замон – Zeit», «зарф – Geschirr» дар забони адабӣ муддати тулонӣ ба ғайр аз оне ки калимаи умумиистеъмомоланд, боз дар низоми сарф ҳамчун истилоҳ истеъмомол мешаванд. Истилоҳи «зарф – Geschirr» дар фарҳангҳои муқаррарӣ – зарф, косаю табақ, гулдон; фосолаи вақт (замон) маънидод мешуд. Масалан, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ин истилоҳ чунин шарҳ дода шудааст: «ЗАРФ а. *فِرْظ* 1. чогаҳ барои гузоштани чизҳои гуногун (аз қабилӣ косаву табақ, шишаву ҷом, сатил ва ғ.); ованд, чогаҳ: зарфи тунукагӣ, зарфи сафолӣ, зарфи чинӣ» [270, 513].

Маънои истилоҳотии он ҳамчун ҳиссаи мустақилмаънои нутқ зарф – Adverb мебошад. Дар фарҳанги мазкур ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ ин истилоҳ чунин таъриф дода шудааст: «ЗАРФ а. *فِرْظ* 2. грам. ҳиссаи тағйирнаёбандаи нутқ, ки аломати амал ва ҳолатро аз рӯи миқдору

сифат, замон, макон, сабаб, мақсад, тарзи вукӯъ ва ғ. эзоҳ медиҳад: зарфи замон, зарфи макон, зарфи мақсад, зарфи сабаб, зарфи тарзи амал» [270, 513].

Қариб ҳамаи истилоҳоти мансуби сарфи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дар вожаномаву фарҳангҳои соҳавӣ пурра шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Бинобар ин, дар ҳар як истилоҳи навпайдошуда ва аксари истилоҳоти қухан маъноӣ аслии калимаеро, ки аз он истилоҳ сохтаанд, дида метавонем.

Нисбатан, аксар вақт калимае, ки ба истилоҳ табдил меёбад, ба падидаи сермаъноӣ дучор мегардад. Аз ин лиҳоз, муносибати мутақобилаи байни маъноӣ нави калима аз маъноӣ қаблӣ метавонад фарқ кунад. Барои мисол истилоҳи «ҳисса»-ро мегирем, ки ба сифати истилоҳи сарфӣ дар таркиби ибора омада маъноӣ «ҳиссаи нутқ»-ро ифода мекунад ва дар шакли ибора хусусияти истилоҳии он намудор мегардад: «Ҳисса а. *حصه* як қисм аз чизе; баҳра, сахм; ҳиссаҳои нутқ; *грам.* ҳиссаҳои морфологии нутқ (забон)» [271, 508].

Пас, ба чунин ҳулоса метавон омад, ки сохтани истилоҳот бо воситаи кӯчонидани маъноӣ қисми калима ва номи ашъи мушаххас – ин дар истилоҳсозии забонҳои тоҷикиву олмонӣ падидаи маъмул ба шумор меравад.

2.3.2. Падидаи сермаъноӣ дар низоми истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Яке аз вижагиҳои истилоҳ ин дар радифи калимаи маъмул ба худ гирифтани падидаҳои сермаъноӣ, омонимӣ ва муродифӣ ба шумор меравад. Падидае, ки дар он як воҳиди луғавӣ якчанд маъноро соҳиб аст, дар забоншиносӣ чун сермаъноӣ маъруф аст.

Дар бисёр ҳолатҳо ба ҷои истилоҳи «полисемия» истилоҳи «сермаъноӣ» истифода бурда мешавад, яъне калимаи сермаъно инчунин вазифаи полисемияро низ иҷро мекунад.

Агар ба басомади вожаи «полисемия» назар афканем, он аз забони юнонӣ иктибос гардида, маънояш «poly» - «бисёр, сер», «sema» – «ишора, маъно» аст. Истилоҳи «сермаъноӣ» дар «Луғати терминҳои забоншиносӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «Дар ҳуди як калима мавҷуд будани якчанд маъноҳои ба ҳамдигар алоқаманде, ки дар натиҷаи инкишофи маъноӣ аслии айнан ҳамон калима ба вучуд омадааст» [272, 164].

Воқеан дар фарҳанги «Толковый словарь русского языка» истилоҳи «сермаъноӣ» бо чунин маъноӣ омадааст: «Сермаъноӣ – соҳиб будани калима ба якчанд маъно аст» [258, 235].

Ба андешаи Д.С. Лотте: «Сермаъноӣ истилоҳот низомҳои номуайян месозад. Бинобар ин, диққати асосиро ба бартараф намудани ҳамаи истилоҳоти сермаъноӣ ин ки танҳо ба як маъно истифода намудани онҳо равона кардан лозим аст. Сарфи назар аз он ки бархе аз истилоҳот танҳо як маъноӣ муайян доранд, вале бо воридшавии ҷузъҳои истилоҳотӣ ба таркибашон сермаъно ҳисобида мешаванд» [88, 15].

Дар низоми истилоҳоти мансуби сарфи забони тоҷикӣ истилоҳоте мавҷуданд, ки дар онҳо падидаи сермаъноӣ дида мешавад, ба монанди «намуд/тарз»: 1) категорияи грамматикӣ феъл, ки хусусиятҳои хос ва хосияти гузаштани ҷараёни мазкурро ифода менамояд, яъне муносибати он ба ҳудуди дохилӣ, натиҷа, давомнокӣ, такроршавӣ ва ғ.; 2) бо роҳҳои гуногун ифодаёбии ҳаммаъноӣ, аз нигоҳи маъно қиёспазир бо шаклҳои намуди категориядор; - яъне зернамуд; 3) яке аз категорияҳои грамматикӣ феъл, ки самти амалро ифода мекунад, яъне муайян мекунад, ки оё амали мубтадои ҷумла ба охир расидааст ва ё он ба мубтадо нигаронида шудааст. Категорияи намуд танҳо ба феълҳои гузаранда мансуб аст [181, 130]. Дар забони олмонӣ ду намуди категорияи тарз: тарзи фоил ва тарзи мафъул мавҷуданд [177, 52].

Истилоҳоти дигари мансуби сарфи забони тоҷикӣ «замон» мебошад, ки муносибати гӯяндаро бо замони амали дар феъл мушоҳидашаванда

ифода мекунад: 1) категорияи дастурии хоси феълҳо, ки муносибати гӯяндаро ба вақти амалу ҳолат ифода мекунад; 2) ҳамоно, ба маҳзи (ба ин маъно танҳо ҳамроҳи феълҳо меояд); 3) вақт, ҳангом, айём; давр, аҳд [270, 506].

Замон дар грамматика, яке аз категорияҳои грамматикӣ тағйири калима, ки муносибати амалро ба замони зоҳир шудани он нишон додааст, бо роҳи муқобилгузориҳои замони ҳозира, замони гузашта ва замони оянда ошкор мегардад [228, 122].

Дар истилоҳоти мансуби сарфи забони олмонӣ падидаи сермаъноӣ низ дида мешавад. Барои мисол истилоҳи грамматикӣ «Artikel»-ро дида мебароем: 1) дар забоншиносӣ: Der Artikel bezeichnet die grammatischen Merkmale des Substantivs, dessen Geschlecht, Zahl, Kasus und gibt die Bedeutung der Bestimmtheit oder Unbestimmtheit an, die das Substantiv im Satz erhält [181, 14]. (Артикл аломати грамматикӣ исм, чинс, шумора, ҳолати онро ишора мекунад ва маънои муайянӣ ва номуайяниро, ки исм дар ҷумла дорад, нишон медиҳад); 2) дар тартиботи ҳуқуқӣ: Abschnitt eines Gesetzes, Manifests und dergleichen (боби қонун, манифест (баённома) ва монанди инҳо); 3) дар рӯзноманигорӣ: Kurzer, in sich abgeschlossener Text im Rahmen einer Zeitung, Zeitschrift oder eines Buches (мухтасар, матни ба анҷом расида дар доираи рӯзнома, маҷалла ва ё китоб); 4) дар тиҷорат: Bestimmte Art von Ware (навъи муайяни мол);

Дар забони тоҷикӣ мо як қатор истилоҳоти сарфиро мушоҳида намудем, ки хусусияти сермаъноӣ дар онҳо бозтоб мегардад:

«Шахс (Person)»: 1) дар забоншиносӣ: 1) категорияи грамматикӣ феъл, ки муносибати амал (ҷараён) ва объекти онро ба шахси гӯянда ифода мекунад; 2) ҳамчун истилоҳи грамматикӣ ифодакунандаи амали феъл. Он дорои се шахс аст: шахси якум – гӯянда, шахси дуюм – шунаванда ва ё шахсе, ки ба ӯ муроҷиат мекунанд, шахси сеюм – ғоиб, яъне шахсе, ки сухан дар бораи он меравад. 2) дар иҷтимоӣ, дар ҳуқуқшиносӣ: одам ва ё узви ҷамъият; «шахс». Муодили олмонӣ

истилоҳи «шахс» – «Person» дар соҳаҳои мухталиф дорои маънои гуногун мебошад.

«Ҷинс – Geschlecht»: 1) дар забоншиносӣ: 1) категорияи луғавӣ-грамматики исмҳо, ки қобилияти бо шаклҳои мувофиқшавандаи калимаҳо пайваст шуданро доранд; 2) категорияи грамматикӣ сифатҳо, ки дар шаклҳои гуногуни мутобиқате, ки аз ҷинсияти исмҳо вобаста аст ва бо онҳо сифатҳо пайваст мешаванд, намудор мегардад. 2) дар мантиқ: самт, роҳ, тарзи фаъолият; 3) дар грамматика: ҷинсияти грамматикӣ дар баъзе забонҳо, масалан, дар забони русӣ, ва арабӣ, ки аломати хоси фарқкунанда доранд; 4) дар таърих: ташкилоти асосии сохти ибтидоии ҷамъиятӣ, ки бо қаробати хунӣ муттаҳид гардидаанд; якчанд насли ба як аҷдод ва ё авлод марбут; 5) дар биология: дар таснифоти ҳайвонот ва наботот: гурӯҳе, ки якчанд намудҳоро бо аломати умумиашон муттаҳид мекунад; 6) дар тиҷорат: мол, матоъ, чизи фурӯхтанӣ [271, 594]; 7) дар саноати нассочӣ: як навъ матои ғафси пахтагӣ ё либосе, ки аз ин матоъ дӯхта шудааст [236, 589].

«Пайвандак – Konjunktion» 1) дар забоншиносӣ: 1) ҳиссаи номустақили нутқ, ки аъзои ҷумларо бо ҳам мепайвандад. [271, 57]; 2) Пайвандакҳо робитаи байни унсурҳои фикру андешаро ифода намуда, ягон объекти ғайризабонро ифода намеkunанд. Пайвандакҳо маъмулан дар ибораву ҷумла чун воситаи ёвари грамматикӣ истифода мешаванд ва ҷузъҳои таркибии ибораву ҷумла чун воситаи ёвари грамматикӣ истифода мешаванд ва ҷузъҳои таркибии ибораву ҷумлаҳоро бо ҳам дар таркиби як воҳиди синтаксисӣ муттаҳид меkunанд. (228, 252) 3) калимаи ёридиҳанда, ки вазифаи нахвӣи он пайваст намудани калимаҳои сермаъно ва ё ҷумлаҳо бо якдигар ва дигар воҳидҳои нахвӣ аст, ҳамзамон алоқаҳои гуногуни онҳоро бо якдигар муқаррар мекунад; 2) бо маънои васеъ: ба ҳамаи калима ва ё ибораҳои тасрифнашаванда, ки қобилияти аъзои ҷумла шудан надоранд, хизмат мекунад; б) ба маънои маҳдуд: дар муқоиса бо тобеият (тобеъ шудан) пайвандакҳо, калимаҳо ва

ё ибораҳое, ки аз ҷиҳати наҳвӣ монанд, пайваст мекунад. (пайвандакҳои пайвасткуанда, тобеъкуанда).

Муодили олмонии истилоҳи «пайвандак» калимаи «Konjunktion» дар соҳаҳои гуногуни илм чунин таъриф дода шудааст; 1) дар нучум: Stellung zweier Gestirne über demselben Längengrad der Erde. – мавқеи ду ситора дар болои ҳуди ҳамон дараҷаи тули замин; 2) дар мантиқ: Und – Verknüpfung zweier Teilaussagen. – пайваст (якҷоя) кардани қисми дуҷумла гуфтор; 3) дар забоншиносӣ: 1) Die Konjunktionen dienen als Bindemittel zwischen Satzgliedern oder Sätzen. – пайвандакҳо ҳамчун воситаи пайвастунии байни аъзои ҷумла ва ё ҷумлаҳо хизмат мекунад [295, 551]; 2) Die Konjunktionen sind unveränderliche Hilfsörter, die dazu dienen, einzelne Satzglieder und Sätze miteinander zu verbinden (Пайвандакҳо – калимаҳои ёридиҳандаи тағйирнаёбанда мебошанд, ки барои бо ҳамдигар пайвастан аъзои алоҳидаи ҷумла ва ҷумлаҳо хизмат мекунад) [190, 293].

Истилоҳи «Konjunktion» ва муодили тоҷикиаш «пайвандак» шарҳу тавзеҳи якранг доранд. Қайд кардан ба маврид аст, ки гунаҳои дигари олмонии ин истилоҳ «Bindewort» ва «Fügewort» мебошанд. Истилоҳи «Konjunktion» дар садаи XVII аз забони латинӣ «conjunctio» иқтибос гардида, маънояш «сон» ба забони олмонӣ «zusammen», ба забони тоҷикӣ бошад «якҷоя» ва «iungere» ба забони олмонӣ «vereinigen» ва ба забони тоҷикӣ «пайвастан, васл кардан» мебошад [286, 435].

Ба зухуроти сермаъноӣ дучор гардидани истилоҳ, пеш аз ҳама, дар матн пайдо мешавад, ки инро мо аз истилоҳоти овардашуда баръало дидем. Ҳар як соҳа истилоҳоти худро дошта, танҳо маъно, ки бевосита ба он хос аст, аз байни дигар маъноҳо интихоб мегардад. Яке аз истилоҳе, ки зикраш рафт, ин истилоҳ «Пайвандак – Konjunktion» буда, маъноҳои яқум ва панҷуми он мансуби забоншиносӣ, яъне наҳву сарф аст.

Илова бар ин, сермаъношавии истилоҳот на танҳо хоси як забон, балки дар ҳамаи забонҳо, гуногунсохтору гуногуннизоми ин падида мушоҳида мешавад.

«Дараҷа – Stufe/Grad» 1) **дар забоншиносӣ**: 1) «дараҷа» андозаи давомнокӣ, кушодашавӣ, шиддатнокии овози садонок; 2) «дараҷа» мафҳуми андоза дар муайянсозии мазмуни семантикии ин ё он гурӯҳи калимаҳо; 3) мафҳуми грамматикии хоси ҳиссаҳои сифату зарф, ки вобаста ба доштан ва надоштани пасванди -тар ва -тарин ва ғ. аз ҳам фарқ мекунанд [270, 409-410]. 2) **дар чуғрофия**: воҳиди миқёси тӯлу арзи кураи Замин; 3) **дар риёзӣ**: 1) ҳар яке аз сесаду шаст ҳиссаи доира; 2) нишондиҳандаи дараҷа; 4) **дар соҳаи ҳарбӣ**: яъне унвон, инчунин рутба; «дараҷа»; Муодили олмони истилоҳи «дараҷа» – «Grad/Stufe» буда дар соҳаҳои гуногуни илмӣ чунин шарҳу эзоҳ дода шудааст: «Grade»: а) im höchsten Grade – дар дараҷаи олӣ; б) bis zu einem gewissen Grad – то як дараҷаи муайян; с) der akademische Grade/Titel – дараҷаи илмӣ; 1) дар забоншиносӣ: Steigerungsstufen der Adjektive/Komporationsstufen der Adjektive – дараҷаҳои сифат; Steigerungsstufen der Adverbien – дараҷаҳои зарф; 2) дар ҳешутаборӣ: ein Vetter zweiten Grades – писари амакбача; 3) дар обуҳавосанҷӣ: fünf Grad Kälte – панҷ дараҷа хунук; das Ausmaß, das Viel oder Wenig einer Eigenschaft oder eines Zustandes – андоза, бисёрӣ ва ё камии хусусият (аломат) ва ё вазъият; 4) дар риёзӣ: höchste Potenz einer Variablen, die in einer Gleichung beziehungsweise Funktion auftritt. – дараҷаи баландтарини андозаи тағйирёбанда, ки дар муодила ва функсияи ба инҳо монанд ба вучуд меоянд; 5) дар геометрия: traditionelle Maßeinheit für den Größenwert eines ebenen Winkels – воҳиди анъанавӣ барои бузургии арзиши ҳамвории кунҷ; ein Winkel von 32 Grad – кунҷи 32 дараҷа; б) дар чуғрофия: Breiten – oder Längengrad. – арз ва ё дараҷаи тӯл;

Ҳамин тариқ, аз истилоҳоте, ки зикрашон дар боло рафт, маълум гардид, ки сермаъноиву чандмаъноӣ хоси истилоҳ низ будааст.

2.3.3. Падидаи омонимия дар низоми истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Омонимҳо яке аз падидаҳои муҳими забонӣ дар қатори сермаъноиву муродифот ва муттазоду омонимҳо ба шумор мераванд. Омонимҳо калимаҳои мебошанд, ки ҳам аз рӯйи тарзи талаффуз ва ҳам аз рӯйи шакли овозиашон бо ҳам мувофиқ буда, аз ҷиҳати маъно аз ҳамдигар тафовут доранд ва маънии якеро аз маънои дигаре муайян кардан ғайриимкон аст: сифат (ҳиссаи нутқ) – сифат (хосият, хислат, кайфият, хусусият) [271, 253]; нидо (ҳиссаи нутқ) – нидо (овоз, садо, бонг, фарёд) [270, 912]; пешоянд (ҳиссаи нутқ) – пешоянд (оянда, минбаъд) [271, 95]; Person (заб. шахс) – Person (одам, кас) [293, 467]; Artikel (заб. артикл) – Artikel (мақола; мол) [293, 113] ва ғайра.

Дар сарчашмаҳои забоншиносӣ таърифу тавзеҳи мафҳуми омоним қариб ки якранг ба назар мерасад. Забоншиносон Ш. Бобомуродов ва З. Мухторов дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» мафҳуми омоним ва намудҳои онро чунин шарҳу тавзеҳ додаанд: «Омонимҳо (калимаҳои ҳамовоз) (аз юн. *homos* – якхела ва *опута* – ном) калимаҳои, ки бо сохти овозии худ бо ҳам баробаранд ё қаробат доранд. Омонимҳоро аз ҷиҳати ифода ба пурраю нопурра ҷудо мекунанд. Омонимҳои пурра шаклҳои асосии калимаҳои мебошанд, ки ба як гурӯҳи луғавию дастурӣ мансуб буда, бо низоми парадигмавии маъноӣ, сарфӣ, наҳвӣ ва ҳамнишинии луғавиашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Омонимҳои нопурра хатман ба гурӯҳҳои гуногуни луғавию дастурӣ дохил шуда, низоми парадигмавии гуногун доранд. Оид ба тафовути байни калимаҳои сермаъно ва омонимҳо бошад чунин ишора гардидааст: «Омонимҳо баръакс ҳодисаи полисемия (сермаъноӣ), ки ба низоми маъноии вожаҳои забон алоқаманд аст, ба сохтори овозиносии онҳо вобастагӣ дорад» [228, 243-244]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бошад, омоним ба ин маънӣ омадааст: «Омоним *امانہ* *збш.* калимаҳои шаклан бо ҳам монанд. ҳамгун (*збш.*); таҷнис (*адш.*)» [271, 29].

Забоншинос М. Норматов андешаҳои худро перомуни мафҳуми омонимҳо баён намуда, дар навбати худ онҳоро ба се гурӯҳ чудо мекунад. Омонимҳо бо полисемия монанд мебошанд, вале ин ду воҳиди забон аз ҳам ба кулӣ фарқ мекунанд. Калимаҳое, ки ба гурӯҳи омонимҳо дохил мешаванд, ки байни ҳамдигар ҳеҷ гуна умумияти маъноӣ надоранд. Омоним хоси ин ё он забон набуда, балки дар ҳамаи забонҳо мушоҳида мешавад. Одатан се намуди омонимҳоро нишон медиҳанд: 1) лексикӣ, 2) морфологӣ ва 3) лексикӣ-грамматикӣ [124, 42-44].

Дар фарҳанги забони олмонӣ бошад мафҳуми омоним низ амсоли забони тоҷикӣ якранг буда, чунин таъриф шудааст: «Омонимҳо калимаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати оҳанг якхела, вале аз лиҳози маъно ва пайдоиши худ тафовут доранд» [286, 344].

Ба андешаи забоншинос А. Бозидов: «Омонимҳо метавонанд дар натиҷаи мувофиқати тасодуфии овозҳо ба вучуд оянд. Ин гуна мувофиқати овозии калимаҳои тамоман гуногун дар натиҷаи он ба амал меоянд, ки дар ҳар як забон адади овозҳо нисбат ба адади калимаҳо хеле маҳдуд аст. Инчунин адади калима дар забон беист ва ҳамеша афзуда меистад. Бинобар ин мувофиқати овозии калимаҳои гуногун дар ҳар як забон ҳатмӣ ва қонунӣ мебошад. Аммо дар мавридҳои ҷудогона аз калимаҳои сермаъно ба вучуд омадани омонимҳо мушоҳида карда мешавад» [25, 31].

Роҷеъ ба мавҷудияти омонимҳо М. Муҳаммадиев чунин қайд мекунад: «Дар забони тоҷикӣ омонимҳо яке аз категорияҳои муҳими лексикӣанд, ки бояд маъно ва тарзи омоним шудани калимаҳо дуруст муайян карда шавад. Бояд қайд кард кард, ки баъзе калимаҳо дар забон аз аввал чун омоним маълуманд, вале гурӯҳи дигари онҳо дар давраи муайяни инкишофи забон ҳамин хел хусусиятро мегиранд, ки оҳанги талаффуз ва шаклашон баробар мешавад, аммо маъноҳои гуногунро ифода менамоянд» [107, 97].

Шарху тавзеҳи омоним аз назари забоншиносии рус низ дур намондааст. Забоншиносии рус А. Л. Василевский ба ин мафҳум таърифи зайлро муносиб медонад: «Омонимҳо гуфта ду ва ё якчанд калимаҳои меноманд, ки як хел садо медиҳанд, яъне, ҳамовоз буда, аслан маъноҳои гуногун доранд» [31, 5].

Ба андешаи олмоншиносии рус К.А. Левковская: «Калимаҳои, ки аз ҷиҳати сохти овозии худ ба ҳам мувофиқат мекунанд (калимаҳои ҳамовоз) омонимҳо номида мешаванд (аз юн. *homos* – якхела ва *онума* – ном)» [86, 146].

Англисшиносии рус В. Д. Аракин оид ба омоним чунин таърифро муносиб медонад: «Калимаҳои, ки аз нигоҳи маъно якранг набуда, аз лиҳози талаффуз ва навишт ба ҳам мушобеханд, омоним номида мешаванд» [11, 38-46].

Қайд кардан бамаврид аст, ки бархе аз забоншиносон омонимҳоро бемории аср мешуморанд ва баъзеашон бар он таъкид мекунанд, ки дар истилоҳоти илмӣ омонимҳо вучуд надоранд [79, 28].

Дар асарҳои илмӣ бо забони олмонӣ таълифгардида омонимҳо чунин тавсиф ёфтаанд: «*Homonyme sind Wörter mit gleichem Lautkörper und verschiedenen Bedeutungen, zwischen denen kein Zusammenhang besteht* (омонимҳо калимаҳои мебошанд, ки тарзи талаффузи якхела ва маънои гуногун дошта, аз ҳамдигар ягон вобастагӣ надоранд» [151, 28].

Олмоншиносони рус А. Искоз, А. Ленкова дар асарашон «Луғатшиносии забони олмонӣ» (*Deutsche Lexikologie*) аз се роҳи пайдоиши омонимҳо (*drei Wege der Entstehung von Homonymen*) ишора мекунанд: 1) овозиносӣ (*phonetischen*); 2) овозиносӣ-калимасозӣ (*phonetisch-wortbildenden*) ва 3) маъноӣ (*semantischen*) [198, 229].

Аксари истилоҳоти морфологӣ забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди таҳқиқ қарордодашуда аз луғатҳои маъмули соҳавӣ чамбоварӣ гардидаанд. Дар зер бархе аз истилоҳоти морфологӣ, ки ба зухуроти ҳамгуншавӣ ва ё омонимшавӣ дучор гардиданд, ёдовар мешавем:

шумора – *Zahl*. Дар забоншиносӣ: 1) ифодаи шумора ба воситаи муқобилгузори ашёи танҳо ва чамъ дар алоҳидагӣ; 2) шакли исмие, ки шумораи гуногуни ашёро ифода мекунад; 3) шакли сифатие, ки ба муносибати сифат ба исм дар шакли шумораи мазкур ишора мекунад; 4) шакли феълие, ки муносибати чараёни мазкурро ба субъекти ягона нишон медиҳад; муодили тоҷикии истилоҳи шумора дар соҳаҳои гуногуни илмӣ таъриф дода шудааст; дар риёзиёт: мафҳуми шумора, адад, бузургӣ, ки тавассути он ҳисоб карда мешавад.

Дар забони олмонӣ истилоҳоти мазкур дар соҳаи риёзӣ бо тарзи навишти «*Zahl*» маънои «адад»-ро дорад, аммо ҳамчун истилоҳи соҳаи забоншиносӣ тарзи навишти он фарқ мекунад. Аслан, истилоҳи «*Zahlwort*» дар шакли «*Numerale*» аз забони латинии қадим иқтибос гардидааст. Мафҳуми «шумора» ҳамчун истилоҳи морфологӣ дар китоби М. Г. Арсенева ин тавр шарҳ ёфтааст: 1. «*Das Numerale ist eine Wortart, die einen Zahlbegriff ausdrückt*» [181, 118] (Шумора ҳиссаи нутқест, ки мафҳуми ададро ифода мекунад). Олмоншиносон Р.М. Уроева ва О.Ф. Кузнетсова истилоҳи «шумора»-ро чунин тафсир намудаанд: 2. «*Die Numerale bezeichnet eine Menge oder eine Reihenfolge von Gegenständen*. (Шумора миқдор ё тартиби ашёро нишон медиҳад» [220, 138]; 3. *Das Numerale drückt einen Zahlbegriff aus, es gibt die Zahl der Dinge oder ihre Reihenfolge an*. (Шумора мафҳуми ададро ифода мекунад, ки дар миқдори ашё ва ё тартиби онҳо мавҷуд аст); 4. *Wort als Begriff für eine Zahl* (Калима ҳамчун мафҳум барои шумурдан). Аз ин бармеояд, ки истилоҳи мазкур дар ду соҳаи илм истеъмол гардида, дар муқоиса бо забони олмонӣ дар забони тоҷикӣ бештар серистеъмолтар аст.

Замон – *Zeit*. 1) дар фалсафа – яке аз шакли асосии воқеъ (дар баробари макон) мавҷуд будани беохирии материяи тараққикардаистода; 2) дар забоншиносӣ: категорияи дастурии хоси феълҳо, ки муносибати гӯяндаро ба таври амалу ҳолат ифода мекунад [107, 97]; дар грамматика: яке аз категорияҳои грамматикӣ тағйири

калима, ки муносибати амалро ба замони зоҳир шудани он нишон дода, бо роҳи муқобилгузори замони ҳозира, гузашта ва оянда ошкор мегардад [228, 122]; категорияи грамматикӣ феъл, ки ба амал (ҷараён)-и лаҳзаи нутқ марбут аст (grammatische Kategorie des Zeitswort zur Anzeige einer Zeit oder Zeitstufe). Истилоҳи «замон» ду муодили олмонӣ дорад. «Zeit» ва «Tempo». Аз инҳо истилоҳи «Zeit» хоси забони олмонӣ буда, «Tempo» дар садаи XVII аз забони итолиёвӣ дар шакли «tempo» (муодили олмонияш Zeit; Gelegenheit; Zeitmass); аз забони лотинӣ «tempus – Zeit (вақт; муддат), Zeitspanne (муддати вақт), Frist (муддат, муҳлат, вақт), günstige Zeit (вақти мусоид), Gelegenheit (маврид, фурсат)» иқтибос гардидааст. Дар ибтидо ба маънои «Zeit, Gelegenheit» мавриди истифода қарор дошт. Баъдан ҳамчун истилоҳи иқтибосии мансуби грамматика «Tempus – Zeitstufe des Verbs (замони феъл)» истеъмол гардид [286, 843]. Истилоҳи «Zeit» серистеъмол буда, дар бисёр соҳаҳои илмӣ ҷойгоҳи худро дорад. 3) дар физика 1) Ein begrenzter Abschnitt innerhalb des Ablauf von Zeiteinheiten. – фосолаи маҳдудшудаи дохили ҷараёни воқиди вақт; 2) Ein bestimmter Moment im Ablauf von Zeiteinheiten. – (лаҳзаи муайян дар ҷараёни воқиди вақт); 3) der stetige Ablauf von Zeiteinheiten. – (ҷараёни бефосолаи воқиди вақт).

Асос (поя, бунёд, замина; далел, сабаб) – *асос* (грам. қисми беванди калима, реша) [270, 85]; *категория* (фалс. мафҳумҳои асосие, ки хусусиятҳои умумӣ, муҳим, муносибати ҳодисаҳои воқеӣ ва маърифатро инъикос мекунад) – *категория* (забш. маҷмуи мафҳумҳои умумии ба гурӯҳи муайяне хос) [270, 600]; *ҳисса* (як қисм аз чизе; баҳра, сахм) – *ҳисса* (ҳиссаи морфологияи нутқ (забон)) [271, 508]; *бандак* (ҳар чизи ресмонмонанди кӯтоҳакак, ки бо он ду чиз ва ё ду тарафи як чизро ба ҳам мебандад) – *бандак* (воситаи грамматикӣ, ки алоқои байни калимаҳоро ифода мекунад) [270, 131]; *реша* (қисми зерихокии растаниҳо, ки аз хоку об моддаҳои ғизоиро ҷаббида мегирад; бех, бун) – *реша* (грам. асли калима бе ванд (пешванд, пасванд ва миёнванд)) [271, 163];

пайвандак (ҳиссаи номустақили нутқ, ки аъзои ҷумларо ба ҳам мепайвандад) [271, 57] – *пайвандак* (ҷавона ё бахше аз шоха бо якчанд ҷавона, ки ба рӯйи поя қарор дода мешавад); *пешоянд* (оянда, минбаъд) – *пешоянд* (як қисми аз ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ, ки барои ифодаи муносибатҳои гуногуни грамматикӣ калимаҳои мустақилмаъно хизмат мекунад).

Ванд. Ванд созмонест маънодор, ки ба решаи вожа (таквож) мечаспад ва ба онҳо маънои тоза медиҳад. Ванд, агар ба пешгоҳ ё сари вожа бичаспад, онро маънои тоза диҳад. Ванд агар миёни ду вожа биёяд, миёнванд ва агар ба паси вожа бичаспад, пасванд номида мешавад [235, 136-137]; ванд 1. грам. ҷузъи пайвандии баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои узв, вобаста: пасванд, пешванд, миёнванд.... 2. Ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои мансуб, доро, соҳиб [270, 263]; пасоянд (он чи баъд меояд) – пасоянд (як қисми ҳиссаҳои ёвари нутқ, ки барои робитаҳои ҳиссаҳои мустақили нутқ хизмат мекунад) [271, 82]; ҳиссача (зара, ҷузъ) – ҳиссача (ҳиссаи нутқ) [271, 508]; Art (насл, авлод, навъ, насл) – Art (тарик, тарз, услуб); Kategorie (табақа, тоифа) – Kategorie (гурӯҳ, қисм) – Kategorie (категорияи грамматикӣ); Stamm (тана(и дарахт)) – Stamm (қавм, қабила) – Stamm (асос, решаи калима); Person (шахс, одам) – Person (заб. шахс); Deklination (заб. тасриф(и исм, сифат ва ғ.)) – Deklination (физ. тасриф(и магнитӣ)); Konjunktion (тасриф(-и феъл)) – Konjunktion (нучум. пайвастшавӣ, васлшавӣ); Zeit (замон) – Zeit (давра) – Zeit (мӯҳлат); Partikel (зарра) – Partikel (ҳиссаи номустақили нутқ).

Дар забони олмонӣ ҳам, ба монанди забони тоҷикӣ омонимҳоро ба се гурӯҳ ҷудо намудаанд: омонимҳои луғавӣ, омонимҳои луғавӣ-грамматикӣ ва грамматикӣ [151, 30; 198, 226-227].

1) **омонимҳои луғавӣ.** Ин намуд омонимҳо калимаҳои мебошанд, ки маъноҳои гуногун дошта, аз ҷиҳати шаклҳои овозӣ ба ҳам монанданд, яъне омонимҳои пурра: *ҷонишин* (ҳиссаи мустақилмаънои нутқ) –

ҷонишин (ёвар, ноиб, муовин, давомдиханда); *шумора* (хиссаи мустақилмаънои нутқ) – *шумора* (адад, миқдор; рақам); *исм* (хиссаи мустақилмаънои нутқ) – *исм* (ном) [270, 557; 235, 364]; *зарф* (хиссаи мустақилмаънои нутқ) – *зарф* (анҷом барои нигоҳ доштани чизе); *чинс* (чинсияти грамматикӣ/категорияи грамматикӣи исм) – *чинс* (зот, насл); *Fall* (ходиса, воқеа) – *Fall* (падеж) – *Fall* (хол, ҳолат) – *Fall* (афтиш, таназзул); *Котта* (аломати китобатӣ) – *Котта* (мусикӣ);

2) **омонимҳои луғавӣ-грамматикӣ.** Ин навъ омонимҳо аз лиҳози шакли овозӣ мувофиқат кардани калимаҳои гуногун мебошанд. Ин гурӯҳи омонимҳо аз якдигар ҳам аз лиҳози луғавӣ ва ҳам аз лиҳози грамматикӣ, яъне ба воситаи ягон аломати грамматикӣ, махсусан ба воситаи чинсиятҳои грамматикӣи гуногун, ба воситаи мансубияташон ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва ғ. фарқ мекунанд. Омонимҳои луғавӣ-грамматикӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: омонимҳои пурра ва нопурра.

Омонимҳои пурра (*vollständige Homonymen*) – омонимҳоеанд, ки мансуби ҳиссаҳои гуногуни нутқ буда, шакли овозиашон бо шаклҳои грамматикӣиашон мувофиқ аст, яъне ба таҳаввул дучор намегарданд: *феъл* (ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқ) – *феъл* (хулқ, ҳислат, атвор, одат) [271, 399]; *Perfekt* (перфект, шакли мутлақи феъл дар замони гузашта) – *perfekt* (аъло, олій; комил); *relativ* (каму беш, қадре) – *relativ* (нисбӣ); *Laut* (овоз, садо) – *laut* (баланд, сахт (оид ба овоз)) – *laut* (мувофиқи, аз рӯи, назар ба);

Омонимҳои нопурра (*vollständige (teilweise) Homonymen*) – омонимҳоеанд, ки шакли овозиашон на ба ҳамаи шаклҳои грамматикӣ мувофиқ аст, яъне ба таҳаввул дучор мегарданд. Ин гурӯҳи омонимҳо ё аз ҷиҳати шаклҳои чамбандӣ ё чинсиятҳои грамматикӣи гуногун доштаниашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Дар забони олмонӣ забоншиносон аз намудҳои зерини омонимҳо ёдовар мешаванд: 1) омофонҳо; 2) омографҳо; 3) омоформҳо [151, 30; 73,

6]. Забоншиносони тоҷик ҳам омонимҳоро ба се намуд ҷудо намудаанд [94, 58-66]

Дар забони олмонӣ ҳамаи омонимҳо ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд [73, 7]:

1. Омонимҳои чинсияти грамматикӣ яххеладошта. Ба ин гурӯҳ омонимҳое дохил мешаванд, маъноҳои гуногун дошта, мансуби як чинсият мебошанд: *die Stufe* (марҳала, давра, зина) – *die Stufe* (дараҷаи бадалшавӣ); *die Pause* (Unterbrechung) – *die Pause* (Копие) [73, 14], *die Schelle* (Glöckchen) – *die Schelle* (Klammer; Farbe im Kartenspiel) [73, 16], *der Ton* (Sediment) – *der Ton* (Klang) [73, 17], *das Mal* (Zeitpunkt eines Geschehens) – *das Mal* (Muttermal) [73, 13], *das Gesicht* (Anlitz) – *das Gesicht* (Vision, Gespenst) [73, 11].

2. Омонимҳои чинсияти грамматикӣ гуногундошта. Ин гурӯҳ дар навбати худ ба зергурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

- 1) чинси мардона – чинси миёна; *der Moment* (Augenblick) – *das Moment* (Gesichtspunkt) [73, 26]; *der Positiv* (ungesteigerte Form des Adjektivs) – *das Positiv* (positives Bild) [73, 27];
- 2) чинси мардона – чинси занона; *der Text* (Folge der Aussage) – *die Text* (Schriftgrad) [73, 30]; *der Mund* (Lippen) – *die Mund* (Gewalt des Hausherrn im germanischen Recht) [73, 29];
- 3) чинси занона – чинси миёна; *die Partikel* (ubflektierbare Wortart) – *das Partikel* (Teilchen) [73, 31]; *die Mittel* (veralt. Schriftgrad) – *das Mittel* (Methode) [73, 31].

Ҳамин тавр, аз зухуроти падидаи омоним дар низоми истилоҳоти морфологии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ метавон ба хулосае омад, ки дар ҳар ду забон ҳам, хусусиятҳои монандӣ, умумият ва тафовут дида мешавад.

2.3.4. Падидаи муродифот дар низоми истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Тавре ки аён аст, таҳаввули иҷтимоӣ ва фарҳангию таърихӣ дар ҷомеаи муосир дар вожаномаву фарҳанги ҳар як халқу миллат бозтоб мегардад. Ҳар як давраи таърихӣ воқеияву ҳаводиси навро ифода намуда, дар натиҷа мафҳумҳои нав эҳё мегарданд. Ин мафҳумҳои нав дар давраҳои муайяни таърихӣ чамъиятӣ на танҳо дарк, балки ифодаи маъноӣ луғавиро низ талаб мекунанд. Аз ин рӯ, ҳар як падидаи нави иҷтимоӣ дар забон тағйироти куллиеро ба вуҷуд меорад, ки ин ҳама ба воситаи истилоҳот ифода меёбанд.

Қайд кардан зарур аст, ки натиҷаи пешравиву пасравии ҳар як қавму миллат ба рушди таркиби луғати забон бетаъсир намоёнад ва он ба инкишофи минбаъдаи забону фарҳанг мусоидат мекунад.

Бо дигаргун гардидани авзои ҷомеа таркиби луғавии мо аз вожаву калимоти нав бой гардида, бархе аз калимоти забон аз истеъмол мебароянд ва ба қатори калимаҳои архаистӣ дохил мешаванд.

Яке аз падидаҳои, ки ба худ хусусияти муродифиро бештар қабул мекунад, ин дар ҳарду забон ҳам синоним ба шумор меравад, аммо бархе аз олимони бар он ақидаанд, ки падидаи муродифот набояд дар истилоҳоти соҳавӣ ҷой дошта бошад.

Муродиф гуфта калимаҳои менаманд, ки аз нигоҳи шакл гуногун буда, аз лиҳози маъно ба ҳам наздик мебошанд. Синонимро низ суҳаншиносону забоншинос аз диду назар ба таври гуногун шарҳу тавзеҳ додаанд. Як гурӯҳ ба синоним калимаҳои мансуб медонанд, ки маъноӣ якранг доранд, гурӯҳи дигар ба ҳам наздикии маъноӣ калимаҳои ба асос шумориданд, гурӯҳи сеюм як мафҳумро ифода намудани онро ба асос гирифтаанд, аммо баъзеҳо як ашёро ифода намудани калимаҳои ба назар мегиранд.

Муродифҳо бо маъноӣ луғавии худ, бо обуранги бадеӣ – ҳиссиётӣ, бо вижагиҳои услубӣ ва ё ба ин ё он намуди нутқ мансуб будан, ба андозаи

истеъмол ва бо хусусияти бо калимаҳои дигар муродиф шудан ва ё нашудан аз якдигар тафовут доранд.

Синонимҳо – калимаҳои мебошанд, ки шаклан гуногунанд, вале аз ҷиҳати маъно (мазмун) монандӣ доранд. Дар «Луғати тафсирии тарҷумашиносӣ (Толковый переводоведческий словарь)» таърифи синонимҳо чунин омадааст: «1. Калимаҳои аз рӯи мазмун наздик ва ё шабеҳ, ифодакунандаи як мафҳум, аммо бо тобишҳои маъноӣ, услубӣ ва ё дигар тобишҳо тафовут дошта, аз рӯйи қоида ба ин ё он ҳиссаи нутқ мансуб буда, ҳамчун унусурҳо фикри баёншудаи якдигарро иваз мекунанд. 2. Калимаҳои, ки дорои маъноӣ луғавии пурра ва ё ноপুরра буда ба як ҳиссаи нутқ мансубанд. 3. Калимаҳо аз ҷиҳати маъно наздик, ки истеъмоли дурусти онҳо дар нутқ дониши аниқӣ фарқкунандаи тобиши маъноӣ ва хусусиятҳои услубии онҳоро тақозо менамояд» [254, 162-163].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» таърифи зерини муродифотро пайдо намудем: «Муродиф. а. *ف دارم* *збш.* ду ё чанд калимаи аз ҷиҳати таркиби овозӣ гуногун, ки як маъно ё маъноҳои ба ҳам наздикро ифода мекунанд» [270, 843].

Тавре ки аз таърифҳои зикршуда аён гардид, муродиф-калимаҳои маъноӣ наздик ва ё шабеҳ дошта, мафҳуми ягонро ифода мекунанд ва ҳамаи ҳиссаҳои нутқ қобилияти муродифшавиро соҳиб буда метавонанд. Забоншиноси тоҷик М. Муҳаммадиев оид ба масъалаи синонимҳои номии нутқ таҳқиқот гузаронида, онҳоро ба синоними исмҳо, синоними сифатҳо, синоними шумораҳо ва синоними ҷонишинҳо ҷудо намудааст.

Дар дастури таълимии таҳиянамудаи О. Муҳаммадҷонов ва Р. Шоев кайд гардидааст, ки дар забони тоҷикӣ доир ба ин масъала, яъне синонимҳо ҳанӯз дар луғатҳои тафсирии тореволюсионӣ аввалин маълумот дода шудааст. Масалан дар фарҳанги «Ғиёс - ул - луғот» ин истилоҳ чунин шарҳ ёфтааст: «Муродиф ... дар пайи касе нишинида; ва лафзе, ки ба лафзи дигар дар маънӣ шарик бошад» [111, 30; 251, 251].

Маълум аст, ки олимон мавҷуд будани падидаи муродифро дар низоми истилоҳот он қадар қабул намешуморанд. Мавҷудияти дублетҳоро дар истилоҳот аксари забоншиносон эътироф мекунанд. Пайдоиши синонимҳо дар истилоҳот бо як қатор сабабҳо вобастагӣ доранд, ва дар навбати аввал, хусусиятҳои ташаккули ин ё он соҳаи илм. Чунин ҳодиса аксар вақт бо истилоҳоти аз дигар забон иқтибосгардида вобастагӣ дорад. Мисоли ин гуфтаҳо метавонанд истилоҳоти сарфӣи забони тоҷикӣ бошанд, ки дар қатори истилоҳоти аслий, истилоҳоти байналмилалӣ низ вучуд доранд. Масалан: *метатеза – ивазқунӣ, бадалшавӣ, морфология – сарф, масдар – инфинитив, забоншиносӣ – лингвистика* ва ғ.

Қобил ба зикр аст, ки дар ҳоли ҳозир як миқдор истилоҳоти байналмилалӣ дар истеъмоланд, ки аз бисёр забонҳои халқҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ иқтибос гардидаанд: *русӣ – грамматика, термин, терминология, лексикология, лексикография* ва ғ., *арабӣ – тоҷикӣ (масдар, исм, зарф* ва ғ.)

Лозим ба ёдоварист, ки дар гурӯҳи истилоҳоти морфологии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ падидаи синонимӣ бештар ба мушоҳида мерасанд. Масалан, истилоҳи «полисемия дар забонҳои муқоисашаванда бо ду маъно ба чашм мерасад: 1) бисёрмаъно, 2) сермаъно мебошад; 1) Polysemie (юн. poly – бисёр, ser + sema – маъно) ва 2) Mehrdeutigkeit.

Аксари истилоҳоти сарфӣи забони олмонӣ аз забонҳои юнонӣ ва латинӣ иқтибос гардидаанд ва дар баробари ин дорои муодили олмонӣ худ мебошанд. Дар китобҳои грамматикаи забони олмонӣ ин истилоҳот аввал бо гунаи иқтибосиашон ва баъдан, дар қавс муодили олмонӣ онҳо оварда мешавад: *das Adjektiv (das Eigenschaftswort) [181, 71]; das Pronomen (das Fürwort) [181, 87]; das Numerale (das Zahlwort) [181, 118]* ва ғ.

Дар забони олмонӣ муродифи истилоҳи «Zeit» истилоҳоти «Tempus» буда, ҳангоми истеъмоли он тафовут ба мушоҳида мерасад, яъне вақте ки

мо «Kategorie der Zeit» ва ё «Zeitformen des Verbs» мегӯем, истилоҳоти «категорияи замон» ва «шакли/замони феълӣ»-ро дар назар дорем. Дар грамматикаи забони олмонӣ истилоҳи иқтибосии «Tempus» каммаҳсул буда, чӣ дар баҳши сарф ва чӣ дар баҳши наҳв бештар истилоҳи «Zeit» сермаҳсул аст. Гузашта аз ин, тақя ба баъзе сарчашмаҳои грамматикаи муосири забони олмонӣ метавон ба хулосае омад, ки то ҳол истилоҳи «Tempus» дар истеъмол аст. Истилоҳи мазкур нахуст аз забони лотинӣ «tempus» ба забони итолиёвӣ ворид гардида, пасон дар садаи XVIII дар шакли «tempo – Zeit» ба забони олмонӣ иқтибос шуд. Дар ибтидо ин истилоҳ ба маънои «Zeit; Gelegenheit – замон; ғурсат» истифода шуда, баъдан ба худ маънои «Zeitmaß einer Bewegung – суръати ҳаракат» гирифт. Аз садаи XVIII инчониб истилоҳи мазкур ба маънои «Zeitmaß eines musikalischen Vortrages – зарбаи иҷроиши мусиқӣ; Rhythmus – мавзуният, вазн, Takt – зарба» ва асри XIX то ба имрӯз бо маънои «schnelles Zeitmaß, Schnelligkeit, Geschwindigkeit – суръати тез, суръат» мавриди истифода қарор дорад. Дар грамматика бошад ҳамчун мафҳуми ифодакунандаи маънои «Zeitstufe des Verbs – (дараҷаи) замони феъл» боқӣ мондааст [286, 843].

Дар гурӯҳи истилоҳоти сарфии забони олмонӣ якчанд ҷуфти истилоҳ-муродифоте мавҷуданд, ба монанди: das Substantiv – Dingwort (исм), das Adjektiv – Eigenschaftswort (сифат), das Verb – Zeitwort (феъл), die Konjunktion – Bindewort (пайвандак), die Interjektion – Ausrufungswort (нидо), der Infinitiv – die Nennform des Verbs (шакли номуайяни феъл (масдар)) ва ғайраҳо. Дар ҳар як ҷуфти муродифоти овардашуда яке аз калимаҳо аслан олмонӣ буда, калимаи дигар иқтибосӣ аст.

Пас, чунин ба назар мерасад, ки падидаи муродиф на танҳо ба калимаи умумистеъмоли, балки ба истилоҳ низ хос будааст. Агар падидаи муродифот дар калимаи муқаррарӣ бештар ба назар расад, пас истилоҳ танҳо дар як соҳаи муайян ба худ муродиф мегирад.

Билохира, аз гуфтаҳои боло метавон хулоса намуд, ки миқдори истилоҳоти морфологие, ки ба зухуроти муродифӣ дучор гардиданд, дар ҳарду забон ҳам хеле маҳдуданд.

2.3.5. Падидаи мутаозод дар низоми истилоҳоти мансуб ба сарф дар забонҳои муқоисашаванда

Ҳар як падидаи забон қобилияти ба худ касб кардани ин ё он мафҳумро соҳиб аст. Дар қатори падидаҳои маъмули забон, антонимҳо ҷойгоҳи хосаеро ба худ касб кардаанд, ки ин аз ифодаи хусусияти маъноӣ онҳо дар матн намудор мегардад. Роҷеъ ба падидаи антоним дучор гардидани истилоҳ то ҳол ҳам байни забоншиносону истилоҳшиносон назару андешаи мушаххас вучуд надорад. Бештари олимон бар он таъкид мекунанд, ки вожаҳои муқаррарӣ ё умумиистеъмоли забон қобили ба зухуроти антоним дучор шуданро доранд, аммо дар раванди таҳқиқу омӯзиши истилоҳоти соҳаҳои муайяни илм маълум гардид, ки аломату хусусияти падидаи мутаозодшавиро дар истилоҳ низ метавон дарёфт.

Пеш аз он, ки ба масъалаи зухуроти антонимия дар истилоҳоти сарфии забонҳои тоҷикиву олмонӣ даст занем, зарур мешуморем, ки чанде бошад ҳам ба таърифи мафҳуми «антоним» таваҷҷуҳ намоем. Дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» мафҳуми антоним чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст: «Антонимҳо (аз юн. *anti* – зид + *onyma* – ном). Калимаҳои, ки маъноҳои ба ҳам зид доранд. Антонимия чун падидаи сермаъноӣ (полисемия) ва синонимия тамоми сатҳҳои забонро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, ба ҷузъ антонимияи луғавӣ боз антонимҳои фразеологӣ, сарфӣ, наҳвӣ мавҷуданд. Калимаҳои антонимӣ дар доираи як гурӯҳи луғавию дастурии калимаҳо вучуд доранд, яъне мансуби як ҳиссаи нутқанд: сифат бо сифат: дароз – кӯтоҳ, гарм – хунук; феъл бо феъл: рафтани – омадани, гирифтани – додани» [228, 29].

Забоншинос Ҳ. Маҷидов низ ба масъалаи омӯзиши антонимҳо таваҷҷуҳ намуда, антонимҳоро аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ луғавиашон ба

гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунад: «а) антонимҳои сирф луғавӣ ва б) антонимҳои маъноӣ. Антонимҳои луғавӣ бо маъноӣ асосии луғавӣ ва бо бештарини маъноҳои иловагӣ бо ҳам антоним мешаванд. Дар антонимҳои маъноӣ, маъмулан, маъноҳои ҷудогонаӣ ҳамон як калимаи алоҳида ба ҳам зид ҳастанд» [94, 81-88].

Омӯзиши таҳқиқи антонимҳо аз назари забоншиносони рус низ дур намондааст. Г.О. Винокур, А.И. Моисеев ва дигарон доир ба антонимҳо чунин қайд намудаанд: «Дар мувофиқат аз дигар нуқтаи назар «истилоҳ» – калимаи умумизабонӣ дар истифодабарии хос мебошад ва сипас ҳамаи ҷараёнҳои луғавӣ-маъноӣ умумизабонӣ ба низоми истилоҳотӣ интишор меёбанд». Диду назари Н.З. Котелова роҷеъ ба мафҳуми антоним чунин аст: «Антоним-истилоҳот аз антонимҳои ғайриистилоҳӣ кам нестанд» [77, 122].

Лозим ба ёдоварист, ки олмоншиносони рус низ ба масъалаи таҳқиқи омӯзиши мафҳуми «антоним» таваҷҷуҳ намудаанд. Забоншинос К.А. Левковская ба масъалаи таҳқиқи антоним даст зада, ба падидаи мазкур таърифи зеринро муносиб медонад: «Wörter, die durch Kontrastassoziation verbunden, polar entgegengesetzte Begriffe bezeichnen, werden Antonyme genannt» (Калимаҳое, ки ба воситаи шабоҳати тазодӣ алоқаманданд, мафҳумҳои мутақобилан зидро ифода мекунанд, антонимҳо номида мешаванд). Илова бар ин, мавсуф ба масъалаи тавофути антоним аз синоним ишора карда, чунин менависад: «Jede Sprache ist viel reicher an Synonymen als an Antonymen, denn meisten Wörter einer Sprache bezeichnen Erscheinungen, denen keine Kontrastbegriffe gegenüberstehen. Zum Unterschied von den Synonymen, unter denen nicht nur Wortpaare, sondern auch längere Synonymreihen vorhanden sein können (essen (хӯрдан) – speisen (хӯрдан); genießen (бо завқ ва иштиҳо хӯрдан)), bilden die Antonyme ihrem Wesen nach nur Wortpaare, z. B. groß-klein.» [203, 178-179] (Дар ҳар як забон синонимҳо нисбат ба антонимҳо бештаранд, чунки аксари калимаҳои забон падидаҳои ифода мекунанд,

ки мафхумҳои зидмаъно нестанд. Бар хилофи синонимҳо, ки дар байнашон на танҳо ҷуфти калимаҳо, балки як қатор синонимҳо (силсиласинонимҳо) мавҷуданд, антонимҳо аз рӯи мавҷудияташон (моҳияташон) танҳо ҷуфти калимаҳо месозанду халос (калон – хурд)).

Дар ин радиф олмоншиносони маъруфи рус М.Д. Степанова ва И.И. Чернишева дар асари хеш «Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache» (Луғатшиносии забони ҳозираи олмонӣ) ба антоним таърифи зайро мансуб мешуморад: «Antonyme sind Gegenwörter oder Gegensatzwörter, Wörter mit Gegenbedeutung. Eine überaus wichtige Voraussetzung der Antonymie ist das Vorhandensein eines gemeinsamen semantischen Kerns, auf dessen Basis der Polarität entsteht» [219, 26-27]. (Антонимҳо калимаҳои тазод ва ё зидмаъно, калимаҳо бо маънои муқобил мебошанд. Яке аз заминаи муҳими антонимия мавҷудияти реша (ядро)-и умумимаъноӣ мебошад, ки аз он асос (пойгоҳ)-и мутақобилият пайдо мегардад). Дар баробари ин, суҳаншиносони зикршуда масъалаи тавофути антонимро ин тавр шарҳ медиҳанд: «Zum Unterschied von der Synonymie ist die Antonymie bedeutend weniger entwickelt. Die Möglichkeit der Antonymie ist stark gebunden an das Vorhandensein qualitativer Merkmale, die sich gradieren und/oder zum Gegensatz führen lassen. Deswegen ist die Antonymie in erster Linie bei Adjektiven und mit ihnen in Relation stehenden Substantiven und Verben entwickelt: arm - reich; Armut - Reichtum» [219, 26-27]. (Бар хилофи синонимҳо антонимҳо хеле кам ташаккул ёфтаанд. Имконияти антонимҳо бо мавҷуд будани аломатҳои сифатӣ вобастагии қавӣ доранд, ки боиси афзудани тазод мегарданд. Аз ҳамин лиҳоз, антонимҳо дар навбати аввал дар сифатҳо ва дар муносибат бо онҳо дар исмҳо ва феълҳо ташаккул ёфтаанд).

Суҳаншиносон А. Искоз ва А. Ленкова дар асарашон «Луғатшиносии забони олмонӣ» (Deutsche Lexikologie) истилоҳи «антоним»-ро чунин маънидод намудаанд: «Antonyme (vom grch. *anti* – gegen, *onoma* – Name, eigentlich Gegenname) sind solche Wörter, die völlig entgegengesetzte Begriffe

bezeichnet. z.B. Tag – Nacht. Antonyme finden wir bei verschiedene Redeteilen: Substantive, Adjektive, Adverbien, Verben u. a. [198, 221-222]. (Антонимҳо (юн. *anti* – зид, муқобил, *onoma* – ном, аслан номи муқобил), калимаҳои мебошанд, ки пурра мафҳумҳои зидмаъноро ифода мекунанд. Мисол, шаб – рӯз. Антонимҳоро дар ҳиссаҳои гуногуни нутқ дида метавонем: исм, сифат, зарф, феъл ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки тавсифи ашё дар ҳар як илм мавҷуд аст ва бешубҳа, дар байни истилоҳоти грамматикӣ шумораи зиёди антонимҳоро метавон мушоҳида намуд, ки ба морфология, махсусан, ба ҳиссаҳои нутқ мансубанд. Истилоҳоти бахши сарф низ фарогири як зумра антонимҳо мебошад.

Аз гуфтаҳои фавқ бармеояд, ки ҳар як бахши забоншиносӣ фарогири микдори зиёди антонимҳо буда, сарф низ аз он дар канор нест. Дар раванди таҳқиқ мо бо бархе аз антонимҳои мансуби бахши сарф дучор омадем, ки маъмултаринашон инҳо мебошанд: феъл – Verb: гузаранда – монда (transitiv – intransitiv); фозил – мафъул (Aktiv – Passiv), пайвандак – Konjunktion: пайваस्तкунанда – тобеъкунанда (beiordnende – unterordnende); артикл – Artikel: муайянӣ – номуайянӣ (bestimmt – unbestimmt), исм – Substantiv; (хос – чинс (Eigenname – Gattungsname), шумора – Zahl; танҳо – чамъ (Singular – Plural).

Бояд тазаққур дод, ки истилоҳ-антонимҳои зикршуда дар таркиби луғавии забон ба сифати калимаҳои иқтибосӣ, ибораҳои феълӣ ё ибораҳои исмӣ истифода мешаванд. Илова бар ин, доираи истеъмоли антонимҳои «пешоянд – пасоянд, пешмавқеъ – пасмавқеъ, энклитика – проклитика» (объектҳои дар масоҳат нишондиҳандаи диаметри чойгиршавии рӯ ба рӯ) низ дар забони олмонӣ фаррох аст. Истилоҳоти сарфие, ки антоними худро доранд, аз нигоҳи сохтор якранг нестанд. Бештари онҳо дар таркиби ибора чой гирифта, хусусияти антонимии худро ба сифати чузъи ибора муаррифӣ мекунанд.

Маврид ба зикр аст, ки дар низоми аксари ҳиссаҳои нутқи мустақил метавон падидаи антонимиро мушоҳида намуд, яъне ҳар як истилоҳ метавонад ба худ антоним гирад. Масалан, агар ба мутаазодшавии истилоҳоти сарфӣ забонҳои қиёшаванда назар афканем, пеш аз ҳама дар исмҳои ин падидаҳо бештар мушоҳида мекунем:

забони тоҷикӣ: исмҳои шахс – исмҳои ғайришахс, сифатҳои аслий – сифатҳои нисбӣ, шумораҳои миқдорӣ – (шумораҳои тартибӣ), феълҳои гузаранда – феълҳои монда, зарфҳои хосаи тавсифӣ – зарфҳои ҳолӣ, пешояндҳои аслий – пешояндҳои таркибӣ; пайвандакҳои пайваस्तкунанда – пайвандакҳои тобъкунанда ва ғ.

забони олмонӣ: *deklinierbares Substantiv* (исми тасрифшаванда) – *undeklinierbares Substantiv* (исми тасрифнашаванда), *qualitative Adjektive* (сифатҳои аслий) – *relative Adjektive* (сифатҳои нисбӣ), *Ordinalzahl* (шумораҳои тартибӣ) – *Kardinalzahl* (шумораҳои миқдорӣ), *transitive Verben* (феълҳои гузаранда) – *intransitive Verben* (феълҳои монда) ва ғ.

Ҳамин тавр, аз мисолҳои, ки зикрашон дар боло рафт, маълум гардид, ки чузӣ дуҷуми ибораистилоҳҳои забони тоҷикӣ ба худ зухуроти мутаазодшавиро касб кардаанд. Дар забони олмонӣ бошад, бештар чузӣ яқуми ибораистилоҳот ба худ падидаи антонимиро мегиранд, яъне ин аломати тафовутнокии байни ду забон дар дархурди падидаи антонимӣ ба шумор меравад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар низоми ҳиссаҳои нутқи ҳар ду забон ҳам силсилаантонимҳои зиёде мавҷуданд ва аз ин рӯ, мо зарур мешуморем, ки он антоним-истилоҳҳои, ки хоси ин ё он ҳиссаи нутқ ҳастанд, ба таври зайл дастабандӣ намоем:

а) Истилоҳ-антонимҳои исмӣ. Исм ва муодили олмони он *Substantiv* дар ҳарду забони муқоисашаванда ҳам яке аз ҳиссаҳои нутқи мустақил маҳсуб ёфта, фарогири як миқдор истилоҳ-антоним аст. Истилоҳ-антонимҳои исми забонҳои ғавқуззикр, асосан, дар таркиби

ибораистилохҳо, ки ба воситаи алокаи мухталифи нахвӣ (пайваст ва тобеъ) сохта шудаанд, ҷойгир аст, ба монанди:

забони тоҷикӣ: исмҳои шахс – исмҳои ғайришахс; исмҳои ҷондор – исмҳои бечон; исмҳои ҷинс – исмҳои хос; исмҳои конкрет – исмҳои абстракт; категорияи муайянӣ дар исм – категорияи номуайянӣ дар исм; исмҳои сода – исмҳои мураккаб; исмҳои мураккаби пайваст – исмҳои мураккаби тобеъ; исмҳои конкрет – исмҳои маънӣ; шакли танҳои исм – шакли ҷамъи исм. [43, 135-199]

забони олмонӣ: belebte Substantive (исмҳои ҷондор) – unbelebte Substantive (исмҳои бечон); Eigenname (исмҳои хос) – Gattungsname (исмҳои ҷинс); konkrete Substantive (исмҳои конкрет) – abstrakte Substantive (исмҳои абстракт); deklinierbares Substantiv (исми тасрифшаванда) – undeklinierbares Substantiv (исми тасрифнашаванда); einfache Substantive (исмҳои сода) – zusammengesetzte Substantive (исмҳои мураккаб); zählbare Substantive (исмҳои шуморидашаванда – unzählbare Substantive (исмҳои шумориданашаванда); Singulariatantum (исмҳое, ки танҳо шакли танҳо доранд) – Pluraletantum (исмҳое, ки танҳо шакли ҷамъ доранд); starke Deklination der Substantive (тасрифи сахти исмҳо) – schwache Deklination der Substantive (тасрифи сусти исмҳо); bestimmte Artikel (артикли муайянӣ) – unbestimmte Artikel (артикли номуайянӣ). [181, 15-35; 49-58; 190, 14-18, 50-58, 65-66].

Аз шарҳу тавзеҳи истилоҳ-антонимҳои забони тоҷикӣ маълум гардид, ки аксари онҳо ба воситаи алокаи изофӣ сохта шудаанд, аммо муодилҳои онҳо дар забони олмонӣ ба воситаи алокаи тартиби калима ба якдигар пайваст шудаанд, яъне дар созмони истилоҳ-антонимҳои исмӣ тафовут ҷой дошааст.

б) Истилоҳ-антонимҳои сифатӣ. Сифат – Adjektiv низ амсоли исм ҳиссаи мустақили нутқ буда, миқдори истилоҳ-сифатҳое, ки яке аз ҷузъҳои асосии онҳоро сифат ташкил медиҳад, чандон зиёд нестанд:

забони тоҷикӣ: сифати аслий – сифати нисбӣ; аз рӯйи дараҷа:

дараҷаи қиёсӣ – дараҷаи ғайриқиёсӣ; дараҷаи одӣ – дараҷаи олӣ; сифати муракаби пайваст – сифати мураккаби тобеъ; сифати якчузъа – сифати сечузъа [43, 200- 228].

забони олмонӣ: *qualitatives Adjektiv* (сифати аслӣ) – *relatives Adjektiv* (сифати нисбӣ); *einfache Adjektive* (сифатҳои сода) – *zusammengesetzte Adjektive* (сифатҳои мураккаб); *Positiv* (дараҷаи одӣ) – *Superlativ* (дараҷаи олӣ); *starke Deklination der Adjektive* (тасрифи сахти сифатҳо) – *schwache Deklination der Adjektive* (тасрифи сусти сифатҳо) [181, 71-87].

в) Истилоҳ-антонимҳои марбути шумора. Дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳ-антонимҳое, ки ба шумора мансубанд, миқдорашон хеле маҳдуд аст, ба монанди: шумораи миқдорӣ – шумораи тартибӣ; шумораи аслӣ – шумораи тахминӣ; шумораи муайян – шумораи номуайян [43, 229-237]; *Kardinalzahl* (шумораҳои миқдорӣ) – *Ordinalzahl* (шумораҳои тартибӣ); шумораи аслӣ – шумораи тахминӣ; *bestimmtes Zahlwort* (шумораи муайян) – *unbestimmtes Zahlwort* (шумораи номуайян) *einfaches Zahlwort* (шумораи сода) – *zusammengesetztes Zahlwort* (шумораи мураккаб); *Bruchzahlwort* [181, 120 (шумораи касрӣ) – *Vervielfältigungszahl* (шумораи зориб) [181, 121].

г) Истилоҳ-антонимҳои марбути феъл. Феъл яке аз ҳиссаҳои меҳварии нутқи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ буда, истилоҳ-антонимҳое, ба он марбутанд, дар муқоиса бо дигар ҳиссаҳои нутқ хеле зиёданд:

забони тоҷикӣ: феъли мустақил – феъли ёридиҳанда (ёвар); феъли монда – феъли гузаранда; феъли бевосита – феъли бавосита; феъли сода – феъли сохта; тарзи фоили феъл – тарзи мафъули феъл; намуди мутлақи феъл – намуди давомдори феъл; феъли шухудӣ – феъли нақлӣ; сиғаи хабарӣ – сиғаи амрӣ; замони ҳозираи феъл – замони гузаштаи феъл; асоси замони ҳозира – асоси замони гузашта [43, 263 - 406]:

забони олмонӣ: *Vollverb* (феъли мустақил) – *Hilfsverb* (феъли ёридиҳанда (ёвар)); *transitives Verb* (феъли монда) – *intransitives Verb*

(феъли гузаранда); феъли қавӣ (сахт) – феъли заиф (суст); феъли сода – феъли сохта; Aktiv (тарзи фоили феъл) – Passiv (тарзи мафъули феъл); *perfektive Art des Verbs* (намуди мутлақи феъл) – *imperfektive Art des Verbs* (намуди давомноки феъл); *Indikativ* (сиғаи хабарӣ) – *Imperativ* (сиғаи амрӣ); *Präsens* (замони ҳозираи феъл) – *Imperfekt* (замони гузаштаи феъл) [190, 173-191; 212, 14-98].

Бояд тазаккур дод, ки дар забони олмонӣ як миқдор истилоҳ-антонимҳои феълие мавҷуданд, ки ба воситаи алоқаи пешояндӣ сохта шудаанд, ба монанди: *Verben mit trennbaren Vorsilben* (феълҳо бо пешвандҳои чудошаванда) – *Verben mit untrennbaren Vorsilben* (феълҳо бо пешвандҳои чудонашаванда); *Verben mit begrenzter Bedeutung* (феълҳо бо маънои маҳдуд) – *Verben mit nichtbegrenzter Bedeutung* (феълҳо бо маънои номаҳдуд) [177, 53-55; 181, 125-126; 190, 174-175].

ғ) Истилоҳ-антонимҳои зарфӣ. Дар раванди таҳқиқ истилоҳ-антонимҳое дучор омадем, ки хоси зарфанд:

забони тоҷикӣ: зарфҳои замон – зарфҳои макон; зарфҳои сабаб – зарфҳои мақсад; зарфҳои миқдор – зарфҳои дараҷа; зарфҳои сода – зарфҳои мураккаб; зарфҳои мураккаби пайваст – зарфҳои мураккаби тобеъ; зарфҳои аслий – зарфҳои нисбӣ [43, 266 – 284; 54, 345-37];

забони олмонӣ: *qualitative Adverbien* [181, 194] (зарфҳои аслий/сифатӣ) – *relative Adverbien* (зарфҳои нисбӣ); *Adverbien der Zeit* [181, 196] (зарфҳои замон) – *Adverbien des Ortes* [220, 141] (зарфҳои макон); *Adverbien des Grundes* [220, 141] (зарфҳои сабаб) – *Adverbien des Zweckes* [181, 197] – зарфҳои мақсад ва ғайра.

Ҳамин тариқ, аз шарҳу тавзеҳ ва таҳлилу баррасии истилоҳ-антонимҳои сарфӣи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ маълум шуд, ки дар усул ва тарзу роҳи созмони онҳо умумият, монандӣ ва тавофут ҷой доштааст, ки инро дар мисолҳои дар боло зикршуда рафт, баръало мушоҳида намудем.

2.3.6. Нақши истилоҳоти сарфӣи иқтибосӣ дар рушди таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Дар забоншиносӣ роҷеъ ба шарҳу тавзеҳи мафҳуми «вожа ё калимаҳои иқтибосӣ» чунин воҳидҳои забониро истифода мебаранд: калимаҳои хориҷӣ, калимаҳои ғайризабонӣ, иқтибоси хориҷӣ, иқтибосоти қарзӣ, иқтибоси ғайризабон, иқтибос ва ғ.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар аксарият ҳолатҳо ба қатори истилоҳоти иқтибосӣ он истилоҳоте мансубанд, ки аз забонҳои муқоисашаванда бидуни тағйири шакли маъно ворид гардидаанд. Зери мафҳуми «калимаҳои иқтибосӣ» одатан он воҳидҳои луғавие фаҳмида мешаванд, ки аз ягон забон ба забони дигар дар як давраи муайяни таърихӣ ворид шудаанд. Гузашта аз ин, ҳамвора бо калима ҷузъҳои калимасозии он низ иқтибос мешаванд. Тавре ки маълум аст, вожаҳои иқтибосӣ –ин «воҳидҳои яклухт»-еанд, ки аз забони воридшуда, дар баъзе ҳолатҳо ба қонуниятҳои забони қарзгиранда мутобиқ мегарданд. Маълум аст, ки таркиби луғавии ҳар як забон дар ҳолати пайваста ба таҳаввулшавӣ қарор дорад. Зеро бо мурури замон баъзе калимаҳо ва истилоҳот аз истеъмол баромада, қуҳна мешаванд ва ба фонди ғайрифаъол ворид мешаванд ва ё пурра аз байн мераванд. Ин падидаҳо метавонанд дар бархе аз вожаҳои аз забони арабӣ иқтибосшуда мушоҳида намуд, ки оҳиста-оҳиста аз байн рафта, ҷойи онҳоро вожаҳои нав иваз намуданд.

Илова бар ин, дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик шумораи зиёди калима ва ибораҳои арабӣ мавҷуданд, ки як қисми онро луғоту истилоҳоти морфологӣ созмон медиҳанд. Воридшавии калима ва истилоҳоти арабӣ ба даврони қадим ва асримиёнагии забони форсӣ-тоҷикӣ бештар мансубият дорад, зеро сабаби асосии он ғулуҳи дини мубини ислом ба кишвари форсизабонон аст. Иқтибосшавии истилоҳоти арабӣ то охири нимаи аввали садаи ХХ идома ёфт. Маҳз дар ҳамин давра доираи истеъмоли истилоҳоти арабӣ маҳдуд гардида, ҷойи онҳоро истилоҳоти нав, ки дар асоси тарҷумаи таҳтуллафзӣ пайдо шуданд, иваз

намуданд: асвот – нидо, бирӯҳ – чондор, замир – чонишин, қайд – зарф, атф – пайвандак, зирӯҳ – бечон, адот – пешоянд, пайвандак, пасоянд, мустақбал – замони оянда, робита – пайвандак, «тамсил/алфоз» – синоним, «тачнис» – омоним ва ғайра.

Нақши вожаву истилоҳоти русӣ дар рушду такомули забони тоҷикӣ бағоят калон буда, калимаву истилоҳоти зиёде аз он забон дар нимаи дуюми садаи XIX иқтибос шуданд. Ин ҳам бошад аз ворид шудани кишварҳои Осиёи Миён ба Империяи бузурги Рус вобастагии қавӣ дошт.

Барои тақвияти суҳанҳои хеш чанд истилоҳе чун мисол зикри номашонро меорем, ки имрӯз ҳам бо ҳамон шаклу бо ҳамон маънӣ дар таркиби луғавӣ маҳфузанд: аббревиатура – аббревиатура, морфология – морфология, модалӣ – модалӣ, категория – категория, пассив – пассив, низом – низом ва ғайра.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ба забони тоҷикӣ аз дигар забонҳо бештар исмҳо иқтибос мешаванд ва дараҷаи иқтибосшавии дигар ҳиссаҳои нутқ он қадар маъмул нест.

Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ як миқдор истилоҳоти морфологияе мавҷуданд, ки ба воситаи усули калка (тарҷумаи ҳарф ба ҳарфи калимаҳо) сохта шудаанд ва аксари истилоҳҳои бо ин усул сохташуда баромади русӣ доранд ва ин омил таъсири забони русиро ба забони тоҷикӣ бозгӯ мекунад. Дар қатори вожасозиву иқтибосшавӣ усули калка низ яке роҳҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Баъзе аз вожаҳои калкашуда дар забони тоҷикӣ пурра ҳазм гардида, муайян намудани тафовути он аз вожаи аслии тоҷикӣ душвор аст. Масалан, истилоҳҳои пешоянд (пеш ва оянд), пасоянд (пас ва оянд), ҳисса (ҳисса ва -ча – пасванди хурдиву навозиш), бечон (бе ва чон), ки ҳамчун истилоҳ ба воситаи ин усул сохта шудаанд, дар низоми морфологияи забони тоҷикӣ истеъмол мешаванд.

Дар баробари ин, як миқдор истилоҳҳои ба воситаи калка сохташудае мавҷуданд, ки ба таҳаввули маъноӣ дучор гардида, ба худ

маъноӣ навро касб мекунад: замон – замони ҳозира – замони оянда; ҷонишин – ҷонишини саволӣ; шахс – шахси яқум – шахси дуҷум – шахси сеҷум ва ғ.

Дар забони олмонӣ, баъзе истилоҳоти сарфие мавҷуданд, ки бо роҳи калимаҳои мураккаб, яъне пайвастшавии ду ва ё зиёда калимаҳои муқаррарӣ калка шудаанд: *Deklinationsart* – (*Deklination+Art*), *Kardinalzahlwort* – (*Kardinal+Zahl+Wort*).

Истилоҳҳои морфологияе мавҷуданд, ки як ҷузъашон вожаи иқтибосиву ҷузъи дигарон ба воситаи усули калка сохта шудаанд: исми абстрактӣ (маънӣ) – *abstraktisches Substantiv/Abstraktum*, шакли аналитикӣ – *analytischer Form*, маъноӣ грамматикӣ – *grammatische Bedeutung*, категорияи шахс – *Kategorie der Person*, таҳлили морфологӣ – *morphologische Analyse* ва ғ.

Ҳамаи истилоҳоте, ки зикрашон рафт, ба воситаи алоқаи наҳви изофӣ сохта шудаанд, ҷузъи яқум ба ҷузъи дуҷум бо ёрии бандаки изофии «-и» пайваст мегарданд.

Дар зер аз он истилоҳоти сарфие ёдовар мешавем, ки аз забонҳои юнонӣ, фаронсавӣ ва лотинӣ иқтибос гардидаанд.

Истилоҳи сарфии «**Aorist** – аорист» аз забони юнонӣ дар шакли «*aoristos* – номуайян» иқтибос шуда, назари суҳаншиносон роҷеъ ба таърифи истилоҳи мазкур чунин аст: «**Аорист** (юн. *aoristos*) – категорияи дастурии феъли хиндуаврупои бостон, ки дар якҷанд парадигмаҳои шаклҳои шахсии аз ҷиҳати сохтору пайдоиш гуногун ифода меёфт. Дар забони тоҷикӣ **аорист** яке аз шаклҳои асосӣ ва аломати сиғавии феълҳои шартӣ-хоҳишмандӣ мебошад, ки вобаста ба он ва сохти ҷузъи асосии феълҳои таркибӣ тобишҳои замонӣ ва маъноӣ ифода меёбанд. Дар феълҳои таркибии сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ феъли ёвари будан ҳамеша ба шакли аорист меояд» [228, 30]; «**Аорист** – (юн. *aoristos* – номуайян). Шакли феълиест, ки замони ҳозира- ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандиро ифода мекунад. Аорист аз асоси замони ҳозира ба воситаи бандакҳои

феълии сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ сохта мешавад. Шакли аорист дар забони адабии тоҷик қадимӣ буда, ҳоло ҳам хусусияти замонӣ ва маъноии худро пурра нигоҳ доштааст... Аорист тобишҳои модалии замони ҳозира ва ояндаро ифода мекунад...» [272, 18]

Истилоҳи зикршуда номи яке аз замонҳои феълии грамматикаи забони юнонӣ буда, дар забони олмонӣ таърифи зайлро соҳиб аст: «Aorist. Kategorie der Konjugation (Verbflexion) in einigen indogermanischen (indoeuropaischen) Sprachen, die eine abgeschlossene Handlung oder einen abgeschlossenen Prozess darstellt (Аорист – категорияи тасриф (тасрифи феъл) дар баъзе забонҳои ҳиндугерманӣ (хиндуаврупой) амал ва ё ҷараёни ба итмомрасидаро ифода мекунад)».

Истилоҳи «**Artikel**» – артикл аз забони лотинӣ *articulus* – (*таҳтуллафзӣ*) «Abschnitt – боб; қисм», «Teil – қисм, ҳисса», «Teilchen – ҳиссача, қисмат» иқтибос гардидааст. Истилоҳи мазкур ба ин маънӣ аз садаи XIII то ба имрӯз истеъмол мешавад. Ин истилоҳ билохира дар забоншиносӣ аз миёнаҳои асри XVI ҳамчун муайянкунандаи аломати ҷинсият «Geschlechtswort – артикл» арзи вучуд дорад [286, 50]. Истилоҳи зикршуда ба забони олмонӣ чунин тавзеҳ мегардад: «Артикл (калимаи нишондиҳандаи ҷинсият) пеш аз исм омада, аз рӯйи он ҷинс, шакл ва ҳолати исм муайян карда мешавад» [177, 5]. Дар забони тоҷикӣ истилоҳи зикршуда муодили худро надошта, бо ҳамон шакле, ки иқтибос шудааст, истеъмол мегардад. Агар ба асли баромади истилоҳи ёдоваршуда назар афканем, он нахуст аз забони лотинӣ дар шакли «*articulus*» ва юнонӣ «*аророн*» ба воситаи усули калка тарҷума шуда, бо маъниҳои артиклҳои муайяни ва номуайяни ба забони олмонӣ иқтибос гардид.

Хулосаи боби дуюм

Дар боби мазкур, нахуст, таҳлили сохторӣ ва пасон луғавию маъноии истилоҳҳои сарфӣи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд. Шумораи истилоҳоте, ки таҳлилу баррасӣ шуданд дар

забонҳои муқоисашаванда ба 458 (истилоҳи тоҷикӣ) ва 358 (истилоҳи олмонӣ) баробар аст.

Роҷеъ ба саҳми унсурҳои истилоҳсоз метавон қайд кард, ки нақши пешвандҳои «бе-, ба-, но-» ва пасвандҳои «й-, а-, анда, -нок»-и забони тоҷикӣ, пешвандҳои «ab-, be-, ge-, un-, ver-, vor-, in-» ва ғ. ва пасвандҳои «-de, -e, -er, -el, -iv, -tion, -ung» ва ғ. дар муқоиса бо дигар пешванду пасвандҳо нисбатан назаррас мебошанд.

Усули нисбатан серистеъмоли истилоҳсозӣ дар ҳар ду забон сарфӣ ё вандафзой буда, нақши пешвандҳо дар муқоиса ба пасвандҳо дар созмони истилоҳоти мансуби «сарф» он қадар калон нест.

Дар хусуси нақши қолибҳои калимасозе, ки дар сохтани истилоҳоти сарфии ҳар ду забон ҷой доштанд, таваққуф намоем, метавон қайд намуд, ки қолибҳои «S+S» ва «S+Adj» дар забони тоҷикӣ ва қолибҳои «S+S» ва «Adj+S» дар забони олмонӣ мавқеи меҳварӣ доранд.

Агар ба миқдори истилоҳоти иқтибосии сарф дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ тавачҷӯх намоем, маълум мегардад, ки адади умумии онҳо дар забони тоҷикӣ ба 76 воҳид баробар аст, ҳол он ки дар забони олмонӣ бошад ин миқдор 64 ададро ташкил медиҳад.

Дар ҳар ду забон истилоҳоте мавҷуданд, ки ба худ падидаи сермаъноиро гирифтанд: «замон – Zeit», «зарф – Adverb»; «намуд – Aspekt», «Genus – тарз», «Deklination – тасриф», «Substantiv – исм».

Дар забонҳои муқоисашаванда истилоҳоте мавҷуданд, ки ҳамгунанд, яъне аз нигоҳи шакл якранг буда, аз лиҳози маънӣ тафовут доранд: «шахс – Person», «ҷинс – Geschlecht»; пайвандак – Konjunktion, дараҷа – Stufe, шумора – Zahl.

Муродифшавии истилоҳоти сарф низ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба назар расид: «морфология – сарф, масдар – инфинитив, забоншиносӣ – лингвистика».

Тазодшавии истилоҳоти зерин дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳлил қарор гирифт: «феъл – Verb: гузаранда-монда – transitive-

intransitiv, фоил-мафъул – Aktiv-Passiv, einfach-abgeleitete – сода-сохта, einwertig-dreiwertig – яквалента-севалента, finit-infinit – тасрифшаванда-тасрифнашаванда.

Дар таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда истилоҳоти иқтибосӣ мансуби сарф бештар дида мешавад: «дастур» – грамматика, «тазод» – антоним, «касрат» – чомеъ, «иштиқоқ» – калимасозӣ, «қайд» – зарф, «муфрад» – шумораи танҳо, «мусаффар» – пасвандҳои хурдиву навозиш; «das Substantiv» – das Hauptwort/das Dingwort, «das Adjektiv» – das Eigenschaftswort, «das Numerale» – das Zahlwort, «das Pronomen» – das Fürwort, «das Adverb» – das Umstandswort.

БОБИ 3

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБ БА НАХВ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Мулоҳизоти муқаддамотӣ

3.1. Нақш ва ҷойгоҳи истилоҳи мансуб ба нахв дар забонҳои муқоисашаванда

Чун истилоҳи «нахв» дар грамматикаи забонҳои муқоисашаванда дорои ҷойгоҳи махсус мебошад, зарур мешуморем, ки доир ба шарҳу тавзеҳи он дар сарчашмаҳои илмӣ маълумот диҳем. Дар илми забоншиносӣ, ки нахв худ як қисми асосии грамматикаро ташкил медиҳад, дар робита ба ибораву ҷумла ва роҳҳои корбурди он дар забон ҷойгоҳи вижаро доро мебошад. Рочеъ ба мафҳуми нахв дар сарчашмаҳои забоншиносӣ таърифоти зиёде оварда шудааст, ки бархе аз онҳоро дар зер ёдовар мешавем. Дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2» истилоҳи нахв ба чунин маънӣ омадааст: «Синтаксис дар низоми грамматикаи забон ҷои асосиро ишғол менамояд, чунки вай воҳидҳои забониеро фаро мегирад, ки барои баёни маълумот, таъмини муошират ва муносибати одамон хизмат мекунад. Синтаксис вазифаи худро дар алоқамандӣ бо морфология иҷро менамояд, Ҳамин аст, ки морфология ва синтаксис якҷоя грамматикаро ташкил медиҳанд» [44, 3]; «Нахв – як қисми грамматика буда, ибора ва хелҳои он, ҷумла ва хелҳои он, вазифаҳои нахвии калимаро дар ҷумла, хелҳои ибораву ҷумларо аз ҷиҳати сохту маъно меомӯзад. Дар забоншиносии муосир онро синтаксис меноманд» [82, 9]; «Syntax (griech. syntaxis – Ordnung) verfügt über drei Einheiten: das Satzglied, die Wortgruppe und den Satz. Der Satz ist die Haupteinheit, die Wortgruppe und das Satzglied dem Satz unterstellt (Нахв (юнонӣ syntaxis – маънояш тартибот) марбути се воҳид: аъзои ҷумла, ибора ва ҷумларо дар ихтиёр дорад. Ҷумла воҳиди асосӣ буда, ибора ва аъзои ҷумла ба ҷумла тобеъ мебошанд)» [212, 246].

Ба ибораи дигар ифода намоем, баҳси мавзуи наҳв ҷумла ва анвои он дар равобит ба ибора ва тартиб додани ҷумла нақши муҳимро мебозад, ки ба истилоҳи наҳв асосан ду истилоҳи ба ҳам рабтдошта, ибора ва ҷумларо дар грамматикаи ҳар ду забон ҳамоҳанг меҳисобанд. Наҳв ҳамчун як қисми ҷудонашавандаи грамматика ба ҳисоб рафта, барои худомӯзӣ ва ё азхуднамоии қоидаҳои баҳамоии калима ва қоидаи тартиб додани ибораву ҷумларо дар забон муайян месозад.

Дар робита ба ин мавзӯ таваҷҷуҳи забоншиносони шинохтаи рус ба монанди О.С. Ахманова ва Г.Б. Микаэлян хеле назаррас буда, роҷеъ ба истилоҳи наҳв андешаҳои муҳим баён кардаанд: «Наҳв барои омӯзиши қонуну қоидаҳои грамматикӣ муносибати дутарафа дошта, барои дохил кардани калима дар раванди нутқ онро ба таври конкретӣ ё мушаххас ба тартиб мебарорад» [19, 123].

Дар робита ба мафҳумҳои асосии наҳв суҳаншиносон қайд мекунанд, ки «наҳв ҳамчун як фасли ҷудогонаи грамматикаи ҳар як забон махсуб ёфта, доир ба ибора ва ҷумла баҳс менамояд, ки вобаста ба ягонагии асоси нутқ чун ибора-истилоҳ ва роҳҳои сохтани ҷумла бағоят нақши умдаро мебозад» [41, 203].

Бояд ишора намуд, ки наҳв ва нақши он то ҳанӯз барои рушду пешрафти соҳти типологии истилоҳи грамматикӣ дар забон, дар рафти тафовутнамоӣ то як андоза мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Таърих баёнгари он аст, ки истилоҳ ва истилоҳшиносӣ аз замони пайдо шудани оламу одам, забон, фарҳанг ва тамаддунҳо то ҳанӯз ба омӯзишу пажӯҳишҳои амиқу дақиқ ниёз дорад.

Тазаккури ин нуқтаро муҳим мешуморем, ки истилоҳшинос Ҷоматов С.С. роҷеъ ба истилоҳи наҳв дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пажӯҳишҳои боарзишero анҷом додааст [50, 47].

Наҳв дар низоми грамматикии забонҳои тоҷикиву олмонӣ мавқеи хосаero ишғол намуда, воҳидҳои махсуси забониеро дар бар мегирад, ки барои баёни фикр, муошират ва иртибот байни одамон ба қор бурда

мешаванд. Нахвро бидуни сарф наметавон тасаввур кард, зеро ҳарду дар якҷоягӣ грамматикаи ҳар як забон, аз ҷумла грамматикаи забонҳои олмонӣ ва тоҷикиро ташкил медиҳанд ва бо ҳамдигар алоқаи мустақам доранд. Воҳидҳои асосии синтаксисии ҳар ду забон ҳам – ибора ва ҷумла махсуб ёфта, мавзӯи таҳқиқи мо ҳам ба муайян ва мушаххас намудани истилоҳоти марбути онҳо алоқаманд аст.

Яке аз мафҳумҳои меҳварии баҳши нахв дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳи «ибора (Wortgruppe/Wortgefüge)» ба шумор меравад, зикри таърифи онро аз нигоҳи забоншиносӣ луғатшиносон зарур мешуморем: «Ибора аз ду ва ё зиёда калимаҳои мустақил бо роҳи алоқаи тобеъ ташкил меёбад» [44, 3]; «Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ бо ҳам таркибефта як мафҳумро ифода кунанд, ибора ном дорад» [117, 8]; «Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ, ки аз ҷиҳати мафҳум ва муносибати грамматикӣ ба ҳамдигар алоқаманд шуда, маъноӣ мураккабро ифода мекунанд» [272, 88]; «Ибора воҳиди номинативии забон буда, аз калимаю таркибҳои маънодор бо алоқаҳои тобеии изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ сохта мешавад ва нисбат ба калима маъноӣ мукамалтарро ифода мекунад» [228, 128].

Истилоҳи номбурда дар забони олмонӣ бо муодилҳои «Wortgruppe ва Wortgefüge» маъмул буда, ҳар яке дар матн бо маънии истилоҳии худ қорбурд мегардад. Масалан, истилоҳи «Wortgruppe» дар грамматикаи забони олмонӣ бо маънии «Eine Wortgruppe ist eine sinnvolle und grammatische Verbindung von Vollwörtern (Ибора пайвастанавии мантикӣ ва грамматикӣ калимаҳои мустақилмаъноӣ мебошад)» [212, 286] омадааст. Муаллифи китоби «Грамматикаи забони олмонӣ» М. Г. Арсенева ба истилоҳи «ибора» чунин таърифро муносиб медонад: «Unter einer Wortgruppe versteht man zwei oder mehr Begriffswörter, die inhaltlich und grammatisch miteinander eng verknüpft sind (Ибора ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ мебошанд, ки аз ҷиҳати мазмун ва грамматикӣ бо ҳам зич алоқаманданд)» [181, 239].

Дар заминаи истилоҳи «ибора» дар ҳар ду забон ҳам, як силсила истилоҳ ва истилоҳибора мавҷуданд: ибораҳои пайваст (*beigeordnete Wortgruppen*); ибораҳои тобеъ (*untergeordnete Wortgruppen*); ибораҳои феълӣ (*verbale Wortgruppen*); иборои исмӣ (*substantivische Wortgruppe*); ибораҳои сифатӣ (*adjektivische Wortgruppen*); ибораҳои зарфӣ (*adverbiale Wortgruppen*) ва ғ.

Агар танҳо ба маънии истилоҳибораи «ибораи исмӣ – *substantivische Wortgruppe*» назар афканем, он маънии «Исм дар ибора ҳамчун меҳвар воқеъ шуда, ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқро тобеъ менамояд. Чузъҳои тобеъ ба исм бо бандаки изофӣ, пешоянду пасоянд ва алоқаи ҳамроҳӣ вобаста мешаванд. Ибораҳои исмӣ муносибатҳои муайянкунандагӣ, ҳолӣ, пуркунандагӣ ва субъективиро мефаҳмонанд» [44, 29]; «Die substantivische Wortgruppe umfasst ein Substantiv und seine näheren Bestimmungen (Attribute): Adjektive, weitere Substantive, Pronomen, Numeralien, Partizipien, Adverbien, Infinitive – ибораҳои исмӣ, исм ва муайянкунандагонаш: сифат, исмҳои дигар, ҷонишин, шумора, сифати феълӣ, зарф, масдарро дар бар мегирад.» [181, 240-241].

Истилоҳибораи «ибораҳои феълӣ – *verbale Wortgruppe*» чунин таърифро доро аст: «Феъл ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ва вобастагӣ исм, ҷонишин, зарф, феъли ҳол ва масдарро ба худ тобеъ намуда ибораҳои феълӣ месозад, ки дар ифодаи муносибаҳои хеле мухталифи грамматикӣ хизмат мекунанд» [56, 45]; «Die verbale Wortgruppe umfasst ein Verb und seine näheren Bestimmungen: Objekte, Adverbialbestimmungen, prädikative Attribute – ибораҳои феълӣ, феъл ва муайянкунандагонаш: пуркунанда, ҳол, муайянкунандаи хабариро дар бар мегирад» [181, 241].

Як нуқтаи муҳимро бояд тазаккур дод ки истилоҳибораи олмони «ибораи феълӣ» дар ду шакл «*verbale Wortgruppe*» [181, 240] ва «*verbale Wortgefüge*» [212, 287] истеъмол мешавад. Ҳарду истилоҳи олмони «*Wortgruppe/Wortgefüge* (ибора)» аз нигоҳи сохтор мураккаб буда, аз ду

калимаи мустақилмаъно «Wort» ва «Gruppe»; Wort ва «Gefüge» сохта шудаанд.

Истилоҳи «Satz - ҷумла» аз нигоҳи сохтор сода буда, воҳиди муҳимтарини забон мебошад, ки фикри томро ифода мекунад. «Ҷумла чунин воҳиди муҳимтарини забон аст, ки фикро ифода мекунад. Ҷумла чун воҳиди асосии нахвӣ дорои маъно ва шакли грамматикӣ аст [68, 17-18]; «Der Satz drückt einen mehr oder weniger abgeschlossenen Gedanken aus und bildet inhaltlich, lautlich und grammatikalisch ein zusammenhängendes Ganzes [181, 216] (Ҷумла фикри каму беш томро ифода мекунад ва маҷмуи мазмунан савтӣ ва грамматикӣ ва алоқамандӣ месозад)»-ро дорад.

Дар ҳар ду забон ҳам, ба воситаи истилоҳи «Satz – ҷумла» истилоҳ ва истилоҳ-ибораҳои зиёде сохта шудаанд: ҷумлаи сода [44, 206; 68, 23] – einfacher Satz [181, 238]; ҷумлаи мураккаб [45, 3] – zusammengesetzter Satz [212, 335], Satzreihe [220, 144; 181, 320] – ҷумлаи мураккаби пайваст [68,156], Satzgefüge [220, 144; 181, 320] – ҷумлаи мураккаби тобеъ [68, 169], Fragesatz [189, 432] – ҷумлаи саволӣ [44, 211], verneinender Satz [213, 263] – ҷумлаи инкорӣ [44, 219] ва ғайра.

Лозим ба ёдоварист, ки паҳлӯҳои мухталифи омӯзишу таҳқиқи нахв аз тарафи олимону забоншиносони дохилу хориҷӣ, ба монанди: Ҳ. Суит, Л. Шерба, В. Виноградов, В. Д. Аракин, И. П. Иванова, Е. Г. Арсенева, Р. М. Уроева, О. Ф. Кузнетсова, Е. Шенделс, У. В. Гилига, А. И. Смирнитский, А. Мирзоев, Б. Камолиддинов, Ф. Зикрияев, П. Ҷамшедов, С. Ҷаматов мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Пажӯҳиши ҳаматарафаи бахши нахв ва вижагиҳои қорбурди он аз тарафи олимони рус, пеш аз ҳама, А. Шанский ва В. В. Виноградов анҷом дода шудааст. Масъалаи омӯзиши нахв дар забоншиносии тоҷик дар ибтидои садаи бистум аз тарафи забоншиносони тоҷик Саидризо Ализода дар китоби «Сарфу нахви забони тоҷикӣ» (1926) мавриди таҳқиқи амиқ қарор гирифта бошад ҳам, сонитар, ин масъала дар нимаи

дуюми асри гузашта аз чониби дигар забоншиносон – Б. Ниёзмухамадову Ш. Ниёзӣ ва Д. Тоҷиев (1952) то андозаи пурратар таҳқиқ гардид. Забоншинос А. Мирзоев дар китоби худ «Масъалаҳои омӯзиши ибора дар забони тоҷикӣ» (1975) тамоми паҳлуҳои таҳқиқи ибораро дар забони тоҷикӣ баррасӣ намудааст. Аммо аз нигоҳи муқоиса таҳқиқ гардидани мавзӯи мазкур то ҳол ба касе аз забоншиносон муяссар нашудааст ва ин нахустин пажӯҳишест дар ҷанбаи забоншиносии тазодӣ ё худ татбиқиву тақобулӣ.

3.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Истилоҳот як қисмати ҷудоғонаи луғати ҳар забонро фаро гирифта, дар нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ бо маънии ягонаи истилоҳии худ мавриди истифода қарор мегирад. Ин қабати таркиби луғавӣ соҳаҳои гуногуни ҳаётро фаро гирифта, ба шарҳу тафсир ниёз доранд, зеро сарҳади қорбурди онҳо назар ба вожаҳои умумиистеъмолӣ каме маҳдуд аст. Пайдост, ки байни калима ва истилоҳ тавофут ҷой дорад. Агар калима дар нутқи ҳаррӯзаамон ба падидаи сермаъношавӣ дучор шавад, пас истилоҳ хусусияти якмаъноии соҳавиро дошта, танҳо дар робита ба соҳаи муайян истифода мешавад. Аз ҷумла забоншиносӣ фарогири истилоҳоти сершуморе аст. Аслан, забоншиносӣ яке аз соҳаҳои фарроҳ ва доманадори илм буда, дар навбати худ, аз ҷанд қисмату зерқисмат иборат аст. Теъдоди истилоҳоти ин соҳа хеле сершумор аст.

Робитаи қавии калимаҳо дар ҷумла тавассути воситаҳои алоқа низ яке аз паҳлуҳои мебошанд, ки синтаксис ё наҳв ҳамвора бо дигар қисматҳои забоншиносӣ сару қор доранд.

Ҳамин тариқ, он истилоҳотерро, ки ба бахши «наҳв»-и забонҳои зикршуда мансубанд, аз лиҳози сохтор ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ ҷудо намудем, ки дар зер рӯҷе ба онҳо муфассал таваққуф хоҳем намуд.

1. **Истилоҳоти сода.** Дар зери мафҳуми истилоҳоти сода ва ё решагӣ дар рисолаи мазкур он воҳидҳои истилоҳотие фаҳмида мешаванд, ки танҳо аз як реша ё ин ки аз решаи морфемавӣ иборатанд.

2. **Истилоҳоти сохта.** Ҳамчун истилоҳоти сохта дар диссертатсия воҳидҳои истилоҳотие шарҳ дода мешаванд, ки бо воситаи вандҳои сохта шудаанд. Истилоҳоти муштак (сохта) дар муқоиса бо истилоҳоти сода бо истилоҳоти дигар вобастагӣ доранд, яъне аломати дуум ба шумор мераванд.

3. **Истилоҳоти мураккаб.** Онҳо дар натиҷаи пайвастшавии ду ва ё зиёда реша дар асоси усули истилоҳсозии сарфӣ сохта мешаванд.

Дар асоси тавсифи дар боло зикршуда, ҳамаи истилоҳоти нахвро дар ҳарду забон аз нигоҳи сохта ба истилоҳоти якҷузъа ва бисёрҷузъа дастабандӣ намудем.

Истилоҳоти якҷузъа – истилоҳоте мебошанд, ки новобаста аз он ки онҳо ба кадом навъи ибора ва ё навъи ҷумла мансубанд, танҳо аз як калима иборатанд. Дар ҳарду забон ҳам истилоҳоте мавҷуданд, ки ҳамзамон ҳам ба ибора ва ҳам ба ҷумла мансубанд.

Истилоҳоти мансуби ибора дар забонҳои муқоисашаванда. Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи марбут ба истилоҳоти ибора имконият дод, ки воҳидҳои зерсохтори истилоҳотиро аз рӯи таркибашон ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намоем.

1. **Истилоҳоти сода.** Теъдоди онҳо дар зернизомии истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилгардида тақрибан 10%-ро ташкил медиҳад: калима <калимаи сохта [272, 102] – Wort <abgeleitetes Wort [128, 5]; ибора <ибораи ҷонишинӣ [44, 69] – Wortgruppe <pronominale Wortgruppe [181, 239, 241]; алоқа <алоқаи пешояндӣ [44, 23] – präpositional <präpositionale Beziehung [257, 66]; frei <freie Wortgruppe [257, 241; 212, 287] – озод <ибораи озод [68, 9].

2. **Истилоҳоти сохта.** Саҳми онҳо дар зернизомии истилоҳоти марбути ибора аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тахмин 54%-

ро ташкил медиҳад: **фeyл+й** <ибораи фeyлӣ [56, 77; 272, 89] – verbal <verbale Wortgruppe [181, 240]; **исм+й** <ибораи исмӣ [44, 29; 56, 34] – substantivisch <substantivische Wortgruppe [212, 287; 181, 240]; **adjektiv+isch** <adjektivische Wortgruppe [181, 241] – сифатӣ <ибораи сифатӣ [44, 50]; **pronominal** <pronominale Wortgruppe [181, 240] – чонишинӣ <ибораҳои чонишинӣ [44, 69-76]

Чунон ки маълум аст, дар сохтани истилоҳоти сохта нақши пасвандҳо хеле назаррас аст:

(1) сохтани истилоҳ бо воситаи пасванд: **зарф+й** <ибораи зарфӣ [44, 198] – adverbial <adverbiale Wortgruppe [257, 241]; **шумора+гӣ** <ибораи шуморагӣ [44, 63] – numerale Wortgruppe [181, 240]; **infinit+iv** <infinitive Wortgruppe – масдарӣ <ибораи масдарӣ [257, 241]; **idiomat+isch** <idiomatische Wortgruppe/Redewendung [257, 241; 279, 25] – идиоматикӣ <ибораи идиоматикӣ.

Тавре ки аз мисолҳои овардашуда аён гардид, пасвандҳо дар сохтани гурӯҳи истилоҳоти мазкур нақши асосиро мебозанд. Дар забони тоҷикӣ бештар пасванди «-й» сермаҳсул буда, дар забони олмонӣ нақши онро пасванди «-iv» иҷро мекунанд.

Истилоҳоти мураккаб. Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 2%-ро ташкил медиҳад. Истилоҳоти мураккаби марбути ибора дар забонҳои муқоисашаванда ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. Prär+V+Suf: **пеш+оянд+дор** <ибораи пешоянддор [272, 91] – präpositional <präpositionale Wortgruppe [279, 25];

2. S+V+Suf: **чо+нишин+й** <ибораҳои чонишинӣ [44, 69; 56, 44] – pronominal <pronominale Wortgruppen [181, 240].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. Num+S+Suf: **ein+fach+e** <einfache Wortgruppen [257, 241] – сода <ибораҳои сода [56, 52-53];

2. Pröp+Pröp+V+Suf: **bei+ge+ordn+et** <beigeordnete Wortgruppen [181, 240] – пайваст <ибораҳои пайваст [257, 241]; **unter+ge+ordnet** <untergeordnete Wortgruppen [181, 240] – тобеъ <ибораҳои тобеъ [257, 242].

Агар дар забони тоҷикӣ истилоҳоти мураккаб бештар ба воситаи қолабҳои «S+V+Suf» «Pröp+V+Suf» сохта шуда бошанд, пас дар забони олмонӣ қолабҳои «Num+S+Suf» «Pröp+Pröp+V+Suf» истифода шудаанд. Дар зерсохтори истилоҳоти мансуби «ибора» сохтани истилоҳот ба воситаи пасванд бештар ба назар мерасад.

Истилоҳоти мансуби ҷумлаи сода дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.

Пеш аз он ки ба таҳлили истилоҳ ва истилоҳ-ибораҳои мансуб ба ҷумлаи сода шуруъ намоем, тасмим гирифтаем, ки истилоҳи мазкурро шарҳу тавзеҳ диҳем.

Ҷумлаи сода категорияи алоҳидаи нахвӣ ба шумор рафта дорои аломатҳои грамматикӣ хоси худ мебошад, ки тафовути ӯро аз дигар категорияҳои нахвӣ нишон медиҳад.

Таҳлили истилоҳоти якҷузъаи марбут ба ҷумлаи сода имконият дод, ки воҳидҳои луғавӣ зерсохтори истилоҳоти мазкурро мувофиқ бо сохторашон ба гурӯҳҳо ҷудо карда, таркиб ва шумораи ҳар яке аз ин гурӯҳҳоро муайян намоем.

1. Истилоҳоти сода. Истилоҳоти сода – истилоҳи якҷузъае мебошад, ки дар таркиби онҳо ягон унсури калимасоз мавҷуд нест. Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мансуби ҷумлаи сода аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 45%-ро ташкил медиҳад: ҷумла [44, 205] – Satz [189, 431], сода [44, 206] – einfach, Ziel – мақсад [56, 32].

2. Истилоҳоти сохта. Теъдоди ин намуди истилоҳот дар зерини мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда, тақрибан 48%-ро ташкил медиҳад: **хитоб+ӣ** <ҷумлаи хитобӣ [117, 96-97] – Ausrufe <Ausrufesatz [206, 432]; **хикоя+гӣ** <ҷумлаи хикоягӣ – Aussage-

<Aussagesatz [181, 222]; **persön+lich** <persönlicher Satz [181, 227] – шахсӣ <чумлаи шахсӣ [257, 181]; **explikat+iv** <explikativer Satz [257, 180] – эзоҳдиҳанда <чумлаи эзоҳдиҳанда [272, 253].

Истилоҳоти сохтаи мансуби чумлаи сода ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

(1) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: но+пурра** <чумлаи нопурра – unvollständ+ig <unvollständiger Satz [257, 181]; **бе+шахс** <чумлаи бешахс [117, 99] – unpersönlich <unpersönlicher Satz [279, 64]; **er+weitert** <erweiterter Satz [216, 30] – тафсилӣ <чумлаи тафсилӣ [56, 58]; **ver+neinend** <verneinender Satz [181, 234-235] – инкорӣ <чумлаи инкорӣ [272, 234];

(2) **сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: нидо+ӣ** <чумлаи нидоӣ [272, 238] – interjektional <interjektionaler Satz [257, 180]; **туфайл+ӣ** <чумлаи туфайлӣ [272, 251] – Schaltsatz [279, 65]; **prädikats+los** <prädikatsloser Satz – беҳабар <чумлаи беҳабар [279, 64]; **persön+lich** <persönlicher Satz – муайяншахс <чумлаи муайяншахс [257, 181].

(3) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд: un+vollständ+ig** <unvollständiger Satz [212, 258] – нопурра <чумлаи нопурра; **un+persön+lich** <unpersönlicher Satz [181, 229] – бешахс <чумлаи бешахс [279, 64]

Тавре ки маълум гардид, пешванд ва пасвандҳо дар сохтани гурӯҳи истилоҳотии мазкур нақши муҳимро мебозанд. Агар дар забони олмонӣ бештар пешвандҳои сермахсули «un-, aus-, ver-, er-» ва пасвандҳои сермахсули «-iv, -lich, -ung, -t» ба чашм расанд, пас дар забони тоҷикӣ вазифаи онҳоро пасвандҳои «-ӣ», ва «-а» иҷро мекунанд. Пешвандҳо ва пасвандҳои мазкур аз забонҳои қадимаи олмонӣ ва лотинӣ иқтибос гардидаанд, яъне онҳо басомади хориҷӣ доранд.

Истилоҳоти мураккаб. Истилоҳоти мураккаб гуфта истилоҳоти дутаркибаеро дар назар дорем, ки дорои хусусияти мақсаднок мебошанд. Шумораи онҳо дар зернизоми истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии

истилоҳоти баррасишуда тақрибан 1%-ро ташкил медиҳад. Қолабҳои асосии истилоҳсози марбут ба истилоҳоти мураккаби забонҳои муқоисашаванда инҳоянд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. Num+S+Suf: **як+таркиб+а** <ҷумлаи яктаркиба [56, 57-58] – eingliedrig <eingliedriger Satz [279, 65]; **ду+таркиб+а** <ҷумлаи дутаркиба [56, 57-58] – zwei+gliedrig <zweigliedriger Satz [279, 65];

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. Num+S+Suf: **ein+gliedr+ig** <eingliedriger Satz [279, 65] – яктаркиба <ҷумлаи яктаркиба [56, 57-58]; **zwei+glied+r+ig** <zweigliedriger Satz [181, 217] – дутаркиба <ҷумлаи дутаркиба [45, 206];

2. Adv+S+Suf: **mehr+glied+r+ig** <mehrgliedriger Satz – сертаркиба <ҷумлаи сертаркиба [257, 180];

Қолаби нисбатан сермаҳсуле, ки дар созмони истилоҳоти мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ маъмуланд, қолаби «Num+S+Suf» ба ҳисоб меравад. Дар созмони истилоҳоти мансуби «ҷумлаи сода» нақши унсурҳои калимасоз, яъне сохта шудани истилоҳоти сохта ва мураккаб ба воситаи пешванду пасванд хеле назаррас аст.

Истилоҳоти мансуби аъзои ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда. Пеш аз он ки ба таҳлили истилоҳ ва истилоҳ-ибораҳои мансуби аъзои ҷумла – Satzglieder шуруъ намоем, зарур мешуморем, ки оид ба аъзои ҷумла маълумот диҳем. Ба аъзои ҷумла чунин истилоҳот ба монанди: мубтадо – Subjekt, ҳабар – Prädikat, пурқунанда – Objekt, муайянқунанда – Attribut, ҳол – Adverbialbestimmung мансубанд.

Аз рӯи сохт истилоҳи «мубтадо – Subjekt» дар ҳар ду забон сода аст ва аз рӯи пайдоиш дар забони тоҷикӣ он аслан тоҷикист, вале дар забони олмонӣ бошад, дар қарни XVI аз забони латинӣ дар шакли «*subiectum*» иқтибос гардидааст [286, 827]. Муодили олмониаш «Satzgegenstand» мебошад. Муодили олмониаш аз ду ҷузъ «*der Satz*»

(исми чинси мардона) ва «der Gegenstand» (исми чинси мардона) иборат мебошад.

Аз рӯйи дараҷа (меъёр)-и истифодаи ин истилоҳ дар наҳв ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам забони олмонӣ хеле серистеъмол мебошад

Аз рӯйи сохтор истилоҳи «хабар – Prädikat» (муодили олмониаш «Satzaussage» аз ду чузъ «der Satz» (исми чинси мардона) ва «die Aussage» (исми чинси занона) иборат мебошад) дар ҳар ду забон сода ва иқтибосианд, дар забони тоҷикӣ аз забони арабӣ, дар забони олмонӣ бошад дар садаи XVII аз забони лотинӣ дар шакли «*praedicatum*» иқтибос гардидааст [286 , 622]. Гунаи олмониаш «Satzaussage» буда, аз ду чузъ «der Satz» (исми чинси мардона) ва «die Aussage» (исми чинси занона) иборат мебошад, яъне аз чиҳати сохт таркибӣ мебошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки хабар ҳамчун истилоҳи наҳвӣ дар сохтани истилоҳ-ибораҳо нақши асосиро мебозад. Мансуб ба истилоҳи «ҷумла – Satz» дар ҳар ду забон ҳамчун «хабари сода – einfaches Prädikat, хабари таркибӣ – zusammengesetztes Prädikat, хабари феълиӣ – verbales Prädikat, хабари номӣ – nominales Prädikat» ва ғ. мавриди истифода қарор мегирад.

Аз рӯйи таркиб истилоҳи «муайянкунанда – *Attribut*» дар забони тоҷикӣ мураккаб мебошад, чунки вай аз сифати «*муайян*» ва феъли «*кун* (*асоси замони ҳозираи феъли кардан*)» дар сиғаи амрӣ ва пасванди сифатсози «-анда» иборат аст. Ин истилоҳи тоҷикӣ. Дар забон олмонӣ истилоҳи «*Attribut – муайянкунанда*» дар садаи XVII аз забони лотинӣ дар шакли «*attribütum*» иқтибос гардидааст. Вай аз рӯйи таркиб аз сифати феълии исмшудаи «*attribuere*» сохта шудааст. Муродифи олмони истилоҳи мазкур «*Ergänzung*» мебошад. Шакли ҳозирааш бошад аз асри XVIII инҷониб мавриди истифода қарор дорад.

Аз рӯйи таркиб истилоҳи «пуркунанда – *Objekt*» дар забони тоҷикӣ мураккаб мебошад, чунки вай аз зарфи «*пур*» ва феъли «*кун*» дар сиғаи амрӣ ва пасванди сифатсози «-анда» иборат аст. Ин истилоҳ тоҷикӣ.

Дар забони олмонӣ ин истилоҳ сода мебошад. Ин истилоҳ ба забони олмонӣ дар қарни XIV аз забони латинӣ дар шакли «obiectum» аз сифати феълии перфекти исмшудаи хоси ҷинси занона ворид шудааст [286, 567]. Дар ҳарду забон ҳам аз истилоҳи мазкур чунин ибораҳои зарфии: пурқунандаи бевосита [56, 122; 44, 265] – *direktes Objekt* [181, 270], пурқунандаи бавосита – *indirektes Objekt* [181, 272], ҷумлаи пайрави пурқунанда – *Objektsatz* [220, 146] сохта мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи ҳол аз рӯйи сохт сода мебошанд ва аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос гардидаанд. Дар забони олмонӣ ин истилоҳ аз рӯйи сохт таркибӣ буда, аз ду ҷузъ «Adverbial+bestimmung» иборат мебошад. Истилоҳи мазкур аз ду исм «Adverbial» (исми ҷинси миёна) ва «Bestimmung» (исми ҷинси занона) иборат аст. Нақши ин истилоҳибора дар сохтани истилоҳиборои исмӣ дар муқоиса бо дигар истилоҳот хеле назаррас аст: ҳоли тарзи амал – *Adverbialbestimmung der Art und Weise* [220, 285-287], ҳоли миқдор – *Adverbialbestimmung des Maßes* [181, 291].

Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи марбут ба истилоҳоти аъзои ҷумла имконият дод, ки воҳидҳои зерсохтори истилоҳотиро ба таркибашон ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намоем.

1. Истилоҳоти сода. Миқдори онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳқиқшуда тақрибан 37%-ро ташкил медиҳад: мубтадо ҳол <ҳоли шарт [44, 187; 68, 115] – *Adverbialbestimmung* <*Adverbialbestimmung der Bedingung* [181, 290]; *Subjekt* <*logisches Subjekt* [225, 320] – мубтадо <мубтадои мантиқӣ [279, 37].

2. Истилоҳоти сохта. Теъдоди онҳо дар зернизоми истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 54%-ро ташкил медиҳад: **соҳиб+ӣ** <муайянқунандаи соҳибӣ [68, 83] – *possesiv* <*possesives Attribut* [257, 52]; **хабар+ӣ** <муайянқунандаи хабарӣ – *prädikativ* <*prädikatives Attribut* [181, 267]; **qualitat+iv** <*qualitatives Attribut*

– сифатӣ <муайянкунандаи сифатӣ [279, 37]; **substantiv+isch** <substantivisches Attribut – исмӣ <муайянкунандаи исмӣ [257, 52].

(1) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: бе+мубтадо** <чумлаи бемубтадо – subjektlos <subjektlos er Satz [257, 206]; **er+weitert** <erweitertes Subjekt – мубтадои <мубтадои тафсилӣ [279, 37];

(2) **сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: монанд+ӣ** <ҳоли монандӣ [56, 154] – Vergleich <Adverbialbestimmung des Vergleichs [181, 289; 257, 33]; **феъл+ӣ** <хабари феълӣ [68, 71] – verbal <verbales Prädikat [181, 248-250; 257, 167]; **demonstrat+iv** <demonstratives Attribut [257, 51] – ишоратӣ <муайянкунандаи ишоратӣ [102, 22-23]; **nomin+al** <nominales Prädikat [257, 168] – номӣ <хабари номӣ [68, 71]. **тафсил+ӣ** <пуркунандаи тафсилӣ – erweitert <erweitertes Objekt [196, 54];

(3) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд: бе+изоф+ӣ** <муайянкунандаи беизофӣ – isafetlos <isafetloses Attribut [279, 37]; **un+persön+lich** <unpersönliches Subjekt – бешахс <мубтадои бешахс – безличное подлежащее [196, 41-43; 257, 206]; **ab+geleit+et** <abgeleitetes Prädikat [212, 247] – таркибӣ <хабари таркибӣ [279, 58].

Гузашта аз ин, дар созмони истилоҳоти сохтае, ки зикрашон рафт, танҳо пасвандҳо нақши муҳимро бозиданд. Пасвандҳои сермахсули истилоҳсози забони тоҷикӣ «-ӣ» буда, дар забони олмонӣ муодили он пасвандҳои «-al, -iv, -isch» ба шумор мераванд.

Истилоҳоти мураккаб. Саҳми онҳо дар зернизомии истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти муқоисашуда тақрибан 3%-ро ташкил медиҳад. Қолабҳои асосии истилоҳсози истилоҳоти мураккаби марбути «аъзои чумла – Satzglied» дар забонҳои муқоисашаванда инҳоянд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+S: **сар+аъзо** [56, 84-85] – Hauptglieder des Satzes [212, 271-272], **чида+аъзо** <чумлаи чидааъзо [88, 30] – gleichartig <der Satz mit gleichartiger Satzglieder [257, 182];

2. S+V+Suf: **муайян+кун+анда** <муайянкунандаи беизофӣ [102, 20] – Attribut <isafetloses Attribut [194, 301]; **пур+кун+анда** <пуркунандаи тафсилӣ – Objekt <erweitertes Objekt [257, 152].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+Präp+V: **Satz+aus+sage** [257, 181] – хабар [196, 43]; **Satz+gegen+stand** – мубтадо [257, 182];

2. S+S: **Akkusativ+objekt** [196, 52] – пуркунандаи бевосита [272, 159; 44, 304-305]; **Satz+teil** – қисми чумла [257, 183]; **Satz+modell** – навъи чумла, сохти чумла [257, 182].

Дар забони олмонӣ қолаби нисбатан сермахсул дар созмони истилоҳоти мураккаб қолабҳои «S+S» ва «S+Präp+V» ба шумор мераванд.

Истилоҳоти мансуби чумлаи мураккаб дар забонҳои муқоисашаванда. Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъаи марбут ба чумлаи мураккаб имкон дод, ки воҳидҳои истилоҳотии зеринзоми истилоҳотии мазкурро ба гурӯҳҳо дар вобастагӣ бо сохтори морфемавиашон дида бароём ва таркибу шумораи ҳар яке аз ин гурӯҳҳоро муайян намоем.

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти ҷамъоваришуда тақрибан 17%-ро ташкил медиҳанд: **пайрав** <чумлаи пайрав [45, 76] – Neben- <Nebensatz [220, 144]; **пайваст** <чумлаи мураккаби пайваст [45, 7] – Satzreihe [181, 320]; **Haupt-** <Hauptsatz [181, 329] – асосӣ <чумлаи асосӣ;

2. Истилоҳоти сохта. Саҳми онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 64%-ро ташкил медиҳад: **хилоф+ӣ** <пайвандакҳои хилофӣ [26, 32] – adversativ

[247, 397] <adversative Konjunktive [177, 154]; **syntakt+isch** <syntaktische Beziehung [279, 9] – нахвӣ <алоқай нахвӣ [272, 16];

Ин гурӯҳи истилоҳот ба воситаи вандҳои зерин сохта мешаванд:

(1) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: но+мувофик** <муайянкунандаи номувофик – nichtkongruierend <nichtkongruierendes Attribut [257, 52]; **un+vollständig** <unvollständiger Satz [257, 181] – нопурра <ҷумлаи нопурра [44, 334-338];

(2) **сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: ҷудо+ӣ** <пайвандаки ҷудой [26, 40] – disjunktiv <disjunktive Konjunktion [279, 43]; **kondition+al** <konditionale Konjunktion [247, 405] – шартӣ <пайвандакҳои шартӣ [26, 72-78].

(3) **сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд ва пасванд: бе+пайванд+ак** <алоқай пайвасти бепайвандак [45, 50] – konjunktionslos <konjunktionsloser Satzverbindung [279, 64]; **an+reihen+d** <anreihende Konjunktionen [177, 153] – пайхам <пайвандакҳои пайхам [26, 14];

Дар сохтани ин гурӯҳи истилоҳот пешвандҳо ва пасвандҳо нақши муҳимро мебозанд. Дар забони олмонӣ пешвандҳо «*a-, an-, be-, ver-*» ва пасвандҳои нисбатан сермахсули «*-iv, -isch, end, -ung*» буда, дар забони тоҷикӣ бошад пасвандӣ «*-ӣ*» бештар ба назар мерасад.

3. Истилоҳоти мураккаб. Шумораи онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 2%-ро ташкил медиҳад. Қолабҳои асосии истилоҳотсозии ҷумлаи мураккаб дар забонҳои муқоисашаванда инҳоянд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. Adv+V+Suf: **пеш+оянд+ӣ** <алоқай пешояндӣ [272, 15] – präpositional <präpositionaler Beziehung [279, 9];

2. S+V+Suf: **махдуд+кун+анда** <алоқай махдудкунанда – einschränkend <einschränkende Beziehung [257, 66];

3. S+V+Suf: **ҷо+нишин+ӣ** <муайянкунандаи ҷонишинӣ – pronominal <pronominales Attribut [247, 409].

б) истилоҳоти мураккаби забони олмонӣ:

1. S+S: **Satz+reihe** [196, 102-103; 205, 136; 220, 144] – чумлаи мураккаби пайваст [272, 336]; **Satz+gefüge** [196, 126; 212, 335; 220, 144] – чумлаи мураккаби тобеъ [272, 338].

Қолаби нисбатан сермаҳсул дар созмони истилоҳоти мураккаби зерсохтори истилоҳотии мазкур дар забони тоҷикӣ қолаби «S+V+Suf», дар забони олмонӣ бошад қолаби «S+S» ба ҳисоб меравад.

Дар зерсохтори истилоҳотии чумлаи мураккаб – *zusammengesetzter Satz* сермаҳсулии воситаи пасвандӣ дар муқоиса бо воситаи пешвандӣ ва калимаҳои мураккаб бештар ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, дар сохтани истилоҳоти якҷузъаи мансуб ба чумлаи мураккаб – *zusammengesetzter Satz* дар забонҳои муқоисашаванда ҳамагӣ 4 шакли калимасозиро мавриди баҳрабардорӣ қарор додем, ки аз онҳо сетояш ба забони тоҷикӣ ва яктояш ба забони олмонӣ мансуб мебошанд.

Истилоҳоти мансуби аломатҳои китобат (пунктуатсия) дар забонҳои муқоисашаванда. Пеш аз он ки ба таҳлили сохтории истилоҳоти мансуб ба аломатҳои китобат шуруъ намоем, зарур аст, ки перомунӣ таърифи ин истилоҳ андешаи худро баён созем. Истилоҳи пунктуатсия ва муодилҳои олмонии он «*Interpunktion/Zeichensetzung/Satzzeichen*» – низомии аломатҳои китобӣ дар забонест, ки қоидаи тарзи истифодаи онҳо, тартиби онҳо дар матн; дар қатори ҳарф ва имло – ҷузъҳои асосии нутқи хаттӣ мебошанд. Ба ибора-истилоҳи аломатҳои китобат суҳаншиносон чунин таърифро муносиб медонанд: «Аломатҳое, ки қисми махсуси низомии графикӣ - хаттии забони муайяне буда, бо графика ва имло воситаи асосии забони хаттианд. Вазифаи асосии онҳо таҷзия ва созмони графикии матни хаттӣ мебошад» [228, 24-25]. Истилоҳи пунктуатсия аз забони лотинӣ дар шакли «*punctum*» иқтибос шуда – маҷмуи қоидаҳои гузоштани аломатҳои китобатӣ мебошад» [261, 321; 262, 350]

Асосҳои назариявии омӯзиши аломатҳои китобатии забони русӣ аз ҷониби забоншиносон: В. К. Третьяковский, М. В. Ломоносов,

грамматикашиносони садаҳои XIX-XX анҷом ёфтааст. Аломатҳои китобатии забони русӣ ба ҷараёни мантиқӣ (Ф. И. Буслаев, С. И. Абакумов, А. Б. Шапиро), нахвӣ (Я. К. Грот) ва оҳангӣ (Л. В. Шерба, Л. А. Булаховский, А. М. Пешковский) ҷудо гардиданд.

Намояндагони ҷараёни мантиқӣ чунин мешумориданд, ки аломати китобат дар баёни возеҳи фикр кумак расонида, ҳиссиёти гӯянда ва муносибати ӯро ба шунаванда ифода мекунад. Тибқи ақидаи намояндагони ҷараёни нахвӣ, аломатҳои китобат каму бешии алоқаи байни ҷумлаҳо, то андозае аз ҷумларо нишон медиҳанд ва барои дарк кардани нутқи хатгӣ ёрӣ мерасонанд. Намояндагони ҷараёни оҳангӣ чунин мешумориданд, ки аломати китобат барои ифодаи мавзуният ва мақомоти ҷумлаҳо хизмат мекунад, асосан на ба таҷзияи нутқи грамматикӣ, балки ба таҷзияи нутқи суханпардозӣ, ист, оҳанг ва суръати ӯро инъикос мекунад [262, 350-354].

Истилоҳи аломати китобат дар сарчашмаҳо ба чунин маъниҳо омадааст: «Аломати китобат аз забони латинии асри миёна дар шакли «punctuatio», ки решаи он «punctum» – нуқта аст, иқтибос гардидааст»– низоми аломатҳои китобат дар забони хатгӣ, қоидаи истифодабарии онҳо, тартиби онҳо дар матн; дар қатори ҳарф ва имло – ҷузъҳои асосии нутқи хатгӣ мебошанд» Аломати китобат маҷмуи қоидаҳои истифодабарии аломатҳои ист (китобат) мебошад. Дар зер истилоҳоти аломатҳои китобат «унсурҳои асосии хатгӣ (нуқта, вергул, тире, қавс (айн), ноҳунак ва ғайра) барои дар хат ифода намудани шакли грамматикӣ, ки барои ба қисмҳо ҷудо кардани нутқи маъноӣ ва оҳангӣ хизмат мекунанд», фаҳмида мешавад [286, 367]. «Аломатҳои китобатӣ дар забони хатгӣ яке аз нақшҳои асосиро мебозанд. Онҳо навишачотро ҷудо мекунанд ва ҳамин тавр барои дарки сохтори грамматикӣ ҷумла имконият фароҳам меоваранд. Ба ғайр аз ин, ба хонанда барои истифодаи дурусти овоз (баланду пастшавӣ) ишора мекунанд» (Die Satzzeichen erfüllen in der Schriftsprache eine wichtige Funktion: sie gliedern das Geschriebene und

geben somit die Möglichkeit, den grammatischen Aufbau eines Satzganzen zu erkennen; außerdem geben die sie dem Leser gewisse Hinweise für die Stimmfärbung (heben und Senken der Stimme). Die Satzzeichen sind demensprechend Pausen-, Ton- und Gliederungszeichen) [181, 397]; «Аломатҳои китобатӣ, мисли нуқта ё вергул ҷумларо ҳангоми навишт ба ҷузъҳо ҷудо мекунад» [290, 510].

Таҳлили сохтори истилоҳоти якҷузъа имкон дод, ки воҳидҳои истилоҳотии зерсохтори истилоҳоти мазкурро дар вобастагӣ бо сохтори морфемавии истилоҳоти мавриди таҳқиқ қарордошташуда ба тарзи дигар тақсим намоем, таркиб ва шумораи ҳар яке аз ин гурӯҳҳо муайян намоем.

1. Истилоҳоти сода. Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳлилшуда тақрибан 10%-ро ташкил медиҳад: вергул <вергул гузоштан (мондан) [139, 80-82], Комма [220, 153] <ein Komma setzen [257, 123], аломат <аломати хитоб [272, 13] – Zeichen <Ausrufezeichen [181, 399]; Klammer <eckige Klammern [279, 31] – қавс <қавсҳои мураббаъ [139, 84].

2. Истилоҳоти сохта. Саҳми онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти дида баромада тақрибан 24%-ро ташкил медиҳад.

Истилоҳоти гурӯҳи мазкур ба воситаи пешванд ва пасвандҳои зерин сохта мешаванд:

(1) сохтани истилоҳ ба воситаи пешванд: Aus+ruf- <Ausrufezeichen [279, 10] – хитоб <аломати хитоб [139, 88-90].

(2) сохтани истилоҳ ба воситаи пасванд: нохун+ак <(аломати) нохунак гузоштан [139, 84-85] – Anführungszeichen <Anführungszeichen setzen [257, 42].

Истилоҳоти мураккаб. Теъдоди онҳо дар зерсохтори истилоҳоти мазкур аз шумораи умумии истилоҳоти таҳқиқшуда тақрибан 2%-ро

ташкил медиҳад. Қолабҳои асосии созмони истилоҳоти мураккаби мансуби аломатҳои китобат инҳоянд:

а) истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

1. S+S: **нуқта+вергул** [139, 82-83] – Semikolon [257, 187];
2. Num+S: **се+нуқта** [228, 23] – Gedankenpunkte [257, 95];
ду+нуқта/баён – Doppelpunkt [257, 76].

б) истилоҳоти мураккаби замони олмонӣ:

1. S+S: **Gedanken+strich** – тире [139, 83-84]; **Frage+zeichen** [181, 398] – аломати савол [272, 13].

Дар байни қолабҳои истилоҳоти мураккаби зернизомии истилоҳотии мазкур дар забонҳои тоҷикӣ ва дар забони олмонӣ қолаби «S+S» сермаҳсул буданд. Дар зерсохтори истилоҳотии «аломатҳои китобатӣ – Interpunktion» миқдори истилоҳоти мураккаб нисбат ба истилоҳоти сохта бештар буданд.

3.3. Таҳлили сохтори истилоҳоти бисёрҷузъаи мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Вақте ки суҳан оид ба вожаи серҷузъа меравад, пеш аз ҳама, бояд истилоҳоти серҷузъаи ин ё он соҳаи забоншиносиро ба назар гирифт.

Чунин шакли калимаҳоро вожаҳои таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳо меноманд, ки онҳо аз ду ва ё зиёда ҷузъ иборат буда, дар асоси анвои мухталифи алоқаҳои наҳвӣ (пайвасту тобеъ) сохта мешаванд.

Истилоҳ-ибораҳо (ва ё ибораҳои истилоҳотӣ) дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ, инчунин дар забонҳои маъмул бо қолабҳои маъмул сохта мешаванд.

Ҳангоми дида баромадани сохтори гурӯҳи истилоҳоти мавриди омӯзиш қарордошта, хусусияти низомвӣ-иерархистӣ муносибати дутарафаи байни таркибҳои макронизомии истилоҳотии наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба назар гирифта шуданд. Обьекти таҳлил истилоҳоти таркибии забонҳои муқоисашавандаи мутааллиқ ба зернизомии истилоҳотии нисбатан маъмул мебошад.

Чузъҳои истилоҳоти таркибӣ (*zusammengesetzte Terminologie*) ба таври алоҳида омада, вазифаи нахвии ҳар як ҳиссаи нутқ – мустақилмаъно ва ё номустақилмаъно ба инобат гирифта мешаванд. Чузъҳои ибора, асосан, ба якдигар ба воситаи алоқаҳои изофӣ, пешояндӣ, вобастагӣ, ҳамроҳӣ ва тартиби калима пайваст мешаванд.

Истилоҳоти таркибии мансуби ибора дар забонҳои муқоисашаванда.

Истилоҳибора гуфта иборай бисёрчузъаи алоҳидаеро меноманд, ки аз ҷиҳати маъно комил буда, аз ду, се ва зиёда чузъ сохта шудааст. Истилоҳ-ибораҳо новобаста аз тарзи алоқаи байни чузъҳо, аз ҳамаи истилоҳоти мавриди таҳқиқ қарордодашуда дар маҷмӯъ тақрибан 91% -ро ташкил медиҳанд.

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ дучузъа буда, дар асоси алоқаи изофӣ сохта шудаанд, яъне бандаки изофии «-и» чузъҳоро ба ҳам мепайвандад.

Ҳамин тавр, истилоҳ-ибораҳои зерсохтори истилоҳоти «ибора – Wortgruppe» дар забонҳои муқоисашаванда ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+Adj: иборай масдарӣ [68, 13] – infinitive Wortgruppe [212, 241]; иборай зарфӣ [44, 198] – adverbiale Wortgruppe [257, 241];

Номгӯии пурраи истилоҳиборай забони тоҷикӣ, ки тибқи қолаби «S+Adj» сохта шудаанд, дар замимаи понздаҳум оварда мешаванд.

2. S+Adj+Präp+S: ибораҳои исмӣ бо масдар [44, 41, 47] – nominale Wortverbindung en mit einem Infinitiv [257, 244]; ибораҳои исмӣ бо ҷонишин [44, 42] – nominale Wortverbindung mit einem Pronomen [257, 244].

Номгӯии пурраи истилоҳиборай забони тоҷикӣ, ки тибқи қолаби «S+Adj+Präp+S» сохта шудаанд, дар замимаи шонздаҳум оварда мешаванд.

3. S+Adj+Präp+S+Adj: ибораҳои исмӣ бо ҷонишинҳои ишоратӣ – nominale Wortgruppen mit einem Demonstrativpronomen [257, 244], ибораҳои исмӣ бо ҷонишинҳои шахсӣ – nominale Wortgruppen mit einem Personalpronomen [257, 244];

4. S+Adj+Adj: ибораҳои сифатии пешояндӣ [44, 60] – adjektivisch-präpositionale Wortgruppen [257, 243];

5. S+Adj+Adj+Adj: ибораҳои сифатии пешояндиву пасояндӣ [44, 60] – adverbiale Wortgruppen mit der Präposition und Postposition [257, 243];

6. S+S+Adj+Präp+S: ибораҳои ҷонишини шахсӣ бо исм [44, 70] – personalpronomische Wortgruppen mit einem Substantiv;

7. S+S+Adj+Präp+S+Adj: ибораҳои ҷонишини шахсӣ бо сифати феълӣ [56, 75] – personalpronomische Wortgruppen mit dem Partizip I.

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: substantivische Wortgruppen [181, 240-241] – ибораҳои исмӣ [44, 29]; adverbiale Wortgruppen [181, 241] – ибораҳои зарфӣ [44, 198];

Маълум гардид, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳоти мансуби ибора тавассути ҳафт қолаб сохта шуда, дар забони олмонӣ шумораи онҳо ба як адад баробар аст. Дар забони олмонӣ қолаби нисбатан фаъол «Adj+S» буда, дар забони тоҷикӣ қолаби «S+Adj» чойи онро иваз мекунад.

Истилоҳоти таркибии мансуби ҷумлаи сода дар забонҳои муқоисашаванда. Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои мансуби «ҷумлаи сода – einfacher Satz» дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дар маҷмӯъ тақрибан 90% -ро ташкил медиҳанд.

Қисми зиёди истилоҳ-ибораҳои тоҷикӣ дар асоси алокаи изофӣ сохта шудаанд. Истилоҳ-ибораҳои зерсохтори ҷумлаи сода – einfacher Satz дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+ Adj: ҷумлаи сода – einfacher Satz [44, 205]; ҷумлаи (содаи) хуллас [44, 206] – einfacher unerweiterter Satz [279, 65].

Номгӯйи пурраи истилоҳибораи забони тоҷикӣ, ки тибқи қолаби «S+Adj» сохта шудаанд дар замимаи ҳабдаҳум оварда мешаванд.

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: negativer Satz [257, 181] – ҷумлаи инкорӣ [44, 205-208], erweiterter Satz [257, 180] – ҷумлаи тафсилӣ [44, 206];

2. Adj+Adj+S: einfacher erweiterter Satz [196, 19] – ҷумлаи содаи тафсилӣ [44, 206]; einfacher unerweiterter Satz [196, 19] – ҷумлаи содаи ҳуллас [44, 206].

Номгӯйи пурраи истилоҳибораи забони олмонӣ, ки тибқи қолаби «Adj+S» сохта шудаанд дар замимаи ҳабдаҳум оварда мешаванд.

Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии мансуби аъзои ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда. Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои мансуби аъзои ҷумла – Satzglied, новобаста аз навъи алоқаи байни ҷузъҳо дар маҷмӯъ тақрибан 80%-ро ташкил медиҳанд. Истилоҳ-ибораҳои низомии истилоҳотии аъзои ҷумла – Satzglied дар забонҳои муқоисашаванда бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+S: ҳоли дараҷа [56, 150] – Adverbialbestimmung des Grades [181, 287-288]; ҳоли шарт [56, 185] – Adverbialbestimmung der Bedingung [181, 290];

Номгӯйи пурраи истилоҳибораи забони тоҷикӣ, ки тибқи қолаби «S+S» сохта шудаанд, дар замимаи нуздаҳум оварда мешаванд.

2. S+S+S: аъзои пайрави ҷумла [56, 246] – Nebenglied des Satzes [212, 286-287]; аъзои истисноии ҷумла [44, 343] – abgesonderter Satzglied [181, 298];

3. S+Adj+Adj: хабари номии мураккаб [56, 91, 95] – zusammengesetztes-nominales Prädikat [196, 44-45]; хабарҳои феълии сода [56, 91, 95] – einfache verbales Prädikat [196, 43];

4. S+S+Präp.бо+S: ифодаи мубтадо бо ҷонишин [44, 239-240] – Ausdruck des Subjekts durch ein Pronomen [257, 54]; ифодаи хабар бо

чонишин [44, 239-240] – Ausdruck des Prädikats durch ein Pronomen [257, 54];

Номгӯйи пурраи истилоҳибораи забони тоҷикӣ, ки тибқи қолаби «S+S+Prär. бо+S» сохта шудаанд, дар замимаи бистум оварда мешаванд.

5. S+S+Prär. бо+S+Adj: ифодаи хабар бо сифати феълӣ [44, 240] – Ausdruck des Prädikats durch ein Partizip [257, 54];

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Adj+S: indirektes Objekt [257, 154] – пуркунандаи бавосита

2. S+Art+S: Hauptglieder des Satzes [181, 244] – сараъзои чумла [44, 227]; Nebenglieder des Satzes [181, 256] – аъзои пайрави чумла [44, 246];

3. Part II+S: absonderter Satzglied [181, 298] – аъзои истисноии чумла [44, 343];

4. S+S+Prär+S: Kongruenz des Prädikats mit dem Subjekt [181, 254] – мувофиқати хабар бо мубтадо [44, 242];

5. S+S+Konj+S: Adverbialbestimmung des Art und Weise [181, 285] – ҳоли тарзи ҳолат [44, 284-290], Adverbialbestimmung der Maßes und Grades [257, 33] – ҳоли миқдору дараҷа [44, 277];

6. S+Prär+Adj+S: Sätze mit gleichartigen Satzglieder [257, 182] – чумлаҳои чидааъзо [44, 299].

Ҳамин тавр, аз мисолҳои овардашуда метавон ба хулосае омад, ки нақши калимаҳои ёридиҳанда (пешояндҳо ва пайвандакҳо) дар сохтани истилоҳоти таркибӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ дар забони олмонӣ назаррас аст.

Истилоҳоти таркибии мансуби чумлаи мураккаб дар забонҳои муқоисашаванда. Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои гурӯҳи зикршуда, новобаста аз навъи алоқаи чузъҳои байни таркибҳо, миқдорашон хеле зиёд буда, дар маҷмӯъ тақрибан 91%-ро ташкил медиҳанд. Истилоҳ-ибораҳои зернизоми истилоҳоти чумлаи мураккаб – zusammengesetzter Satz дар забонҳои муқоисашаванда ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+S+S: ҷумлаи пайрави мубтадо [45, 110] – Subjektsatz [181, 339]; ҷумлаи пайрави хабар [45, 115] – Prädikatssatz [181, 342];

Номгӯи пурраи истилоҳ-ибораи забони тоҷикӣ, ки тибқи қолаби «S+S+S» сохта шудаанд, дар замимаи бисту якум оварда мешаванд.

2. S+S+S+S: ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа [44, 121] – Nebensatz der Maβes und Grades [257, 150]; ҷумлаи пайрави тарзи амал [272, 246-247] – Adverbialsatz der Art und Weise.

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. Part. II+S: zusammengesetzter Satz [196, 97] – ҷумлаи мураккаб [45, 4],

2. Adj+Adj+S: mehrgliedriger zusammengesetzter Satz [257, 181] – ҷумлаи мураккаби сертаркиб;

3. Adj+S: vollständiger Satz [196, 98] – ҷумлаи пурра.

Ҳамин тавр, дар сохтани истилоҳоти таркибии мансуб ба ҷумлаи мураккаб – zusammengesetzter Satz дар забонҳои муқоисашаванда, ҳамагӣ 4 қолаби истилоҳсозӣ истифода гардид, ки аз онҳо дутояш хоси забони тоҷикӣ ва дутояш хоси забони олмонӣ мебошанд.

Истилоҳоти таркибии мансуб ба аломатҳои китобат дар забонҳои муқоисашаванда. Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои мансуби «аломати китобат – Interpunktion», новобаста аз навъи алоқаи байни таркибҳо, дар маҷмуъ аз ҳамаи истилоҳоти таҳлилгардида тақрибан 8% - ро ташкил медиҳанд.

Истилоҳ-ибораҳои зерсохтори истилоҳоти «аломати китобат – Interpunktion»-ро ташкилдиҳанда дар забонҳои муқоисашаванда бо қолабҳои зерин сохта мешаванд:

а) истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ:

1. S+S: аломати нукта – Punkt [272, 13]; аломати сакта [272, 14] – Härtezeichen [257, 104].

б) истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ:

1. S+Art+S: Bezeichnung der Intonation [220, 37-38] – аломати ишораи оҳанг; Bezeichnung der Vokalkürze [220, 19-20] – аломати ишораи кӯтоҳии садонокҳо.

Ҳамин тавр, аз таҳлили истилоҳоти таркибии мансуб ба аломати китобат – Interpunktion дар забонҳои муқоисашаванда маълум гардид, ки дар сохтани истилоҳоти мансуби аломати китобат қолабҳо кам ба назар мерасанд.

3.4. Хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои муқоисашаванда

Дар ин қисмати рисола хусусиятҳои сермаъношавӣ, ҳамгуншавӣ, муродифшавӣ ва мутақодшавии истилоҳоти наҳв таҳлилу баррасӣ мегарданд.

3.4.1. Падидаи сермаъноӣ дар низоми истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Ҳар як истилоҳи наҳвии ин ё он забон дар муқоиса аз калимаи муқаррарӣ бояд маънои мушаххаси худро дошта бошанд. Маъноии истилоҳ ҳамеша дар дохили матн падида мегардад. Қайд кардан ҷоиз аст, ки сермаъношавии истилоҳ на ҳама вақт аз тарафи суҳаншиносон пазируфта мешавад. Зеро ки бештари онҳо бар он таъкид мекунанд, ки истилоҳ бояд ҳамеша дорои маъноии ягона бошад, яъне он бояд дар ин ё он соҳа бо як маъно истифода мегардад.

Падидаи сермаъноӣ бештар дар он истилоҳоти наҳвие зухур мекунад, ки танҳо фароғи воҳидҳои мураккаби забон – ибора ва ҷумла бошанд. Албатта, калимаи сермаъно тибқи қоида, як маъноии асосиро доро буда, маъноҳои боқимонда дар атрофи маъноии асосӣ ҷамъ меоянд. Дар маҷмӯъ онҳо гунаҳои луғавӣ-маъноии калимаҳои сермаъноии додасударо созмон медиҳанд.

Бояд иқрор шуд, ки омилҳои зиёде ба сермаъношавии калимаҳо таъсир мерасонанд ва инро метавон дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқи ҳамон бахш дарёфт намуд. Агар аз як тараф, қонуну қавоиди калимасозӣ ба

сермаъношавии калимаҳо замина гузорад, аз тарафи дигар, воридшавии вомвожаҳо ба ташаккули сермаъношавӣ низ метавонанд мусоидат намоянд.

Шумораи он истилоҳоте, ки дар раванди густириши бахши наҳв зуҳуроти сермаъношавиро ба худ касб намудаанд, хеле зиёданд ва дар зер аз онҳо ёдовар мешавем:

«Соҳт/таркиб – Struktur»: 1) Занҷирае аз ду ё чанд сурат, ки воҳиди дастуриро дар забон ба вучуд меоваранд [228, 287]; 2) соҳт, таркиб роҳҳои ифодаи муносибатҳои грамматикӣ байни калимаҳо ҳамчун таснифоти наҳвии забон; 3) соҳтани воҳидҳои мураккаби наҳвӣ, ки аз он қолабҳои муайяни соҳтор пайдо мегардад; 4) соҳт чунин низоми муносибат дар ин ё он қисмати забон; 5) низоми таркиби чамъиятӣ, давлатӣ; тарзи соҳтани чизе; 6) дар калимаҳои мураккаб тарз ва ҷигунагии соҳта шудани чизеро нишон медиҳад. [271, 262].

Муодили олмони истилоҳи «соҳт/таркиб» – «Struktur» буда, дар сарчашмаҳо ба маъниҳои зерин омадааст: 1) Struktur – abstrakter innerer Aufbau einer Sprache – соҳти дохилии мавҷуми забон; 2) Struktur – innere Aufbau, Anordnung der Teile eines Ganzes – соҳти дохилӣ, ҷобачокунии ҷузъе аз маҷмӯъ; 3) die politische, gesellschaftliche, wirtschaftliche Struktur eines Landes – соҳтори сиёсӣ, ҷамъиятӣ, иқтисодии мамлакат(-е); 4) Gesellschaftsstruktur – соҳти ҷамъиятӣ [293, 579]

«мураккаб – zusammengesetzt»: 1) мураккаб (таркибӣ, аналитикӣ). Дар бораи шакли грамматикӣ: иборат аз як калима зиёдтар, ки дар таркиби худ калимаҳои ёридиҳанда дошта, тартиби навишти ҷудоғона доранд; 2) мураккаб (таркибӣ). Аз ду ва ё зиёда морфема иборат аст; 3) мураккаб соҳтори комплекси синтаксисӣ дошта, ки аз якчанд ҷузъҳои наҳвии ба ҳам алоқаманд таркиб ёфтааст. 4) таркибёфта аз чанд чиз (ё ҷузъ), таркибӣ; 5) печ дар печ; 6) мушқил; 7) *кҳн.* сиёҳӣ барои хатнависӣ; 8) калимае, ки бо риояи қоидаҳои калимасозӣ аз ду ё якчанд ҷузъ таркиб ёфтааст [270, 840].

Муодили олмони истилоҳоти мураккаб калимаи «Zusammensetzung» буда, дар забони олмонӣ дорои чунин маъноҳост: 1) der Vorgang der Verbindung zweier lexikalischer Morpheme – ҳодисаи пайвастандани ду морфема луғавӣ (лексикӣ); 2) aus wenigsten zwei lexikalischen Morphemen zusammengesetztes Wort – камаш аз ду морфемаи луғавӣ калимаи мураккаб; 3) die räumliche oder organisatorische Anordnung der Bestandteile zueinander – ҷобҷокунии пайдарпайии мақола ва ё ташкили ҷузъҳо ба ҳамдигар; 4) das Mengenverhältnis der Bestandteile zueinander – маҷмуи муносибатҳои ҷузъҳо ба ҳамдигар; 5) Wort, das zwei oder mehr lexikalische Morpheme enthält. – калимае, ки аз ду ва ё зиёда морфемаҳои луғавӣ иборатанд.

Чӣ тавре ки аз шарҳу тавзеҳи истилоҳоти дар боло зикршуда маълум гардид, онҳо бевосита дар низоми наҳви забонҳои тоҷикиву олмонӣ бо гунаҳои мухталифи худ истеъмол мегарданд. Маҷмуан аз истилоҳҳои ёдовар шудем, ки онҳо танҳо бо маънии истилоҳи худ аз дигар маъноҳо тафовут доранд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар низоми истилоҳоти наҳвии забони олмонӣ як миқдор истилоҳоте мавҷуданд, ки яке аз гунаҳои онҳо иқтибосӣ буда, гунаи дигари он ба забони олмонӣ марбут аст ва аз лиҳози маънӣ ягон тафовуте дида намешавад, ба монанди: Syntax – Satzlehre, Objekt – Ergänzung, Subjekt – Satzgegenstand, Prädikat – Satzaussage, Attribut – Beifügung usw.

«Syntax – наҳв/синтаксис»: 1) Die Syntax ist die grammatische Lehre vom Satz. – Наҳв - илми грамматикӣ оид ба ҷумла мебошад; 2). Lehre vom Satzbau, Satzlehre – илм дар бораи сохтани ҷумлаҳо; 3) Syntax (griech. syntaxis – Ordnung) verfügt über drei Einheiten: das Satzglied, die Wortgruppe und den Satz. – Наҳв (юнонӣ. syntaxis – тартиб, низом) се воҳид: аъзои ҷумла, ибора ва ҷумларо муайян мекунад [212, 246]; 4) Regelmäßige Verbindung sprachlicher Einheiten in einer Äußerung. – Алоқаи қоидавӣ воҳидҳои забонӣ дар гуфтор.

Муодили калимаи «Syntax» дар забони тоҷикӣ воҳиди «синтаксис, наҳв» буда, дорои як маъно аст, синтаксис қисмати муҳимми забон буда, хама гуна фикр бо ёрии воҳидҳои он: ибора, ҷумлаи сода, ҷумлаҳои мураккаб ифода мегардад. Синтаксис сохту таркиби ин воҳидҳо, алокаи маъноӣ ва грамматикӣ ҷузъҳои онҳо, вояҳои грамматикӣ муносибати байни ҷузъҳо ва анвои ибораву ҷумлаҳо меомӯзад [228, 283-284].

«Синтагма – Syntagma»: 1) айнан пайвасти шудани воҳидҳои семантикӣ-синтаксӣ дар таркиби ҷумла, ки аз калима ё гурӯҳи калимаҳо иборат аст [271, 247]; 2. синтагма (юн. syntagma – ба ҳам васлшуда, ба ҳам омада), ба маънои васеаш – пайдарпайии воҳидҳои замониест, ки дар ҷараёни нутқ сурат гирифтаанд. Синтагма аз як ё ду зиёда морфема, калима, ибора ва ҷумла ба омада, воҳиди яклухтеро ташкил медиҳанд [228, 281-282]; 3. дар овошиносӣ синтагма пораи нутқи овошиест, ки тартиби овошиносӣ, зада, мавзуният ва оҳанги хоса дорад. Ҳар синтагма дорои задаи хосест, ки задаҳои заиф ва ҳилои беадаво ба тартиб андохта, ба дигар аъзоҳои синтагма яклухтӣ мебахшад [228, 281-282]; 4. ба ҳамдигар алоқамандшавии ду аъзо, яке муайянкунандаю дигаре муайяншаванда аст. Дар баробари ин, калимаҳо ва морфемаҳо аъзои он буда метавонанд; аломати мураккаб ташкилгардидаи нутқ, ки дар он вазифаи шабоҳат ва тавофут байни ҷузъҳои таркибии он тақсим карда мешавад; 5) синтагма натиҷаи ба наҳвӣ ва услубӣ тақсим намудани қисмҳои фраза; 6) синтагма, яъне банди нутқ; 7) синтагма калима ҳамчун охирин ҷузъи ибора (мутаносибан ҷумла) ва муносибати он бо дигар ҷузъҳо, ки ба воҳиди комплекси наҳвӣ дохил мешаванд; 9) синтагма яъне синтагмаи дохилӣ; 9) синтагма, яъне ибора [50, 299-300].

Муодили олмонӣ истилоҳи «синтагма - Syntagma» буда, ба ду маъно истеъмол мешавад: 1) Ein Syntagma nennt man einen verhältnismäßig selbständigen Teil des Satzes, der inhaltlich verbunden ist und durch syntaktische Mittel (Rektion und Kongruenz) und phonetische Mittel

(Intonation) organisiert ist – Синтагма гуфта, қисми нисбатан мустақили чумларо, ки мазмунан пайванд аст ва тавассути воситаҳои наҳвӣ (вобастагӣ ва мувофиқат) ва воситаҳои овошиносӣ (оханг) тартиб дода шудааст, меноманд; 2) irgendeine Art syntaktischer Konstruktion (Sätze, Teilsätze, Satzglieder, Satzgliedteile) - як навъи сохти наҳвӣ (чумлаҳо, қисми чумлаҳо, аъзои чумла, қисмҳои аъзои чумла).

«Ибора – Wortgruppe/Wortgefüge» 1) ибора – ду ё чанд калима, ки дар ифодаи маъно пайваста ба ҳам ояд [235, 354]; 2) ибора – воҳиди номинативии забон буда, аз калимаю таркибҳои маънодор бо алоқаҳои тобеии изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ сохта мешавад ва нисбат ба калима маънои мукамалро ифода мекунад [68, 8]; 3) ду ва ё зиёда калимаҳои мустақили бо ҳам алоқаманд [270, 532].

Истилоҳи «ибора» дар забони олмонӣ дорои якчанд шакл мебошад, ба монанди «Wortgruppe, Wortgefüge, Phrase, Ausdruck» ва калима «Wort, Lexem, Vokabel». Аз муодилҳои истилоҳи Wortgruppe ду маъно дорад ва ба наҳв мансуб аст. Истилоҳи олмонии Wortgruppe, ҳам сермаъно буда, дорои чунин маъноҳо мебошад. 1. Unter einer Wortfolge von Wörtern (kleiner als ein Satz), die syntaktisch zusammenhängen. – Пайдарпайии калимаҳо (аз чумла хурдтар), ки аз ҷиҳати наҳвӣ бо ҳам алоқаманданд; 2. Einheit von mehreren Wörtern, die häufig oder stets zusammen gebraucht werden. – Муттаҳидии калимаҳои зиёде, ки аксар вақт ё ин ки доимо якҷоя мавриди истифода қарор мегиранд.

Муодили олмонии истилоҳи «чумла» – «Satz» буда, бо чунин маъноҳо истеъмом мешавад: 1) Satz – in sich geschlossene sprachliche Einheit, die eine Aussage, Frage oder eine Aufforderung enthält – воҳиди томи забонӣ, ки хабар, пурсиш ва хитобро дар бар мегирад; 2) Satz – Teil eines Musikstücks – порчае аз намоишномаи мусиқӣ; 3) Satz – bestimmte Anzahl zusammengehörender Dinge, Gegenstände – миқдори муайяни ашёи яклухтро ташкилдиханда ; 4) Satz – in seiner Höhe festgelegter Betrag – дар ҳаҷми андозаи муқарраршуда [293, 510].

Дар раванди таҳлилу баррасӣ маълум гардид, ки дар сермаъношавии истилоҳоти забонҳои муқоисашаванда тафовут ба назар мерасад ва зикри онҳоро дар зер зарур мешуморем.

Истилоҳи «Das Objekt/Ergänzung – пуркунанда» бо маъниҳои зерин омадааст: «1) Das Objekt ist ein Nebenglieder des Satzes, das zur Gruppe des Prädikats gehört. Es bezeichnet ein Ding, auf das die Handlung gerichtet wird, oder das selbst ein Ergebnis der Handlung ist [181, 269] – Пуркунанда аъзои пайрави ҷумла буда ба гурӯҳи хабар дохил мешавад. Пуркунанда ашъеро ифода мекунад, ки амал ба он нигаронида мешавад ва ё ин ки худаш натиҷаи амал мебошад; 2) Syntaktische Funktion eines Satzgliedes, das vom Verb abhängig ist und in einem obliquen Kasus steht. – Вазифаи наҳвии аъзои ҷумла, ки аз феъл вобастагӣ дорад ва дар ҳолат (падеж) меояд; 3) Gegenstand, auf den sich jemand bezieht, auf den das Denken oder Handeln ausgerichtet ist. – Ашъеро, ки ба касе нисбат додан, фикр ва ё амалеро равона сохтан; 4) plastisches Kunstwerk – асари хунарии пластикӣ; 5) astronomisches Objekt, Himmelsobjekt. – ашъ (чиз)-и астрономӣ, ашъи осмонӣ.

Муодили истилоҳи «Objekt» дар забони тоҷикӣ воҳиди «пуркунанда» буда хусусияти сермаъноиро надорад, яъне он бо маънии ягонаи худ «аъзои пайравест, ки объекти амал, ҳолат ва аломатро ифода мекунад» истеъмол мешавад.

«Parenthese/Einschub/Schaltsatz – калимаи туфайлӣ»: 1) Satzzeichen, mit denen ein Einschub in Satz markiert wird. – Аломатҳои китобат, ки бо изофа дар ҷумла ишора мегардад; 2) Einschub in einen Satz, der mit diesem Satz keine grammatische Verbindung hat. – Изофа дар ҷумлае, ки бо ҳамин ҷумла алоқаи грамматикӣ надорад.

Муодили истилоҳи «Parenthese» дар забони тоҷикӣ «калимаи туфайлӣ» буда, он сермаъно нест, дар забони тоҷикӣ ҳамагӣ як маъно дорад: калима ва ибораҳое, ки бо аъзоҳои ҷумла зоҳиран алоқадор нестанд, аъзои ҷумла намешаванд. Дар ҷумла ба фикри гуфташуда

чигунагии муносибати субъективонаи гӯяндаро ифода мекунад [57, 211]. Онҳо имкон медиҳанд, ки нутқ тобишҳои гуногуни маъноӣ ва ҷилоҳои эҳсосӣ пайдо кунанд [44, 358].

Дар тафсири ҳарду муодилоҳо номувофиқатӣ ба назар мерасад, чунки дар забони олмонӣ ин истилоҳ дорои ду маъноӣ мустақил аст, вале дар забони тоҷикӣ маъноӣ пурра надорад.

Аз таҳлилу баррасии ин гурӯҳи истилоҳот маълум гардид, ки дар забони тоҷикӣ миқдори истилоҳе, ки ба падидаи сермаъноӣ ё чандмаъноӣ дучор шуданд ба 5 воҳид (синтагма, ибора, ҷумла, сохт, мураккаб) ва дар забони олмонӣ бошад шумораи онҳо ба 3 адад (Syntax, Objekt, Parenthese) баробар аст.

Миқдори умумии истилоҳоти наҳвие, ки дар ҳарду забон ҳам, падидаи сермаъноиро гирифтанд, ба таври умум 2% фоизро дар бар мегирад.

Дар раванди таҳқиқ ошкор гардид, ки дар гурӯҳи истилоҳоти наҳвии забони олмонӣ якчанд воҳиди луғавие (Syntax, «Objekt», «Parenthese») мавҷуданд, ки сермаъно буда, муодили онҳо бо як маъно қорбурд мегардад.

3.4.2. Падидаи ҳамгуншавӣ дар низоми истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Ҳамгуншавӣ ё омонимия яке аз падидаҳои маъмул буда, хоси ҳамаи забонҳои дунёст. Ҳамгуншавӣ бо сермаъношавӣ алоқаи ногустанӣ дошта, дар бештари ҳолатҳо мушобеҳи якдигаранд. Роҷеъ ба шарҳу тавзеҳи мафҳуми омонимия диду назари суҳаншиносон якранг нест.

Ба қавли В. В. Виноградов: «Омонимҳо чунин воҳидҳои луғавие мебошанд, ки аз рӯйи намуди зоҳирии овозӣ шаклашон яқсон буда, аз лиҳози маъноӣ тафовут доранд» [33, 1-12].

Дар раванди таҳқиқ мо ба омонимшавии истилоҳоти зерини мансуби наҳви забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дучор омадем, ба монанди: ҷумла – Satz, алоқа – Verbindung, ифода – Ausdruck.

Чумла – Satz 1) Воҳиди муҳимтарини забон аст, ки фикрро ифода мекунад ва аз калимаю ибора ташкил меёбад. [228, 364]; 2) як калима ва ё якчанд калимаи аз ҷиҳати грамматикӣ ва овоӣ муташаккил, ки як фикри тодро ифода мекунад. [271, 608]; 3) ҳама, ҳамагӣ; 4) гурӯҳ. тӯда, доира.

Истилоҳи «Satz – чумла» дар соҳаи мусиқӣ бо маънии: Satz – Teil eines Musikstückes – қисме аз намоишномаи мусиқӣ»; дар соҳаи кимиё: «Hinweis auf eine Gefahr, ein Risiko, ein Sicherheitshinweis – нишондод (ишора) ба хатар, хавф (таваккал), нишонаи бехатарӣ; дар соҳаи информатика: Gruppe zusammengehörender Daten – гурӯҳи иттилоотии ба ҳам мутобиқ; дар соҳаи забоншиносӣ: Abgeschlossener, nach grammatischen Regeln aufgebauter, sprachlich geäußelter Gedanke – Фикри тамомшудаи аз рӯи қоидаҳои грамматикӣ сохташуда, истеъмол мегардад.

Аз шарҳи истилоҳи чумла ва муодили олмони он «Satz» маълум гардид, ки гунаи олмони он омоними байниилмӣ буда, қобилияти дар якчанд соҳа истеъмолшавиро соҳиб аст. Аммо муодили тоҷикии он – чумла танҳо дар доираи баҳши наҳв, яъне соҳаи забоншиносӣ истифода мегардад ва ин хусусият тафовути омонимшавии истилоҳоти зикршударо бозгӯ мекунад.

Воҳиди тоҷикии «алоқа – Verbindung/Beziehung» чунин шарҳу тавсиф ёфтааст: 1) алоқа боиси пайвастшавии намудҳои гуногуни робитаи унсурҳои нутқ, ки барои дуруст сохтан ва маънои луғавии калимаи пайвастшаванда боис мегардад; 2) алоқа намудҳои асосӣ ва роҳҳои пайвастшавии унсурҳои наҳвӣ; 3) алоқа роҳҳои ба чумла ворид кардани аъзои он, ки аз нигоҳи хусусияти мазмуни муносибати наҳвӣ фарқ мекунанд; 4) «алоқа» алоқои маъноӣ-сахвӣ, ки дар байни қисмҳои мураккаби наҳв ба вучуд меояд [49, 311].

Се таърифи охирон сермаъно будани истилоҳи мазкурро нишон медиҳанд. Таърифи якуми истилоҳи «алоқа (Verbindung)» дар алоқа бо

таърифҳои дигар омоним мебошад, бинобар ин истилоҳи мавриди таҳлил қарордошта омоними дохилиилмӣ ба ҳисоб меравад.

Истилоҳи «ифода – Ausdruck» бошад дорои чунин маъност: 1) ифода, чунин намуди бунёди нутқ, ки ин ё он хусусияти хос дорад; 2) ифода – ифодаи ҷамъбастии калима, ибора, ибораҷумла ва ғайра, ки ин ё он хусусиятҳои лаҳҷавӣ ва ё услубиро дорад; 3) ифода – хусусияти ахбори забонӣ, ки дарки онро осон мегардонад [49, 311].

Муодили истилоҳи «ифода» дар забони олмонӣ «Ausdruck» буда, ба се маъно «ифода», «ибора» ва «изҳор қардан(и)/баён намудан(и)» дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла, дар соҳаи мантиқ: *eine bestimmte Aussage* – (фикри муайян); дар соҳаи риёзӣ: *Programmierung: ein syntaktisches Konstrukt* – (банақшагирӣ: фарз/тахмини синтаксисӣ): дар соҳаи равоншиносӣ: *die Körperhaltung, Mimik, Gestik* – (андом, имо, ишора); дар соҳаи санъат: *ein Stil des Künstlers* – (услубӣ санъаткор); дар соҳаи забоншиносӣ: 1) *ein konkreter realisierte Seite der Sprache (schriftlich, mündlich)* – (Сатми мушаххаси баамаловарии забон); *ein Wort oder eine Gruppierung von Wörtern* – (калима ё гурӯҳи калимаҳо); *diejenige der Sprachfunktionen, die darin besteht das Menschen beim Sprechen etwas über sich preisgeben* – (ҳамон вазифаи забонӣ, ки тавассути он одамон ҳангоми гуфтор фикри худро иброз менамоянд) мавриди истифода қарор мегирад.

Қайд қардан лозим аст, ки таърифи калимаи мазкур ба соҳаҳои гуногуни илми забоншиносӣ: услубшиносӣ, луғатшиносӣ марбут аст ва феномени омоними дохилиилмиро нишон медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки дар забони олмонӣ як истилоҳ дорои якчанд маъно мебошад, гарчанде дар забони тоҷикӣ барои номи чунин мафҳумҳо воҳидҳои луғавии гуногун истифода бурда мешаванд.

3.4.3. Падидаи муродифот дар низоми истилоҳоти мансуб ба нахв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Муродифот дар баробари сермаъношавию ҳамгуншавӣ яке аз падидаҳои муҳими забонӣ ба шумор мераванд. Бархе аз олимону забоншиносон чунин меҳисобиданд, ки падидаи синоним (муродиф)-ӣ барои истилоҳот хос нест ва дар байни талабот ва ё меъёрҳо барои истилоҳ пешниҳодгардида набудани синонимҳо яке аз онҳо махсуб меёбад. Ақидаи фавқро ханӯз асосгузори мактаби истилоҳотшиносии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ Д. С. Лотте ва асосгузори мактаби истилоҳотшиносии Вена Э. Вюстер баён намуда буданд. Билохира, муродифшавии истилоҳот пасон аз тарафи олимон пазируфта шуда, онро ҳамчун яке аз шаклҳои алоқаи ифодакунандаи ин ё он маънои истилоҳ мақбул шумориданд.

Истилоҳ калимаи махсус набуда, балки калимаест барои ифодаи ифодаи мафҳуми махсус аст, он (истилоҳ – З.Н.) бояд амсоли хаводиси забонӣ хусусиятҳои ба худ хос ва ҳамвора чун вожаҳои забони адабӣ муродифот ҳам дошта бошад.

Бояд қайд намуд, ки муродифот (синонимия) гуфта, қобилияти воҳидҳои забоние, ки дар матнҳои якхела ҷои якдигарро иваз мекунанд, фаҳмида мешавад, яъне он умумияти маъноиро бидуни таҳаввул муайян мекунанд.

Масъалаи муродифшавии истилоҳоти нахвӣ мавзуи махсуси таҳқиқот дар асарҳои илмии намояндагони грамматикаи классикии тоҷику олмонӣ набуда, гарчанде бисёр олимон ин сохтори дар як вақт амалкунандаро ҳамчун «муодилҳо» дида баромада буданд.

Падидаи муродифот дар гурӯҳи истилоҳоти нахвӣ забони тоҷикӣ бештар ба назар мерасад. Масалан, худ истилоҳи «синтаксис» муродифдоранд, ки он «нахв» мебошад.

Дар гурӯҳи истилоҳоти нахвӣ забони олмонӣ якҷанд ҷуфти калимаҳои муродифӣ мавҷуданд. Ба инҳо чунин истилоҳот дохил

мешаванд: Kongruenz – Übereinstimmung, Syntax – Satzlehre, Präposition – Verhältniswort, Prädikat – Satzaussage, Konjunktion – Bindewort, Objekt – Ergänzung, Attribut – Beifügung, Subjekt – Satzgegenstand ва монанди инҳо.

Дар ҳар як чуфти муродифоти овардашуда яке аз калимаҳо аслан олмонӣ ва калимаи дигар бошад, вомвожа мебошанд. Муродифот дар ҳамон вақт пайдо мешавад, ки калимаи вомвожа интиҳоби муодили олмониро тақозо намояд, зеро дар забон ду воҳиди луғавӣ мавҷуданд, ки як маъноро ифода мекунанд.

3.4.4. Падидаи мутақобил дар низоми истилоҳоти мансуб ба наҳв дар забонҳои муқоисашаванда

Антонимҳо яке аз категорияҳои луғавие мебошанд, ки дар асоси ҷузъҳои умумии маъноӣ дар гурӯҳи калимаҳо пайдо шудаанд. Дар тафовут бо гурӯҳи калимаҳои ҳаммуродиф, аз рӯи принсипи антонимҳо ва гипонимҳо муттаҳид карда шуда, дараҷаи ками умумияти маъноиро муайян мекунанд; ҷузъҳои маъноии фарқкунандаи ба худ хос дар таркиби чунин якҷояшавӣ боис мегарданд, ки муносибати дохилшавии калима ба онҳо бо маъноҳои якхела (шабех), барои маънои онҳо муносибати махсуси ҳамдигарро истиснокунанда, ғайриимкон гарданд. Антонимҳо, дар тафовут аз гипонимҳо, дар таркиби қисми умумӣ мавҷуд будани мазмуни ҷузъҳои маънодори танҳо барои мушаххасоти дунавӣ (дугонагӣ) иҷозатдодашуда хос аст.

Бояд тазаққур дод, ки як қатор хусусиятҳои аслии антонимҳо метавонанд ҳангоми муқоисаи ин муносибати маъноӣ бо дигар наҳҳои муносибат дар қатори калимаҳои маъноӣ умумидошта мутаххид ва аён гарданд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки хусусияти антонимҳо мисли дигар намудҳои муносибати маъноӣ дар ҳарду ҷанба муайянкунандаи алоқаи калима дар (дохили) пайвастшавии мувофиқи маъноӣ, мувофиқи хусусиятҳои умумии барои онҳо хос зоҳир мегардад. Чӣ тафовут ва чӣ

умумият дар муносибати маъноии калимаҳо метавонад дар истилоҳот ҳамчун ҷузъи маъноӣ шарҳ дода шаванд.

Бояд қайд намуд, ки ба антонимҳо марбут донишмандони ҷуфти истилоҳоти нахвӣ қобили қабул аст: паратаксис – Parataxe, гипотаксис – Hypotaxe: «Паратаксис – воситаи ифодаи муносибати синтаксисии роҳи маъмулии муқоисаи унсурҳои мутаносиб, бе ифодаи шакли вобастагии нахвӣ яке аз дигаре мебошад» [225, 311-312]. «Гипотаксис – ҷумлаҳои тобеъ; ифодаи қушоаи муносибати нахвӣ вобастагии як унсур аз унсуре дигар мебошад» [225, 100].

Аз таҳлили таърифҳои зикргардида аён аст, ки паратаксис ва гипотаксис антоним, ифодакунандаи нахвӣҳои алоқаи нахвӣ дар ибора ва ҷумла мебошанд.

Сохтори истилоҳоти антонимӣ гуногун аст. Бисёр истилоҳоти нахвӣ ифодакунандаи ибораҳо аз исм ва муайянкунандаи сифат иборат мебошанд. Ба онҳо антонимҳои умумизабонӣ дохил мешаванд, ба монанди сода - мураккаб – einfach - zusammengesetzt, ки дар таркиби истилоҳот мавриди истифода қарор мегиранд: иборай сода - иборай мураккаб – einfache Wortgruppe - zusammengesetzte Wortgruppe; ҷумлаи сода - ҷумлаи мураккаб – einfacher Satz - zusammengesetzter Satz; disjunktiv - beiordnend – ҷудой - пайвасткунанда; direkte Rede - indirekte Rede – нутқи айнан нақлшуда - нутқи мазмунан нақлшуда ва ғ.

Ҳамин тавр, истилоҳоти нахвӣ дар ҳар ду забон метавонанд дар ин ё он сохтори ҷумла антонимҳо дошта бошанд.

3.5. Таҳлили мансубияти истилоҳоти нахвӣ забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба ҳиссаҳои нутқ

Масъалаи мансубияти истилоҳоти нахвӣ забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба ҳиссаҳои нутқ диққати забоншиносонро қайҳо боз ба худ ҷалб кардааст. Забоншиносони солҳои 70-ум ва 80-уми асри гузашта ба ин масъала бештар тавачҷуҳ намуда буданд.

Қайд кардан чоиз аст, ки дар маънои мафҳуми наҳвӣ метавонанд ҳиссаҳои нутқи мухталиф иштирок намоянд: исмҳо, сифатҳо, феълҳо (аз он ҷумла шаклҳои сифати феълӣ) ва зарф. Зимнан ба сифати истилоҳот ҳамчун воҳиди махсуси забонӣ одатан исм ва ё дар асоси он ибораҳои исмӣ ворид шаванд. Чи тавре ки О. С. Ахманова қайд менамояд «дар забонҳои аврупоӣ низоми исм он қадар ташаккул ёфтааст, он қадар имконияти бемаҳдуди сохтани исмҳои феълӣ ва мафҳумии аз асоси сифат сохташуда дорад, ки таркиби асосии номгӯӣ истилоҳоти ин забонҳоро метавонанд пурра иҷро намояд» [225, 11].

Дар забоншиносии муосир ақидаи нисбатан собитшуда оид ба «шакли забонии ифодаи истилоҳот» исм ва ибораҳои дар асоси онҳо сохташуда васеъ паҳнгардида пешниҳод гардидааст, ки «истилоҳот – калима ва ибораи вазифаи номинативии дақиқ буда [103, 135], махсусан, навъи муайяни исмҳо ва ибораҳо дар асоси онҳо мебошанд [103, 138], чун дар истилоҳоти таркибӣ (мураккаб) ва ё ибораҳои истилоҳоти «маркази грамматикӣ ҳамеша исм» аст сифат, феъл, зарф бошанд дар алоқаи истилоҳоти мустақил нестанд, ба воситаи исм ворид мешаванд» [42, 12].

Шумораи истилоҳоти наҳвӣ мансуб ба ин ё он ҳиссаи нутқ, дар ҳарду забон фарқ мекунанд, гарчанде баъзеи онҳо дар истемол ғайриҷамъӣ баъзеашон ғайриҷамъӣ. Дар ин қисми кор тасмим гирифтём, ки бевосита ҳамаи истилоҳоти наҳвиро мувофиқи гурӯҳҳо тақсим намоем.

Истилоҳоти наҳвӣ мансуби исм. Исм – дар ҳар ду забон яке аз ҳиссаҳои мустақили нутқ буда, комилан метавонанд исмҳои феълӣ ва мафҳуми аз асоси сифат сохташуда тартиб диҳанд (созанд), ки дар ҳар ду забон ҷои намоёнро ишғол мекунанд ва аксари истилоҳот ба исм мансубанд. Ҳамин тавр, дар хусуси истилоҳоти мансуби исм ҳамчун воҳиди забонии универсалӣ, қариб, ки ихтилоф байни истилоҳшиносон ва забоншиносон вучуд надорад. Чунки, махсусан, ҳамин ҳиссаи нутқ дар дараҷаи бештар вазифаи меҳварии истилоҳ – номинативиро ба ҷо

меорад. Дар зер ҳамаи истилоҳоте оварда мешаванд, ки дар ҳарду забони муқоисашаванда ба исм мансубанд.

Забони тоҷикӣ: синтаксис/наҳв – Syntax, ибора – Wortgruppe/Wortgefüge, ҷумла – Satz, алоқа – Verbindung, мубтадо – Subjekt, хабар – Prädikat, муайянкунанда – Attribut, пуркунанда – Objekt, баёния – Apposition, ҳол – Adverbialbestimmung, аъзо – Glied, воҳид – Einheit, сараъзо – Hauptglieder (der Satz), мувофиқат – Kongruenz/Übereinstimmung, оҳанг – Intonation, инверсия – Inversion, мухотаб – Anrede, нутқ – Rede.

Забони олмонӣ: Syntax – синтаксис/наҳв, Satz – ҷумла, Glied – аъзо, Subjekt – мубтадо, Prädikat – хабар, Objekt – пуркунанда, Attribut – муайянкунанда, Adverbialbestimmung – ҳол, Apposition – баёния, Parenthese – калимаи туфайлӣ, Verbindung – алоқа, Kongruenz/Übereinstimmung – мувофиқат.

Истилоҳоти наҳвии мансуби сифат. Сифат ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ, ифодакунандаи аломати ашё ва дорои категорияи дараҷа, ҳолат (падеж), шумора (ифодакунанда дар шакли мувофиқ) буда, дар синтаксис ба вазифаи муайянкунанда меояд [225, 357].

Шумораи истилоҳоти мансуби сифат дар муқоиса бо исм хеле зиёданд, чунки хусусияти аломати истилоҳсозиаш аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба қуллӣ фарқ мекунад. Истилоҳоти наҳвии мансуби сифат дар забонҳои муқоисашаванда инҳоянд: зарфӣ – adverbial, атрибутивӣ – attributiv, ишоратӣ – demonstrativ, эзоҳӣ – erklärend, тафсилӣ – erweitert, беизофӣ – isafetlos, мувофиқ – kongruierend, номувофиқ – nichtkongruierend, соҳибӣ – possessiv, хабарӣ – prädikativ, ҷонишинӣ – pronominal, сифатӣ – qualitativ, миқдорӣ – quantitativ, нисбӣ – relativ, исмӣ – substantivisch, изофӣ – mit Isafet.

Истилоҳоти наҳвии мансуб ба феъл. Феъл ҳам дар баробари исм ва сифат дар забонҳои муқоисашаванда фарогири истилоҳҳои наҳв аст:

сода – einfach, сохта – abgeleitet, номӣ – nominal, мураккаб – zusammengesetzt.

Ҳамин тавр, аз мисолҳои дар боло овардашуда аён гардид, ки аксари истилоҳоти мансуби наҳв дар забонҳои муқоисашаванда ба се ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд. Бинобар ин, қайд кардан бамаврид аст, ки шумораи истилоҳоти мансуб ба ҳиссаҳои нутқи ишорагардида дар забони тоҷикӣ 43 ва дар забони олмонӣ 56 ададро ташкил медиҳанд.

3.6. Нақши истилоҳоти наҳвии иқтибосӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Чӣ тавре ки маълум аст, таркиби луғавии ҳар як забон пайваста дар рушду такомул қарор дорад. Ин рушду такомул вобастагии ноустувори он дар навбати аввал аз алоқамандии бевоситааш бо истеҳсолот зоҳир мегардад. Барои он ки забон тавонад вазифаи асосии худ – воситаи муоширатро ба пуррагӣ муайян намояд, бояд таркиби луғавии худро зуд - зуд бо тағйироти дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти одамон баамаломадаро дар истеҳсолот ва илм инъикос намояд.

Бинобар ин, афзоиши сифатӣ ва миқдории таҳаввули таркиби луғавии ҳар як забон бо таърихи халқ, эҷодиёт ва соҳибони он забон алоқамандӣ дорад. Дар таркиби луғавии забонҳои мавриди омӯзиш қарордодашуда шумораи зиёди вомвожаҳо мавҷуданд. Мо чунин калимаҳоро дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ пайдо карда метавонем.

Вомвожаҳо дар баробари калимаҳои умумистеъмоли забон дар таркиби луғавӣ як мавқеи густурдаеро ишғол мекунанд. Калимаҳои иқтибосӣ, асосан, воҳидҳои луғавие мебошанд, ки аз як забон ба забони дигар, дар натиҷаи муносибатҳои таърихӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, тиҷорат ва монанди инҳо ворид мегарданд. Дар баъзе ҳолатҳо калимаҳои иқтибосшуда ба низоми забони иқтибосшаванда мутобиқ нагардида, зуд аз истеъмом мебароянд, аммо дар баъзе ҳолатҳо, вомвожаҳо чунон аз худ карда мешаванд, ки соҳибзабонон иқтибосӣ

будани онҳоро аз вожаи дохилизабонӣ фарқ намекунад. Ягона аломате, ки вомвожаро аз калимаи дохилизабонӣ фарқ мекунонад, ин таҳлили решашинохтии (этимологӣ) он ба шумор меравад.

Иқтибос – яке аз сарчашмаҳои асосии ғанӣ гардонидани захираи луғавии забон, ки барои сарчашмаи пайдоиши решаҳои нав, унсурҳои истилоҳсоз ва истилоҳоти асил хизмат мерасонанд, маҳсуб меёбад. Иқтибос дар забонҳо – яке аз омилҳои муҳим ва асосии ташаккул ва инкишофи таркиби луғавӣ мебошад. Миқдори вомвожаҳо дар таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда хеле зиёд буда, то ба имрӯз ба касе муяссар нагардидааст, ки онҳоро муайян кунад. Аммо мансубияти истилоҳ ба ин ё он забон бар мабной таҳлили решашинохтӣ (этимологӣ) моро водор месозад, ки асли баромад ва замони воридшавии онро дар асоси фарҳангҳои решашиносӣ муайян намоем.

Иқтибосшавии унсурҳои луғавии як забон аз забони дигар – ҳодисаҳои антиқӣ буда, аллақай ба як маҷрои умумӣ даромадааст. Дар чараёни ташаккул ва инкишофи худ забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ бо бисёр забонҳо равобитаи наздик дошта, боиси воридшавии вомвожаҳо гардиданд. Агар ба миқдори вомвожаҳо дар таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда назар андозем, теъдоди онҳо якранг нестанд.

Ишора кардан бамаврид аст, ки дар охири садаи XVI ва ибтидои садаи XVII миқдори зиёди вомвожаҳо аз забони лотинӣ ё юнонӣ ба олмонӣ ва ба воситаи забони русӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардиданд, ки зикри баъзе аз онҳоро дар зер лозим мешуморем: «Транскрипсия (лот. transcription – рӯнавис кардан)», овонавишт, таҷдиди хаттии овоз, калимаҳою матнҳо тавассути ягон низоми алифбой» [228, 309]; «Бо мақсади дар хат пурра ва дақиқ ишора ёфтани таркиби овозии калима, алифбойи махсуси шартӣ мурағаб гардидааст, ки дар забоншиносӣ транскрипсияи овозиносӣ ном дорад» [176, 10]; «Транслитератсия (харфнависӣ)» – ин воситаи иқтибосот, ки тарзи навишти калимаи хориҷии иқтибосӣ мешавад: харфҳои калимаи

иктибосӣ бо ҳарфҳои забони модарӣ иваз карда мешаванд. Ҳангоми транслитератсия калима тибқи қоидаи хониши забони модарӣ хонда мешавад; «калка (фр. calque – нусха, тақлид). Калима ё иборае, ки қисм ба қисм (ҳарф ба ҳарф) ба калима ё иборайи забони хориҷӣ тақлидкунон айнан тарҷума карда мешавад» [272, 105].

Калимаҳои иқтибосиеро, ки ба забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ аз дигар забонҳо ворид шудаанд, метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: а) вомвожаҳое, ки бевосита иқтибос шудаанд; б) вомвожаҳое, ки ба воситаи дигар забон иқтибос шудаанд. Иқтибоси бевосита гуфта иқтибосҳоиеро меноманд, ки калима, таркиб ё ибора бевосита аз як забон ба забони дигар мегузаранд. Иқтибосҳои бавосита бошанд калима, таркиб ё ибораҳое мебошанд, ки аз як забон ба забони дигар бо воситаи забон дуюм (миёнарав) ворид мегарданд.

Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, вомвожаҳои арабӣ ва русӣ бештар назаррасанд. Дар таркиби луғавии забони олмонӣ бошад, вомвожаҳои лотинӣ ва юнонӣ сершуморанд.

Ҳамин тавр, мо дар зер аз ҷойгоҳи вомвожаҳо дар таркиби луғавии забонҳои фавқуззикр ёдовар мешавем.

3.6.1. Вомвожаҳои арабии мансуб ба наҳв дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ

Калимаҳои арабӣ нисбат ба дигар вомвожаҳо дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Сарчашмаи асосии ворид шудани ин вомвожаҳо ба давраи асримиёнагӣ, яъне садаҳои X-XIV рост меояд. Бархе аз ин вомвожаҳо ба таҳаввули шаклӣ дучор гардида, бархе аз онҳо бо ҳамон шаклу маънӣ истеъмол мешаванд. Ҳамарӯза мо дар адабиёти бадеӣ, китобҳои дарсӣ, нутқи гуфтугӯӣ, воситаи ахбори умум аз вомвожаҳои арабӣ ба таври васеъ истифода мекунем. Баъзе аз ин калимаҳо чунон «тоҷикӣ қунонида шудаанд», ки ҳатто, арабӣ будани онҳоро пайхас намекунем.

Дар забони тоҷикии тоинқилобӣ дар муқоиса бо давраи баъдиинқилобӣ истифодаи вомвожаҳои арабӣ, нисбатан, назаррас буд. Баъзе муаллифон забони арабиро забони расман адабӣ, илмӣ ва динӣ мешумориданд ва дар он ақида буданд, ки истифодаи калимаҳои арабӣ дар асарҳои илмӣ ва доираи адабӣ барои ҳамагон фаҳмо ва маълум мебошад.

Табиист, ки он калимаҳои бо роҳи ғайритабӣ ба забони тоҷикӣ воридгардида, дар забон дуру дароз мавриди истифода қарор нагирифтанд, чунки унсурҳои забонҳои хориҷӣ барои ҳамагон маъмулӣ (муқаррарӣ), фаҳмо ва равшан нагардиданд. Дар забон танҳо он калимаҳои боқӣ монданд, ки мувофиқи меъёр ва қоидаҳои забони тоҷикӣ тағйир дода шуданд.

Дар раванди таҳқиқ маълум гардид, ки вомвожаҳои зерини арабии мансуби истилоҳоти забоншиносӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуданд: наҳв *а.* нигар синтаксис [270, 904]; синтаксис *юн* [271, 247], мубтадо *а.* грам. фоили ҷумла (сараъзо) [270, 824]; ибора *а.* 2. *збш.* Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақили бо ҳам алоқаманд [270, 532]; изофа//изофат *а.* 2. *збш.* Бандаки изофии «-и», ки муайяншавандаро бо муайянкунанда мепайвандад [270, 538]; адот *а.* *кҳн.* грам. бандак, часпак [270, 39]; ҷумла *а.* 3. грам. як калима ё якчанд калимаи аз ҷиҳати грамматикӣ ва овой муташаккил, ки як фикри томо ифода мекунад. [271, 608]; хабар *а.* 3. грам. он ҷузъи ҷумла, ки қору ҳаракат, амалу ҳолат ё ҷигунагии муносибати мубтадорро ифода мекунад [271, 415]; тафсил *а.* баёни муфассал, бо тамоми ҷузъиёташ гуфтани чизе, шарҳдиҳӣ, шарҳ [271, 322]; хуллас *а.* холис, хулоса [271, 459]; мухотаб *а.* 2. грам. калима ё иборае, ки гӯянда ба воситаи он муроҷиат мекунад [270, 589]; муродиф *а.* ду ё чанд калимаи аз ҷиҳати таркиби овозӣ гуногун, ки як маъно ё маъноҳои ба ҳам наздикро ифода мекунад [270, 843].

Ҳамин тавр, аз таҳлилу баррасии вомвожаҳои арабӣ аён гардид, ки онҳо як ҷузъи муҳими таркиби луғавии забони тоҷикӣ махсуб ёфта, дар баробари вожаҳои муқаррарии забон истеъмол мешаванд.

3.6.2. Истилоҳоти иқтибосии забони русии мансуб ба наҳв дар забони тоҷикӣ

Аслан калимаҳои иқтибосӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ пас аз ҳамроҳ гардидани Осиёи Миёна ба Русия ворид гардиданд. Бо пешрафти муносибатҳои сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ, аллақай, дохилшавии калимаҳои русӣ ба забони тоҷикӣ афзуд. Пешрафти ҳуди мамлакатҳо ба забон таъсир расонд. Навигариҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ, иқтисодиёт ва сиёсат, ашёи нав, мафҳумҳои нав номҳои навро тақозо мекарданд. Баъд аз инқилоб афзоиши калимаҳои русӣ ва иқтибосоти байналмилалӣ бо воситаи забони русӣ беш аз беш афзуд. Дар давраи собиқ Шуравӣ забони русӣ нақши забони муоширати байналмилалӣ, забони пояи илм, сиёсат, техника, иқтисодиёт ва фарҳангро иҷро мекард. Ягонагии фарҳангӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ мусоидат намуд, ки калимаҳои забони русӣ ва ба воситаи ин забон дигар калимаҳои байналмилалӣ ба забони тоҷикӣ ворид гарданд.

Дар байни истилоҳоте, ки дар забони тоҷикӣ пайдо гардидаанд, истилоҳоти наҳвӣ зеринро, ки ҳоло ҳам дар грамматика серистеъмоланд, ҷудо намудем: синтаксис – Syntax, тире – Gedankenstrich, дефис - Abteilungszeichen, абзатс – Absatz, синтагма – Syntagma, синоним – Synonym, антоним – Antonym, омоним – Homonym ва ғайра.

Як нуқтаро бояд хотирнишон сохт, ки сарфи назар аз он ки истилоҳҳои синтаксис ҳамчун наҳв, дефис нимтире, абзатс ҳамчун сархат истифода шаванд, аммо онҳо бо шакли русиашон низ қорбурд мегарданд.

3.6.3. Истилоҳоти иқтибосии забони лотинии мансуб ба нахв дар забони олмонӣ

Дар дунё ягон забоне вучуд надорад, ки дар таркиби луғавии худ калимаҳои иқтибосӣ нашошта бошад ва забони олмонӣ аз ҷумлаи онҳост. Ҳодисаи иқтибосшавӣ, ҳодисаи маъмули забониест, ки дар тамоми забонҳои дунё ба мушоҳида мерасад. Забони лотинӣ забони мурда маҳсуб ёфта, имрӯз касе бо он ҳар мф намезанад, аммо дар воҷасозии забонҳои аврупоӣ он манбаи бисёр муҳиме мебошад.

Забони олмонӣ ҳам мисли дигар забонҳои дунё аз калимаҳои иқтибосӣ орӣ нест. Агар ба давраҳои таърихи ташаккули забони олмонӣ назар андозем, мебинем, ки дар таркиби луғавии ин забон ҳам шумораи калимаҳои иқтибосӣ хеле зиёданд [203, 55].

Дар сарчашмаҳои илмӣ омадааст, ки нахустин калимаҳое, ки ба забони олмонӣ ҳамчун иқтибос ворид гардидаанд, ин вожаҳое аз забони келтӣ мебошанд. Баъдан, чунин калимаҳо аз забонҳои лотинӣ, юнонӣ, итолиёӣ, фаронсавӣ, англисӣ ва славянӣ ба забони олмонӣ ворид мегарданд. Аслан дар забони олмонӣ шумораи калимаҳои воридгардида аз забони лотинӣ ва, баъдан, юнонӣ хеле зиёданд.

Лозим ба ёдоварист, ки воридшавии иқтибосот аз забони лотинӣ ба забони олмонӣ муддати тулонӣ идома ёфт ва дар мукамал сохтани таркиби луғавии ин забон таъсири мусбии худро расонда, мавқеи худро устувор нигоҳ дошт.

Баъдтар, дар асрҳои V-VII-и солшумории мо бо паҳншавии дини насронӣ дар Олмон боз бисёр калимаҳои дигари лотинӣ, пеш аз ҳама дар вобастагӣ бо назарияи динӣ ва урфу одатҳои мазҳабӣ ба забони олмонӣ ворид гардиданд.

Дар низоми маорифи давраи асримиёнагӣ забони олмонӣ дар Аврупо, аз он ҷумла, дар Олмон мавқеи маҳсусро ишғол менамуд. Забони лотинӣ забони илм, мактаб, калисо ва, ҳатто, идораи давлатӣ буд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар он давра забони лотинӣ танҳо хусусияти хаттӣ дошт. Бинобар ин натавонист, ки ҳамчун забони воситаи муоширати байни халқҳо мавриди истифода қарор гирад. Танҳо корҳои идорӣ тибқи ин забон сурат мегирифтанд, синфҳои ҳукмрон ва имтиёздор имконият доштанд, ки забони лотиниро омӯзанд ва истифода баранд. Дар макотиб ҳам бо ин забон дарс мехонданд, вале аслан аҳолии давлати Олмон бо лаҳча ва забони модарии худ гуфтугӯ мекарданд. Маҳз ҳамин омилҳо боис гардиданд, ки шумораи зиёди калимаҳои лотинии мансуб ба машғулиятҳои дарсӣ бо инкишофи илм, пеш аз ҳама илмҳои қадим - тиб ба забони олмонӣ ворид гарданд. Ба монанди, калимаҳои Schule - мактаб, Tinte - сиёҳӣ, Tafel - тахтаи синф, Kreide - бўр, dichten - эҷод кардан, Meister - устод (мутахассис), Titel - унвон (сарлавҳа), Fieber - таб ва монанди инҳо.

Яке аз сабабҳои аз забони лотинӣ ба забони олмонӣ калимаҳои зиёди иқтибосгардида ин муносибатҳои тулонии иқтисодӣ, ҳарбӣ ва фарҳангии байни давлати Олмон ва римиҳо буд.

Сабаби дигари воридшавии калимаҳои лотинӣ ин чараёни омехташавии қавмӣ мебошад. Муносибати байниқавмӣ ба он оварда расонд, ки аз фаъолияти хоҷагидорӣ римиҳо мафҳум ва калимаҳои нав ба забони олмонӣ ворид гарданд. Аксари ин калимаҳои иқтибосӣ номгӯйи олоти меҳнати хоҷагидорӣ, растаниҳо, иншооти муҳофизатӣ, амволи манзил ва инчунин баъзе мафҳумҳои ба соҳаи тиҷорат ва сохтмон мансуббударо ифода мекарданд [286, 128-129].

Дар давраи аввал калимаҳои лотинӣ ба забони олмонӣ ба таври шифохӣ ворид шуданд. Дар даври дуюм бошад вожаҳои забони лотинӣ ба таври хаттӣ ба забони олмонӣ дохил гардиданд.

Бо мурури замон дар баробари дигар соҳаҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи забоншиносӣ низ калимаҳои лотинӣ иқтибос шуданд. Ҳанӯз дар қарни VI аз тарафи Изидор фон Зевилла як қомусе мурааттаб гардид. Дар давраи антиқа фарҳанг ва қомусҳо бо забонҳои лотинӣ ва юнонӣ низ таълиф

гардида буданд. Дар давраи асримиёнагӣ бошад, асарҳои номбаргардида бо забони лотинӣ навишта мешуданд. Қадимтарин луғати дузабонаи олмонӣ «Abrogans» ном дошта, луғати лотинӣ - олмонӣ мебошад [143, 88-90]. Мақсад аз таълиф намудани ин гуна луғатҳо омӯзиши забони лотинӣ буд.

Ҳамин тавр, дар баробари дигар соҳаҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи забонишиносӣ, ҷӣ тавре ки дар боло ишора намудем, махсусан, дар қисмати грамматикии забон калимаҳои иқтибосӣ, аз он ҷумла аз забони лотинӣ воридгардида хеле сершуморанд. Барои мисол ва исботи гуфтаҳои боло бархе аз ин калимаҳоро тариқи ҷадвал пешниҳод менамоем.

Истилоҳ	Гунаи лотинӣ	Гунаи олмонӣ	Муодили тоҷикӣ
Grammatik	<i>lat. grammatica grch. grammaticè</i>	1) Sprachlehre 2) Sprachwissenschaft , als Lehre von den Elementen der Sprache	грамматика, дастур
Genus	<i>lat. genus</i>	Geschlecht, Abstimmung	ҷинс(ият)
Maskulinum	<i>lat. masculinum</i>	männliches Geschlecht	ҷинси мардона
Femininum	<i>lat. femininum</i>	weibliches Geschlecht	ҷинси занона
Neutrum	<i>lat. neutrum</i>	sächliches Geschlecht	ҷинси миёна
Infinitiv	<i>lat. infinitivus</i>	nicht näher bestimmte Zeitformen	масдар
Indikativ	<i>lat. indikativus</i>	anzeigende Form	сиғаи хабарӣ
Imperativ	<i>lat. imperativus</i>	Befehlsform	сиғаи амрӣ
Konjunktiv	<i>lat. coniunctivus</i>	der Satzverbindung dienender Modus	сиғаи шартӣ
Casus	<i>lat. casus</i>	Fall	падеж (афтиш)
Nominativ	<i>lat. nominativus</i>	Nennfall	падежи номинатив
Genitiv	<i>lat. genitivus</i>	Wesfall	падежи генитив
Dativ	<i>lat. casus</i>	Gebefall	падежи датив

	<i>dativus</i>		
Akkusativ	<i>lat. casus accusativus</i>	der die Anklagt betreffende Fall	падежи аккузатив
Verb	<i>lat. verbum</i>	Wort	феъл
finites Verb	<i>lat. finitus verbum</i>	bestimmte Verbalform	шакли муайяни феълӣ
Präsens	<i>lat. praesentia</i>	Gegenwart	замони ҳозира
Präteritum	<i>lat. praeteritum</i>	vorübergegangene	замони гузашта
Perfekt	<i>lat. perfectum</i>	vollendete	перфект, шакли мутлақи феъл дар замони гузашта
Plusquam-perfekt	<i>lat. plusquam perfectum</i>	mehr als vollendet	плюсквамперфект, шакли мутлақи феъл дар замони гузаштаи дур
Futurum	<i>lat. futurum</i>	das Zukunftige	замони оянда
Singular	<i>lat. singularis</i>	einzel	шумораи танҳо
Plural	<i>lat. pluralis</i>	Mehrzahl	шумораи чамъ
Substantiv	<i>lat. substantivus</i>	für sich selbst bestehende Wort	исм
Adjektiv	<i>lat. adiectivus</i>	Hinzufügung	сифат
Adverb	<i>lat. adverbium</i>	Umstandswort	зарф
Numerale	<i>lat. numeralis</i>	die Zahl betreffend	шумора
Konjugation	<i>lat. coniunctio</i>	Verbindung, Verknüpfung	пайвандак
Präposition	<i>lat. praepositio</i>	Vorraussetzung	пешоянд
Partikel	<i>lat. partikula</i>	Teilchen	ҳиссача
Interjektion	<i>lat. interiectio</i>	das Dazwischen - werfen	нидо

3.6.4. Истилохоти иқтибосии забони фаронсавии мансуб ба нахв дар забони олмонӣ

Маврид ба зикр аст, ки ба забони олмонӣ ворид гаштани иқтибосот яке аз роҳҳои асосии бой гардонидани таркиби луғавии забон мебошад. Таҳлили забони адабии ҳозираи олмонӣ нишон дод, ки захираи калимаҳояш аз рӯи пайдоишашон баробар нестанд. Дар қатори калимаҳои аслан олмонӣ, инчунин калимаҳои иқтибосӣ низ ба таркиби луғавии забон ворид гардида истодаанд. Тавре ки аз таърихи забонҳо

бармеояд, дар дунё забоне нест, ки дар таркиби луғавии он калимаҳои иқтибосӣ ворид нагардида бошанд. Ворид гардидани калимаҳои бегона ба забони олмонӣ мисли дигар забонҳои дунё, пеш аз ҳама дар натиҷаи муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ворид гардидааст. Ҳамаи калимаҳои таркиби луғавии забони олмонӣ аз рӯи пайдоишашон ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд: «1) калимаҳои дорои решаи ҳиндуаврупоӣ; 2) калимаҳои дорои решаи германӣ; 3) калимаҳои иқтибосии аз дигар забонҳо ба забони олмонӣ воридгардида» [143; 230].

Чараёни воридшавии калимаҳои бегона дар таркиби луғавии забони олмонӣ бо ду роҳ ба амал омадаанд. Роҳи якум дар натиҷаи иқтибосоти тарафайни луғати забони халқи ғолибомада ва ё зафаркарда ва роҳи дуюм ин робитаи дучонибаи мухталиф доштани халқҳо бо ҳамдигар. Аммо, дар ҳарду ҳолат, ин падида дар натиҷаи алоқои зич доштан бо шароити муайяни таърихи зиндагии халқҳо рӯй медиҳад. Дар ҳолати аввал забон хусусиятҳои хоси худро нигоҳ дошта, ташаккули худро идома дода, он тибқи қонунҳои хоси худ инкишоф меёбад, то ки заиф нагардад, лекин ба воситаи қабул кардани калимаҳо аз забонҳои дигар таркиби луғавии худро мукамал мегардонад [198, 89].

Дар захираи луғавии забони олмонӣ калимаҳои баромадашон аз забони фаронсавӣ низ хеле зиёданд. Омилҳои муайяни таърихӣ боис гардиданд, ки калимаҳои иқтибосӣ аз забони фаронсавӣ ба таркиби луғавии забони олмонӣ дар се давраи гуногуни таърихӣ дар се табақа ворид гарданд. Иқтибосоти забони фаронсавӣ ба забони олмонӣ аз садаҳои XI – XII оғоз мегардад. Ин ба давраи аввал мансуб мебошад. Давраи дуюми чараён ёфтани калимаҳои забони фаронсавӣ ба забони олмонӣ баъдтар, махсусан дар қарнҳои XVII – XVIII сурат гирифт. Дар ин давра, дар давраи ҳокимияти мутлақ, Фаронса боз ба давлати намоён табдил ёфт ва барои аъёну ашрофи феодалии дигар давлатҳои Аврупои ғарбӣ ҳамчун намуна буд.

Давраи сеюми иқтибосоти забони фаронсавӣ ба нимаи дуюми қарни XVIII ва нимаи аввали қарни XIX рост меояд. Ин давра бо воситаи рӯйдодҳои дигари таърихӣ, ба воситаи ақидаҳои маорифпарварони фаронсавии қарни XVIII Ж. Ж. Руссо, Д. Дидро (Diderot), Ф. М. Волтер, Ш. Л. Монтеске, ба воситаи ақидаҳои сотсиалистони хаёлпараст (утопиявӣ)-и нимаи аввали садсолаи XIX А. Сен Симон, Ш. Фурье ва махсусан, таъсири инқилоби шахрвандии охири асри XVIII вобастагӣ доштанд.

Калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои лотинӣ, юнонӣ ва фаронсавӣ на танҳо тамоми воҳидҳои мустақили луғавӣ (калима), балки морфемаҳои калимасоз – пасванду пешвандҳоро ҳам дар бар мегиранд. Ба монанди пешвандҳои «а-», «ad-» ва пасвандҳои «-(t)ion, -iv, -(t)ionär, -ik, -(i)at, -al, -e, -at, -ismus, -ier» ва ғайра [203; 235].

Дар раванди таҳлил маълум гардид, ки истилоҳҳои зерини мансуби наҳв ба забони олмонӣ иқтибос шуданд: *asyndetisch* (аз заб. юнонӣ) – бепайвандак, *adverbial* (аз заб. лотинӣ) – зарфӣ, *Aorist* (аз заб. юнонӣ) – аорист, *Deklination* (аз заб. лотинӣ) – тасриф, *Konjunktion* (аз заб. лотинӣ) – пайвандак, *Funktion* (аз заб. лотинӣ) – вазифа, *Interpunktion* (аз заб. лотинӣ) – пунктуатсия, *Präposition* (аз заб. лотинӣ) – пешоянд, *korulativ* (аз заб. лотинӣ) – пайваस्तкунанда, *prädikativ* (аз заб. лотинӣ) – хабарӣ, предикативӣ, *Klassifikation* (аз заб. лотинӣ) – таснифот, *Subjekt* (аз заб. лотинӣ) – мубтадо, *Prädikat* (аз заб. лотинӣ) – хабар, *Objekt* (аз заб. лотинӣ) – пуркунанда, *Attribut* (аз заб. лотинӣ) – муайянкунанда ва ғ.

3.6.5. Истилоҳоти иқтибосии забони юнонии мансуб ба наҳв дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

Забони юнонӣ дар якҷоягӣ бо забонҳои македонии қадим ба шохҳои махсуси юнонии забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мегардад. Шумораи зиёди истилоҳоти пайдоишаш юнонӣ ба соҳаҳои гуногуни илм мансуб мебошанд. Қисми на он қадар зиёди вомвожаҳои қаблии пайдоишашон юнонии қадим дар нутқи умумихалқӣ аз забони лотинии асримиенагӣ ва

дигар сарчашмаҳо маъмул гардиданд. Дар давраи Эҳё шавқу рағбати зиёди олимон ба адабиёти атика, фалсафа, инчунин омӯзиши забони юнонӣ дар Англия мусоидат намуданд, ки чараёни (зиёдшавии) вомвожаҳои бевоситаи пайдоишашон юнонии қадим, бидуни миёнаравии забони лотинӣ тақвият ёбад.

Забони юнонӣ ҳам, чун яке аз забонҳои классикии қадим дар пешрафти таркиби луғавии забони олмонӣ таъсири худро гузоштааст. Қайд кардан ҷоиз аст, ки аксари калимаҳои иқтибосии забони юнонӣ ба забони олмонӣ тавассути забони лотинӣ гузаштаанд.

Дар раванди таҳлил маълум гашт, ки истилоҳҳои зерини мансуби наҳв ба забони олмонӣ иқтибос шуданд: Syntax – синтаксис/наҳв, Parataxe – пайвасти ҷумлаҳо, Hypotaxe – тобеяи ҷумлаҳо, Syntagma – занҷира, Synonym – муродиф, синоним, Antonym – мутазод, калимаи зидмаъно, Homonym – омоним, Morphem – морфема, Parenthese – калимаи туфайлӣ ва ғ.

Хулосаи боби сеюм

Дар боби мазкур хусусиятҳои луғавию маъноии истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтанд. Аз ҳамаи истилоҳоти наҳви гирдовардашуда 276 ададашон ба забони тоҷикӣ ва 250 ададашон ба забони олмонӣ мансубанд.

Миқдори зиёди истилоҳоти мураккаби наҳви забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба воситаи қолабҳои «S+S», « Adj+S» ва «S+Adj» ҷои намоёнро сохта шуданд.

Падидаи сермаъношавӣ, ҳамгуншавӣ ва муродифшавӣ дар низоми истилоҳоти наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба назар расид.

Дар ҳар ду забон ҳам, мутазодшавии истилоҳоти наҳв мушоҳида гардид, ки миқдори онҳо дар забони тоҷикӣ ба 2 воҳид ва дар забони олмонӣ ба 4 адад баробар аст: гипотаксис – паратаксис, сода – мураккаб – einfach – zusammengesetzt. Мутазодшавии истилоҳот ҳамеша дар таркиби ибораистилоҳ ҳувайдо мегардад: ибораи сода – мураккаб –

einfache – zusammengesetzte Wortgruppe, ҷумлаи сода – мураккаб – einfach - zusammengesetzter Satz ва ғ: disjunktiv – ҷудой, kopulativ – пайвасткунанда, direkte Rede - нутқи айнан нақлшуда, indirekte Rede - нутқи мазмунан нақлшуда.

Аз лиҳози мансубияти истилоҳ ба ҳиссаҳои нутқ маълум гардид, ки дар ҳар ду забон шумораи зиёди истилоҳоти мансуб ба наҳв ба исм ва сифат мутаалиқанд: синтаксис/наҳв – Syntax/Satzlehre, ибора – Wortgruppe/Wortgefüge, ҷумла – Satz, алоқа - Verbindung/Zusammenhang, мубтадо – Subjekt, хабар – Prädikat, муайянкунанда – Attribut, пуркунанда – Objekt, Syntax – синтаксис, наҳв, Satz – ҷумла, Glied – аъзо ва ғ.

Қисми зиёди истилоҳоти наҳвии забонҳои муқоисашвандаро вомвожаҳо ташкил мекунанд, ба монанди: «тире – Gedankenstrich», «дефис – Bindestrich», «ҷумла – Satz», «мубтадо – Subjekt», «хабар – Prädikat». Дар забони олмонӣ бошад, истилоҳоти наҳвӣ, бештар аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ ворид шудаанд: Истилоҳоти «Subjekt – мубтадо», «Prädikat – хабар», «Objekt – пуркунанда», «Attribut – муайянкунанда», «Interpunktion – аломатҳои китобат», «Präfix – пешванд», «Suffix – пасванд», «Polysemie – сермаъноӣ», «Kopula – бандаки хабарӣ» «Konjunktion – пайвандак» аз забони лотинӣ ва «Syntax – синтаксис/наҳв», «Parataxe – пайвасти ҷумлаҳо», «Hypotaxe – тобеяи ҷумлаҳо», «Syntagma – занҷира», «Synonym – муродиф, синоним», «Antonym – мутақод, калимаи зидмаъно», «Homonym – омоним», «Morphem – морфема» ва ғ.

ХУЛОСА

Аз натиҷаи таҳқиқ ва таҳлили луғавӣ-грамматикии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба чунин хулосаҳо расидем:

1. Аз лиҳози таркиби морфологӣ истилоҳоти забоншиносии ҳар ду забон ҳам ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ гурӯҳбандӣ гардиданд, ки дар байни онҳо истилоҳоти таркибӣ хеле серистеъмол ба шумор мераванд.

2. Дар ҳар ду забон ҳам дар ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ нақши унсурҳои калимасоз чун пешванду пасванд басо назаррас буда, дар забони тоҷикӣ пешвандҳои «бе-, ба-, но-» ва пасвандҳои «-ӣ, -а, -анда, -нок» ва дар забони олмонӣ пешвандҳои «ab-, be-, ge-, un-, ver-, vor-, in-» ва ғ. ва пасвандҳои «-de, -e, -er, -el, -iv, -tion, -ung» ва сермахсул мебошанд.

3. Усули нисбатан серистеъмоли истилоҳсозӣ дар ҳар ду забон ҳам усули нахвӣ ё синтаксисӣ буда, бештари истилоҳоти забоншиносии забонҳои таҳқиқшаванда бар мабнои ин усул сохта шудаанд.

4. Дар раванди таҳлили луғавию маъноии истилоҳоти ҳар ду забон маълум гардид, ки падидаи сермаъношавӣ, ҳамгуншавӣ, муродифшавӣ ва мутазодшавии ба истилоҳоти забоншиносӣ хос будааст, масалан, падидаи сермаъноӣ дар мисоли истилоҳҳои «замон – *Zeit*», «зарф – *Adverb*»; «намуд – *Aspekt*», «*Genus* – *марз*», «*Deklination* – *масриф*», «*Substantiv* – *исм*»; падидаи ҳамгуншавӣ дар мисоли истилоҳоти «шахс – *Person*», «ҷинс – *Geschlecht*»; *найвандак* – *Konjunktion*, *дараҷа* – *Stufe*, *шумора* – *Zahl*; падидаи муродифшавӣ дар мисоли истилоҳоти «морфология – *сарф*, *масдар* – *инфинитив*, *забоншиносӣ* – *лингвистика*» ва падидаи мутазодшавӣ дар мисоли истилоҳоти : «*фел* – *Verb*: *гузаранда* – *монда* – *transitiv* – *intransitiv*, *фоил* – *мафъул* – *Aktiv* – *Passiv*; *Artikel* – *артикл*: *bestimmt* – *unbestimmt* – *муайянӣ* – *номуайянӣ*, *Substantiv/Hauptwort* – *исм*: *belebt* – *unbelebt* – *ҷондор* – *бечон*, *deklinierbar-undeklinierbar* –

масрифшаванда – масрифнашаванда, Eigenname – Gattungsname – хос – чинс, шумора – Zahl: Singular – Plural – танҳо – чамъ» мушоҳида намуд.

5. Дар таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда истилоҳоти иқтибосии забоншиносӣ бештар дида мешавад: «*бируҳ*» – *ҷондор*, «*замир*» – *ҷонишин*, «*зируҳ*» – *беҷон*, «*адот*» – *пешоянд*, *пасоянд*, «*мустақбал*» – *замони оянда*, «*робита*» – *пайвандак*, «*тамсил*» – *муродиф (синоним)*, «*таҷнис*» – *омоним*, «*дастур*» – *грамматика*, «*тазод*» – *антоним*, «*касрат*» – *ҷомеъ*, «*иштиқоқ*» – *калимасозӣ*, «*қайд*» – *зарф*, «*муфрад*» – *шумораи танҳо*, «*мусағгар – пасвандҳои хурдиву навозиш; «das Substantiv»* – *das Hauptwort/das Dingwort*, «*das Adjektiv*» – *das Eigenschaftswort*, «*das Numerale*» – *das Zahlwort*, «*das Pronomen*» – *das Fürwort*, «*das Adverb*» – *das Umstandswort*, «*das Verb*» – *das Tätigkeitswort*, «*die Präposition*» – *das Verhältniswort/das Vorwort*, «*die Konjunktion*» – *das Bindewort*, «*die Interjektion*» – *das Empfindungswort*, «*der Artikel*» – *das Geschlechtswort*, «*Singular*» – *die Einzahl*, «*Plural*» – *die Mehrzahl*.

6. Агар дар забони тоҷикӣ бештари истилоҳоти мураккаб ба воситаи қолаби «*исм+сифат (Substantiv+Adjektiv)*» сохта шуда бошанд, пас, дар забони олмонӣ, ин анвои истилоҳот тавассути қолаби «*Adjektiv+Substantiv (сифат+исм)*» бунёд гардидаанд.

7. Агар ҷузъҳои истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ ба воситаи алоқаи изофӣ ба якдигар тобеъ шаванд, пас, дар забони олмонӣ, ин рисолат ба дӯши алоқаи пешояндӣ ва тартиби калима меафтад.

8. Аз лиҳози мансубияти истилоҳоти забоншиносӣ ба ҳиссаҳои мухталифи нутқ маълум гардид, ки миқдори зиёди истилоҳоти ин бахш исм ба шумор мераванд.

9. Агар дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ вомвожаҳои зиёди арабиву русӣ ва юнониву лотинӣ мавҷуд бошанд, пас, дар забони олмонӣ вомвожаҳои лотиниву юнонӣ ва франсавӣ серистеъмолтаранд.

10. Аз 2000 истилоҳоти забони тоҷикӣ, ки мавриди таҳлилу муқоиса қарор гирифтанд, аз лиҳози таркиби морфологӣ 200 ададашон сода, 250 ададашон сохта, 150 ададашон мураккаб ва 1450 ададашон таркибӣ ё истилоҳ-ибора ба шумор мераванд.

11. Аз 2500 истилоҳоти забоншиносии олмонӣ, ки таҳлилу муқоиса гардиданд, аз лиҳози таркиби морфологӣ 160 ададашон сода, 200 ададашон сохта, 300 ададашон мураккаб ва 1440 ададашон таркибӣ ё истилоҳ-ибора мебошанд.

12. Маълум гардид, ки, агар як истилоҳ дар забони тоҷикӣ дар шакли сода ё сохта истеъмол шавад, пас, муодили олмонӣ он метавонад дар шакли мураккаб ё таркибӣ мустаъмал гардад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Натиҷаи таҳлилу хулосабарориҳои таҳқиқот минбаъд дар омӯзиш ва ҳаллу фасли масъалаҳои истилоҳоти забоншиносӣ, луғатшиносии забонҳои тоҷикиву олмонӣ, инчунин, пажӯҳиши масъалаҳои типологияи муқоисавии оилаи забонҳои эрониву германӣ кумак хоҳад намуд.

2. Истилоҳоти мухталифи забоншиносии гирдоварда ва таҳлилгардидаи забонҳои муқоисашаванда метавонад, дар таҳияи фарҳангҳои дузабонаи забоншиносӣ ба кор бурда шаванд.

3. Манбаъҳои муқарраргардидаи баромади истилоҳоти забоншиносии забонҳои муқоисашаванда дар пажӯҳиши масъалаҳои решашиносии таркиби истилоҳ-ибораҳои забонҳои тоҷикиву олмонӣ метавонад, минбаъд низ мавриди истифода қарор гирад.

4. Муҳтаво ва мундариҷаи асосии диссертатсия дар таҳияву навишти дастурҳои таълимӣ, рисолаҳои илмӣ ва омӯзиши муқоисавии низоми истилоҳот метавонад истифода шаванд.

6. Натиҷаҳо ва нуктаҳои асосии диссертатсия метавонад, дар таълим ва омӯзиши курси махсуси истилоҳшиносӣ ва типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дар факултетҳои бахши филологии мактабҳои олии кишвар мавриди истифода қарор гирад.

ФЕХРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

АДАБИЁТИ ИЛМӢ:

1. Абрамов, Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языка / Б. А. Абрамов. – М.: Владос, 2009. – 288 с.
2. Адмони, В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка / В. Г. Адмони. – М.: Высшая школа, 1963. – 336 с.
3. Адмони, В. Г. Развитие структуры предложения в период формирования немецкого национального языка / В. Г. Адмони. – М.: Наука, 2006. – 213 с.
4. Адмони, В. Г. Синтаксис немецкого языка / В. Г. Адмони. – Л.: Наука, 1973. – 366 с.
5. Акрамов М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Акрамов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 166 с.
6. Аз таърихи афкори адабии халқи тоҷик. Маҷмуаи илмӣ ҷилди 107 (серияи филологӣ). – Душанбе: 1977. – 203 с.
7. Ализода, С. С. Сарфу наҳви тоҷикӣ / С. С. Ализода. – Душанбе: 2006. – 70 с.
8. Анварӣ С., Кабиров, Ш., Каримов, Н. Забони тоҷикӣ / С. Анварӣ, Ш. Кабиров, Н. Каримов. – Душанбе: 2019. – 288 с.
9. Анюшкин, Е. С., Анюшкина Г. К. Парасинтетические модели в современном немецком языке // Структурно-семантические особенности отраслевой терминологии / Е. С. Анюшкин, Г. К. Анюшкина. – Воронеж: 1982. – С. 67-82.
10. Аперсян, Ю. Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка / Ю. Д. Аперсян. -2-е изд., испр. и доп. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 464 с.
11. Аракин, В. Д. Омонимы в английском языке / В. Д. Аракин. Иностранные языки в школе. – 2011. – № 4. – С. 38-46.

12. Арзуманов, С. Д. Забони тоҷикӣ (Учебник таджикского языка для взрослых) / С. Д. Арзуманов. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1951. – 375 с.
13. Арзуманов, С., Сангинов, А. Забони тоҷикӣ / С. Арзуманов, А. Сангинов – Маориф, 1987. – 416 с.
14. Арнольд, И. В. Лексикология современного немецкого языка / И. В. Арнольд. – М.: Высшая школа, 1986. – 296 с.
15. Арсеньева, М. Г., Гасилевич, Е. В., Замбрежицкая А.А., Термисихова Р. А., Цыганова И.А. Грамматика немецкого языка. Практический курс / М. Г. Арсеньева, Е. В. Гасилевич, А. А. Замбрежицкая, Р. А. Термисихова, И. А. Цыганова – М.: 1960. – 433с.
16. Арсеньева, М. Г., Балашова, С. П. Введение в германскую филологию / М. Г. Арсеньева, С. П. Балашова. – М.: Высшая школа, 1980. – 320 с.
17. Аслонова, Г. Н. Хусусиятҳои типологии воҳидҳои фразеологии исми дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: автореф. дисс. ... номзади илмҳои филологӣ: 10.02.20 / Г. Н. Аслонова – Душанбе: 2022. – 61 с
18. Афсахов, А., Қаҳҳоров, Ҳ. Хат ва пайдоиши он / А. Афсаров, Ҳ. Қаҳҳоров. – Душанбе: Маориф, 1979. – 56 с.
19. Ахманова, О. С., Микаэлян Г. Б. Современные синтаксические теории / О. С. Ахманова и Г.Б. Микаэлян. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1963. – 166 с.
20. Ахманова, О. С. Словосочетание // Вопросы грамматического строя / О.С. Ахманова. – М.: 1955. – С. 452-461.
21. Баева, Г. А. Синтаксис современного немецкого языка / Г.А. Баева. Изд-во СПбГУ, 2001. – 288 с.
22. Бақозода, Х. Китоби забони тоҷикӣ. Морфология ва синтаксис / Х. Бақозода. – Сталинобод, 1936. – 134 с.
23. Блинова, О. И. Термин и его мотивированность // Терминология и культура речи / О. И. Блинова. – М.: Наука, 1981. – С. 28-37.

24. Бобоходжаева, М. Сопоставительный анализ именных словосочетания: на материале таджикского и английского языков. дисс... кан.фил.наук / М. Бобоходжаева. 2000. – 127 с.
25. Бозидов, Н. Муқаддимаи забоншиносӣ. (Васоити таълимӣ) / Н. Бозидов – Душанбе: Маориф, 1971. – 150 с.
26. Бозидов, Н. Пайвандакҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1985. – 102 с.
27. Бородулина, М. К., Минина Н. М. Лексический справочник по немецкому языку: Пособие для учащихся средней школы / М. К. Бородулина, Н. М. Минина. – М.: Просвещение, 1985. – 224 с.
28. Брагина, А. А. Синонимы в литературном языке / А. А. Брагина. – М.: Наука, 1986. – 134 с.
29. Бухоризода, А. И. Баъзе масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ / А. И. Бухоризода. Маориф ва маданият, 20 июни соли 1961.
30. Васильева, Н. В. Термин и имя собственное в тексте энциклопедической статьи // Научно-техническая терминология / Н. В. Васильева. – М.: 2001. – №2. – С. 26-27.
31. Васильевский А. Л. Полисемия и омонимия, конструкции с субстантивном сказуемым в современном английском языке: дисс... канд. филол. наук / А. Л. Васильевский. 10.02.04. – М.: 1962. – 290 с.
32. Виноградов, В. В. Современный русский язык // Введение в грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М.: 1938. – №1. С. 110-111.
33. Виноградов, В. В. О грамматической омонимии в современном русском языке // Русский язык в школе / В. В. Виноградов. – М.: 1940. – №1. С. 1-12.
34. Виноградов, В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
35. Виноградов, В. В. Вопросы изучения словосочетания // Вопросы языкознания / В. В. Виноградов. – 1954. – №3. С. 3-24.

36. Винокур, Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИНФЛП: сб. Статей по языкознанию / Г. О. Винокур. – М.: 1939. – Т. V. – С. 3-54.
37. Волкова, Н. Н. Стандартизация научно-технической терминологии / Н. Н. Волкова. – М.: Изд-во стандартов, 1984. – 200 с.
38. Гак, В. Г. К проблеме семантической синтагматики // Проблемы структурной лингвистики / В. Г. Гак. – М.: Наука, 1971. – С. 367-395.
39. Гак В. Г. Теоретическая грамматика немецкого языка Синтаксис / В.Г. Гак. –М.: Высшая школа, 1981. – 207 с.
40. Ганиева, М. Становление и развитие фонетической терминологии таджикского и французского языков. монография / М. Ганиева. – Душанбе: 2021. – 183 с.
41. Гвишиани, Н. Б. Язык научного общения: вопросы методологии / Н. Б. Гвишиани. – М.: Высшая школа, 1986. – 280 с.
42. Головин, Б. Н. О некоторых направлениях и задачах изучения лексики, терминологии и стилей // Лексика, терминология, стили: межвуз. науч. сб. / Б. Н. Головин – ГГУ. – 1973. - №1. – С. 5-17.
43. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. (Нашри 2) Фонетика ва морфология. – Душанбе: Китобхонаи миллии Тоҷикистон, 2019. – 552 с.
44. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372с.
45. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 3. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 224 с.
46. Гусева, А. Е., Ольшанский И. Г. Лексикология немецкого языка. Учебник и практикум / А. Е. Гусева, И. Г. Ольшанский. М.: Юрайт, 2018. – 447 с.
47. Гулыга, Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке / Е.В. Гулыга. – М.: Высшая школа, 1971. – 206 с.

48. Гаффоров, А. О. Хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноии ибораҳои феълӣ дар забони адабии тоҷик. диссертатсия ... доктори илмҳои филологӣ / А. О. Гаффоров. 10.02.01. – Душанбе: 2021. – 359 с
49. Джаматов, С. Терминология и ее место в системе языка / С. Джаматов. Конференсияи илмии ҷумҳуриявӣ, ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2015. – С. 262-267.
50. Джаматов, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. монография / С. Джаматов. – Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
51. Додихудоев, Р. Х. Герценберг. Таърихи забони тоҷикӣ / Р. Х. Додихудоев. Душанбе: Маориф, 1988. – 200 с.
52. Жилиным, И. М. Синонимика в синтаксисе современного немецкого языка / И. М. Жилиным. – Краснодар: Кубанский государственный университет, 1974. – 485 с.
53. Жирмунский, В. М. История немецкого языка / В.М. Жирмунский. – М.: Наука, 1965. – 408 с.
54. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1973. – 452 с.
55. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.
56. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис, Қисми. II. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. – Душанбе, 1984. – 325с.
57. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис, Қисми. II. Китоби дарсӣ барои факултаҳои филологияи мактабҳои олии. – Душанбе, Маориф, 1995. – 342 с.
58. Зеленецкий, А.Л. Сравнительная типология немецкого и русского языков / А. Л. Зеленецкий. – М.: Просвещение, 1983. – 240 с.
59. Зехнӣ, Т., Бақозода, Ҳ. Сарф: барои синфи V / Т. Зехнӣ., Ҳ. Бақозода. – Душанбе-Самарқанд, 1931

60. Зиндер, Л. Р. Строева, Т. В. Пособие по теоретической грамматике и лексикологии немецкого языка / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строев. – Л.: Учпедгиз, 1962. – 148 с.
61. Зиндер, Л. Р. Строева, Т. В. Историческая фонетика немецкого языка / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строев. – Л.: Просвещение, 1965, – 192 с.
62. Зиндер, Л. Р. Историческая морфология немецкого языка / Л. Р. Зиндер. – Л.: Просвещение, 1968, – 263 с.
63. Зиндер, Л. Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. – М.: Высшая школа, 1979. – 312 с.
64. Исламова, Э. А., Болгарова, З.М. Введение в языкознание. Учебное пособие. – Казон: 2016. – 81 с.
65. Кабиров, М., Вохидов, А. Забони адабии ҳозираи тоҷик. қисми 1. Луғатшиносӣ, луғатнигорӣ, фразеология (васоити услубӣ) / М. Кабиров, А. Вохидов. – Самарқанд: 2010. – 160 с.
66. Калонтаров Я. И. Масъалаҳои терминологии забони тоҷикӣ / Я. И. Калонтаров. Тоҷ. сурх. 6 июли 1954.
67. Камолиддинов, Б. Хусусияти услубии сарфу нахви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 126 с.
68. Камолиддинов, Б. Нахви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 280 с.
69. Камолиддинов, Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11 / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 2018. – 256 с.
70. Каримова, Д. Н. Сопоставительный анализ систем вокализма и консонантизма в таджикском и английском языках: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Д. Н. Каримова. – Душанбе: 2019. – 32 с.
71. Карпов, К. Б., Монигетти, В. С. Вводный курс немецкого языка / К. Б. Карпов, В. С. Монигетти – М.: Литература на иностранных языках, 1962. – 240 с.
72. Климов, Н. Д. Вводно-фонетический курс немецкого языка / Н. Д. Климов. – М.: «Высшая школа», 1978. – 130 с.

73. Кобенко, Ю. В. Deutsche Homonyme. Учебно-методическое пособие / Ю. В. Кобенко. – Tomsk: Томский политехнический университет. 2006. – 81 с.
74. Кодухов, В. И. Введение в языкознание: учебник для пед. ин-тов по спец. 2101. «Рус. яз. и лит.» / В. И. Кодухов. – М.: Просвещение, 1979. – 351 с.
75. Кубрякова, Е. С. Словообразование. Лингвистический энциклопедический словарь. / Е. С. Кубрякова. – М.: СЭ, 1990. – 520 с.
76. Комилов, М. М. Структурно-семантический анализ философских терминов в таджикском и английском языках. монография / М. М. Комилов. – Душанбе: Изд-во ТГПУ имени С. Айни, 2021. – 183 с.
77. Котелова, Н. З. К вопросу о специфике термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии / Н. З. Котелова. – М.: Наука, 1970. – С. 122-126.
78. Кравченко, М. Г., Зыкова, М. А., Светозарова, Н. Д., Братус, И. В. Ударение и интонация в немецком языке / М. Г. Кравченко, М. А. Зыкова, Н. Д. Светозарова, И. В. Братус. – М.: Просвещение, 1973. – 286 с.
79. Кубрякова, Е. С. Словообразование. Лингвистический энциклопедический словарь / Е. С. Кубрякова. – М.: СЭ, 1990. – 520 с.
80. Куликова, И. С., Салмина, Д. В. Введение в металингвистику / И. С. Куликова, Д. В. Салмина. – СПб.: Сага, 2002. – 352 с.
81. Курчанова, Н. А., Хрулева Л. А. Проблема перехода компонентов сложных существительных в статус словообразовательных элементов немецкого языка / Н. А. Курчанова, Л. А. Хрулева. – Псков: 1993. – С. 23-37.
82. Қосимова, М. Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии тоҷик. (дастури таълимӣ барои курси ихтисос) / М. Н. Қосимова. – Душанбе: 2003. – 113с.
83. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. (асрҳои IX - X) / М. Н. Қосимова. – Душанбе: 2003. – 490 с.

84. Лаврова, Н. Н. Антонимия лингвистических терминов // Термин и слова / Н. Н. Лаврова. – Горкий: Изд-во ГГУ, 1983. – С. 30-37
85. Лебедева С. В. Новый подход к исследованию особенностей изучения лексических синонимов // Проблемы изучения слова: семантика, структура, форма / С. И. Лебедева. – Тверь: Изд-во ТГУ, 1990. – С. 14-19
86. Левковская, К. А. Лексикология немецкого языка. Пособие для учителей/К. А. Левковская. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956. – 247 с.
87. Лексикографический сборник. Изд. Ин-та языкознания АН СССР и Из-ва иностр. и нац. словарей, вып 6., М.: 1962. – 266 с.
88. Лотте, Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопр. Теории и методики текст / Д. С. Лотте. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 158 с.
89. Лотте, Д. С. Как работать над терминологией: основы и методы / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1968. – 76 с.
90. Лотте, Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте – М.: Наука, 1982. – 149 с.
91. Марфинская, М. И., Монахова, Н. И. Грамматика немецкого языка/М. И. Марфинская, Н. И. Монахова. – М.: Юристъ. 2001. – 70 с.
92. Махмадҷонов, О., Шоев, Р. Забони адабии муосири тоҷик (бахши лексикология) / О.Махмадҷонов, Р. Шоев. – Душанбе: 2016. – 128 с.
93. Махмуд, В. Грамматикаи амалӣ/В. Махмуд. – Самарқанд-Ташкент: 1928. – 150 с.
94. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. ҷ. 1. (луғатшиносӣ) / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 243 с.
95. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик ва сатҳҳои он / Ҳ. Мачидов. // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2013. – 4/3 (113). – С. 3-13.
96. Мачитова, С. Забони адабии муосири тоҷик (Фонетика (савтиёт) / С. Мачитова. – Самарқанд: Нашри ДДС, 2020. – 252 с.

97. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ Нашриёти давлатии Тоҷикистон. – Сталинобод: 1959. – 143 с.
98. Медведева, Е. В. Лексикология немецкого языка / Е. В. Медведева. – М.: 2009. – 448с
99. Миловидова, Р. В. Фонетика немецкого языка / Р. В. Миловидова. – М.: «Высшая школа», 1976. – 160 с
100. Мирзоев, А. Хелҳои алоқои синтаксисӣ дар ибораҳо) / А. Мирзоев // Масъалаҳои забоншиносӣ. – 1975. – С. 109-121
101. Мирзоева А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Мирзоева– Душанбе: Дониш, 1972. – 254 с
102. Мирзоев, А., Ниёзӣ Ш., Ғафуров М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми II. Синтаксис / А. Мирзоев, Ш. Ниёзӣ, М. Ғафуров. – Сталинобод: 1950. – 96 с.
103. Моисеев, А. А. К определению термина в словарях / А. А. Моисеев // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л. – 1976. – С. 243-250
104. Моисеев, А. И. Русский язык. Фонетика. Морфология. Орфография / А. И. Моисеев. – М.: Просвещение, 1980. – С. 4-99.
105. Москальская, О. И. История немецкого языка / О. И. Москальская. – Л.: Гос. Уч. Пед, 1959. – 390 с.
106. Москальская, О. И. История немецкого языка: Учебное пособие для студ. линг. ун-тов фак. ин.яз. высш.пед.учеб.заведений / О. И. Москальская. – М.: Академия, 2003. – 288 с.
107. Муҳаммадиев М. Омоним ва роҳҳои пайдоиши он. Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. Маҷмуаи мақолаҳо / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: С. 97-105
108. Мухин, А. М. Структура предложений и их модели / А. М. Мухина. – Л.: Наука, 1968. – 230 с.
109. Мухторов, З. Таърихи забони тоҷикӣ / З. Мухторов. – Душанбе: Ҳумо, 2003. –152 с.

110. Муҳаммадиев, М., Талбакова, Ҳ., Нурмаҳмадов, Ю. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмаҳмадов. – Душанбе: 1997. – 191 с.
111. Муҳаммадҷонов, О. Забони адабии муосири тоҷик. (Бахши лексикология / О. Муҳаммадҷонов. – Душанбе: Сифат, 2016. – 128 с.
112. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода. – Душанбе: Дақиқи, 2014, – 370 с.
113. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот) / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, – 147 с.
114. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2004, – 303 с.
115. Нарустрэнг, Е. В. Практическая грамматика немецкого языка / Е. В. Нарустрэнг. – Союз: Санкт-Петербург, 2003. – 368 с.
116. Ниёзмухаммадов, Б., Бузургзода, Л. Морфологияи забони тоҷикӣ / Б. Ниёзмухаммадов, Л. Бузургзода. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1941. – 70 с.
117. Ниёзмухаммадов, Б. Ҷумлаи содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмухаммадов. Нашриёти давлатии адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1960. – 109 с.
118. Ниёзмухаммадов, Б., Ниёзӣ, Ш., Каримов, А. Забони тоҷикӣ. Қисми 1. Фонетика ва морфология (Барои синфҳои V-VI) / Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзӣ, А. Каримов. – Душанбе: 1962. – 269 с.
119. Никонова О. Н. Фонетика немецкого языка / О. Н. Никонова. – М.: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1958 – 345 с.
120. Нисорӣ, Х. Ҳ. Чаҳор гулзор / Х. Ҳ. Нисорӣ. – Душанбе: 1998. – 116 с.
121. Новиков Д. М., Агапитова Т.Г. Фонетика немецкого языка. Практический курс. – М.: Высшая школа, 1986. – 240 с.

122. Норк, О. А., Адамова, Н. Ф. Фонетика современного немецкого языка. Нормативный курс / О. А. Норк, Н. Ф. Адамова. – М.: Высшая школа, 1976. – 212 с.
123. Норк, О. А., Милюкова, Н. А. Фонетика немецкого языка / О. А. Норк, Н. А. Милюкова. – М.: Просвещение, 1977. – 142 с.
124. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 176 с.
125. Норматов, М., Зикриёев, Ф. Забоншиносии умумӣ. Васоити таълимӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии / М. Норматов, Ф. Зикриёев. – Душанбе: Матбуот, 2006. – 258 с.
126. Нуоров, П. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ / П. Нуоров. – Душанбе: 2006. – 22 с.
127. Ольшанский, И. Г., Гусева, А. Е. Лексикология: современный немецкий язык / И. Г. Ольшинский, А. Е. Гусева. – М.: АСАДЕМА, 2005. – 416 с.
128. Пиганович, К., Монигетти, Ан. Краткий грамматический справочник по немецкому языку / К. Пиганович, Ан. Монигетти – М.: 1953. – 151 с.
129. Рауфов, Х. Фарҳанги Ҷаҳонгир - ҳамчун сарчашмаи лексикографияи форс / Х. Рауфов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 191 с.
130. Раҷабов, З. Аз таърихи афкори ҷамъиятӣ сиёсии халқи тоҷик / З. Раҷабов – Сталинобод: 1959. – 448 с.
131. Раҳманкулова, И. С. Сравнительная типология немецкого и русского языков: Учебное пособие для студентов факультетов иностранных языков / И. С. Раҳманкулова. – М.: МОПИ им. Н.К. Крупской, 1984. – 84 с.
132. Рустамов, М. Истилоҳоти грамматикаи забони тоҷикӣ / М. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 124 с.
133. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 92 с.
134. Рустамов Ш. Як қолаби калимасозии исм. Масъалаҳои забоншиносӣ (Маҷмуи мақолаҳо) / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1975. – сах. 42-48

135. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 344 с.
136. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Рустамов Ш. – Душанбе: Дониш, 1972. – 78 с.
137. Саймиддинов, Д. Вожазозии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
138. Саймиддинов, Д. Форсии бостон (овошиносӣ, грамматика, овонавишт, катибаҳои мехӣ ва воҷаномаҳо) / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2008. – 190 с.
139. Сафаров, С. Забони тоҷикӣ (Васоити таълимӣ) / С. Сафаров. – Душанбе: ДМИТ, 2016. – 160 с.
140. Сергеева, Е. П. Терминологическая основа фонетики немецкого языка. Диссертация. канд.... фил. наук, 10.02.04. 2000. – 345 с.
141. Солодилова, И. А. Лексикология немецкого языка: учебное пособие / И. А. Солодилова. – Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2014. – 133 с.
142. Сосна, Т. В. Deutsche Grammatik / Т. В. Сосна. БНТУ. – Минск: 2013. – 161 с.
143. Степанова, М. Д., Чернышева, И. И. Лексикология современного немецкого языка / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. М.: Высшая школа, 1962. – 310 с.
144. Степанова, М. Д. Словообразование современного немецкого языка / М. Д. Степанова. – М.: Изд-во лит. на иностр. языке, 1953. – 376 с.
145. Султон, М. Ҳ. Истилоҳиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ / М. Ҳ. Султон. – Душанбе: «Эр граф», 2019. – 196 с. (бо забони тоҷикӣ аз саҳифаи 3 - 61)
146. Султон, М. Ҳ. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ тоҷикӣ / М. Ҳ. Султон. – Душанбе: Дониш, – 334 с.
147. Султон, М. Ҳ. Кухнатарин дастури забони форсии тоҷикӣ дар сарзамини Чин / М. Ҳ. Султон. – Душанбе: 2018. – 130 с.

148. Сунцова, М. П. Вводный курс фонетика немецкого языка / М. П. Сунцова. – М.: Литература на иностранных языках, 1958. – 247 с.
149. Суслов, И. Н., Флорова, П. И. Немецкое словообразование в моделях и заданиях / И. Н. Суслов, П. И. Флорова. – Омск, СибАДИ, 2010. – 80 с.
150. Тӯрахасанов Қ.Ш. Ташаккули истилохоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ (Дар асоси нахустосори тиббӣ / Қ.Ш. Тӯрахасанов. – Душанбе: – 2020. 388 с.
151. Учурова, С. А., Луговых, Е. В., Ильнер, А. О. Основы теории немецкого языка: лексикология, фонетика, грамматика и стилистика. Учебное пособие / С. А. Учурова, Е. В. Луговых, А. О. Ильнер. – Екатеринбург, Изд-во Урал. Ун-та, 2018. – 240 с.
152. Филичева, Н. И. История немецкого языка. Учебное пособие / Н. И. Филичева, – М.: Академия, 2003 – 304 с.
153. Халилов, А. Ҳиссаҷаҳо дар забони адабии тоҷик. (васоити таълим) / А. Халилов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 118 с.
154. Хаскашев, Т. Н. Фонетикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Садонокҳо ва ҳамсадоҳо / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: ТГУ, – 1983. – 100 с.
155. Хаскашев, Т. Н. Фонетикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2. Просодика / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: УДТ, 1984. – 98 с.
156. Хаскашев, Т. Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик: Китоби дарсии донишҷӯёни мактабҳои олии / Т. Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – 200 с.
157. Хаютин, А. Д. Термин, Терминология, Номенклатура. Учебное пособие / А. Д. Хаютин. – Самарқанд: 1972. С. 11-19
158. Холодович, А. А. Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович. – Л.: Наука, 1979. – 304 с.
159. Ҳодизода, Б., Бузургзода, Л., Дехотӣ, А. Забони тоҷикӣ. Сарф ва нахв / Б. Ҳодизода, Л. Бузургзода, А. Дехотӣ. – Сталинобод: 1932. – 134 с

160. Хоча, Д. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносони форсу тоҷик дар асрҳои миёна / Д. Хоча. – Душанбе: Диловар-ДДМТ, 1998. – 152 с.
161. Хочаев, Д., Кабиров, Ш. Синтаксис ва пунктуатсия / Д. Хочаев, Ш. Кабиров.
162. Хочаев, Д. Хоча Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ / Д. Хочаев. – Душанбе: 2004, – 109 с.
163. Хочаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XIV / Д. Хочаев, – Душанбе: – 2013.
164. Ҳодизода, Б., Бузургзода, А. Деҳотӣ, А. Забони тоҷикӣ. сарф ва наҳв / Б. Ҳодизода, А. Бузургзода, А. Деҳотӣ. – Сталинобод: 1932 – 134 с.
165. Чураев, Р. Этимологияи 100 калима / Р. Чураев. – Душанбе: Маориф, 1985. – 28 с.
166. Ҷаҳонов, А.Қ. Грамматикаи мухтасари забони олмонӣ / А. Қ. Ҷаҳонов. – Душанбе: 2012. – 56 с.
167. Ҷӯраев, Х. А. Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: автореферат. дис... ном. илм. филологӣ / Х.А. Ҷӯраев. 10.02.20. – Душанбе, 2019. – 34 с.
168. Шапиро, А. Б. Есть ли в русском языке категория состояния как часть речи? // Вопросы языкознания / А. Б. Шапиро. – М.: 1995. - №2. – С. 42-54.
169. Шарифова, Ф. Таҳаввули ҷумлаи содаи забони тоҷикӣ. Қисми 1 / Ф. Шарифова. – Душанбе: 2012. – 224 с.
170. Шевченко, Г. Н. Некоторые замечания о словообразовательном анализе // Словообразование и его место в курсе обучения иностранному языку / Г. Н. Шевченко. – Владивосток: 1978. С. 106 110.
171. Шендельс, Е.И. Практическая грамматика немецкого языка / Е.И. Шендельс. – М.: Высшая Школа, 1954. – 416 с.
172. Шендельс, Е. И. Грамматика немецкого языка / Е. И. Шендельс. –М.: 1954. – 436 с.

173. Шишкова, Л. В. Детинина, А. В. Вводный фонетический курс немецкого языка / Л. В. Шишкова, А. В. Детинина. – Л.: «Просвещение», 1977. – 248 с.
174. Шишкина, Л. В. Смирнова Т. Ю. Синтаксис современного немецкого языка. Учебное пособие / Л. В. Шишкина, Т. Ю. Смирнова. – М.: АСАДЕМА, 2003. – 128 с.
175. Шозедов, Н. Vorkurs in der Deutschen Phonetik / Н. Шозедов. – Душанбе, 2013. – 98 с.
176. Шозедов, Н. Фонетика (Курси нормативӣ) / Н. Шозедов. – Душанбе, 2010. – 113 с.
177. Шозедов, Н., Нурова З., Сафаров М. Грамматикаи амалии забони олмонӣ / Н. Шозедов, З. Нурова, М. Сафаров. – Душанбе, 2019. – 165 с.
178. Юнг, В. Грамматика немецкого языка / В. Юнг. – Санкт-Петербург: Лань, 1966. – С. 365 - 366.
179. Яковлева, Э.Б. Фонетика для начинающих. Учебное пособие; изд. 2-е, исправ., допол. / Э.Б. Яковлева. – Самара, Из-во. Самарский университет, 2007. – 144 с.

II. АДАБИЁТ БО ЗАБОНИ ХОРИЧӢ:

180. Admoni, W. Der deutsche Sprachbau / W. Admoni. – Moskau – Leningrad: 1972. – 436 s.
181. Arssenjewa, M. G. Grammatik der deutschen Sprache / M. G. Arssenjewa, – М.: Verlag Pädagogische Fremdspracheinstitut, 1968. – 319 s.
182. Awasbajew, N. Phonetik der deutschen Gegenwartssprache / N. Awasbajew – Taschkent: Oqituwtschi, 1978. – 120 s.
183. Bach, A. Geschichte der deutschen Sprache / A. Bach. – Heidelberg: 1965. – 495 s.
184. Behagel, O. Die deutsche Geschichte / O. Behagel. – Halle (Saale): 1954. – 270 s.
185. Brenner, K. Deutsche Phonetik. Eine Einführung / K. Brenner. – Budapest: Veszprám, 2006. – 162 с.

186. Busse, D. Sprachwissenschaftliche Terminologie, Verständlichkeits- und Vermittlungsprobleme der linguistischen Fachsprache. Aus: Muttersprache Jg. 99 / D. Busse, – Wiesbaden: 1989, S 27 - 38.
187. Bußmann, H., Altmann, H., Lauffer, H. Lexika der sprachwissenschaftlichen Terminologie. Teil. 2 – Fortsetzung. Deutsche Sprache / H. Bußmann, H. Altmann, H. Lauffer. Heft 3/1975. – Seite 255 - 269.
188. Donalies, E. Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick – 2. Auflage. / E. Donalies. – Tübingen, 2005. – 157 s.
189. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Leningrad: 1962. – 699 s.
190. Dulson, A. Deutsche Grammatik / A. Dulson – Tomsk: Universitätsverlag, 1962. – 316 s.
191. Engel, U. Syntax der deutschen Gegenwartssprache / U. Engel. Erich Schmidtverlag, 1982. – 343 s.
192. Erben, J. Abriss der deutschen Grammatik / J. Erben. – Berlin: 1965
193. Fleischer, W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer – Leipzig: 1976. – 363 s.
194. Gajducik, S.M. Theoretische Phonetik des Deutschen / S.M. Gajducik, Высшая школа. – М.: 1982. – 153 s.
195. Der Große Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Ленинград: 1962. – 699с.
196. Gyliga, E. W., Nathanson, M. D. Syntax der deutschen Gegenwartssprache / E. W. Gyliga, M. D. Nathanson. – М.: Просвещение, 1966. – 226 с.
197. Homberger D. Sachwörter zur deutschen Sprache und Grammatik / D. Homberger 1989. – 203 s.
198. Iskos, A. Lenkowa, A. Deutsche Lexikologie / A. Iskos. Учпедгиз, 1960. – 269 s.

199. Iskos, A. Lenkova, A. Wege der Bereicherung des deutschen Wortschatzes // Deutsche Lexikologie für Hochschulen und Fremdsprachenfakultäten / A. Iskos, A. Lenkova. – Л.: Просвещение, 1970. S. 32-96.
200. Kaishauri, Š. D. Einführung in die Phonetik und Phonologie des Deutschen/ Š. D. Kaishauri. VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA, 2015. – 528 s.
201. Kosmin, O. G. Sulemova, G. A. Praktische Phonetik der deutschen Sprache / O.G. Kosmin, G.A. Sulemova. – V.: Просвещение, 1990. – 222 s.
202. Kühlhold, I., Wellman, H. Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache / I. Kühlhold, H. Wellman. – Tübingen: 1972.-106 s.
203. Lewkowskaja, X.A. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / X.A. Lewkowskaja. – М.: Высшая школа, 1968. – 319 s.
204. Martens, C., Martens, P. Phonetik der Deutschen Sprache / C. Martens., P. Martens. Max Hueber Verlag. 1965.
205. Moltschanowa, I. D. Deutsche Übungsgrammatik / I. D. Moltschanowa. – М.: VYŠŠAJA ŠKOLA. 1980. – 303 s.
206. Moskalskaja, O. I. Deutsche Sprachgeschichte / O. I. Moskalskaja – Л.: Просвещение, 1969. – 286 s.
207. Moskalskaja, O. I. Deutsche Sprachgeschichte / O. I. Moskalskaja. – М.: Vysšaja škola, 1985. – 279 s.
208. Moskalskaja, O. I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / O. I. Moskalskaja. – М.: Просвещение, 1983. – 352 s.
209. Olschanski, I. G. Lexikologie: Die deutsche Gegenwartssprache / I. G. Olschanski, A. E. Gusewa – М.: Академия, 2005. – 415 s.
210. Paul, H. Prinzipien der Sprachgeschichte / H. Paul. – Halle an der Saale: – Tübingen: Niemeyer, 1920. – S. 1-134.
211. Rausch, R. Rausch, I. Deutsche Phonetik für Ausländer / R. Rausch, I. Rausch. – Leipzig: Langenscheidt, 1995. – 404 s.
212. Schendels, E. Deutsche Grammatik. Morphologie. Syntax. Text / E. Schendels. – М.: Vysšaja Škola, 1979. – 397 s.

213. Schendels, E. Deutsche Grammatik. Morphologie. Syntax. Text / E. Schendels. – М.: Высшая школа, 1988. – 416 s.
214. Schewelyowa, L.W. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache: Vorlesungen / L.W. Schewelyowa. – М.: Высшая школа, 2004. – 240 s.
215. Schierholz S. J. Fachlexikographie und Terminographie / S. J. Schierholz. ZfAL 39, 2003. 5-28
216. Schmidt, W. Deutsche Sprachkunde/W. Schmidt – Berlin: 1978. – 290 s.
217. Schippan, Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Th. Schippan. – Tübingen, 1976. – 307 s.
218. Sommerfeldt, K. E., Starke G., Nerius D. Einführung in die Grammatik und Orthographie der deutschen Gegenwartssprache / K. E. Sommerfeldt, G. Starke, D. Nerius – Leipzig: 1981 (Neuauf. 1988). – 374 s.
219. Stepanowa, M. D. Tschernyscheva I. I. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanowa, I. I. Tschernyscheva. – М.: Academia, 2005. – 252 s.
220. Urojewa, R. M, Kusnezowa, O. F. Phonetik und Grammatik der deutschen Sprache / R. M. Urojewa, O. F. Kusnezowa. – М.: Hochschule, 1976. – 157 s.
221. Zacher, O. Deutsche Phonetik / O. Zacher. – L.: Prisweschenje, 1969. – 207 s.
222. Zifonun, G., Hoffmann, L., Strecker, B. Grammatik der deutschen Sprache in 3 Bänden / G Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker. – Berlin: New York: Walter de Gruyter, 1997. – 2569 s.

III. ФАРҲАНГҲО:

223. Айнӣ, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик // Куллиёт. ҷ.12 / С. Айнӣ – Душанбе: Ирфон, 1976. – 769 с.
224. Асимова, М. С. Русско-таджикский словарь / М. С. Асимова М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
225. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова - М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606 с.
226. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. Изд. 5-е. – М.: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2010. -576 с.

227. Бернштейн, С.И. Словарь лингвистических терминов / С.И. Бернштейн
1996
228. Бобомуродов, Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ /
Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: 2014. – 208 с.
229. Большая советская Энциклопедия. Изд. 3. Т. 25. С.473-474
230. Брокгауз, Ф. А., Уфрон, И. А. Термин // Энциклопедический словарь /
Ф. А. Брокгауз, И. А.Уфрон. Т. XXX. – СПб., 1901. – С. 957-958.
231. Букчина, Б. З. Орфографический словарь русского языка / Б. З. Букчина
М.: АСТ-ПЗУСС, 1994. – 704 с.
232. Васильев, О. П. Новый немецко-русский русско-немецкий словарь / О.
П. Васильев. – М.: ООО Дом Славянской книги, 2012. – 928 с.
233. Гленшестакова, Н. В. Немецко-русский словарь / Н. В. Гленшестакова.
– М.: Русский язык, 1987. – 559 с.
234. Девкин, В. Д. Немецко-русский словарь разговорной лексики: Свыше
12.000 / В. Д. Девкин – М.: Русский язык, 1994. – 768 с.
235. Доро Начот. Фарҳанги Доро (луғатномаи барчидаи тафсири ва
решашинохтӣ). Дар ду чилд. Чилди 1. А-М / Начот Доро. – Душанбе:
2021. – 658 с.
236. Доро Начот. Фарҳанги Доро (луғатномаи барчидаи тафсири ва
решашинохтӣ). Дар ду чилд. Чилди 2. Н-Я / Начот Доро. – Душанбе:
2021. – 698 с.
237. Жеҳак, Л., Сайфуллоев, Х. Луғати олмонӣ-тоҷикӣ / Л. Жеҳак, Х.
Сайфуллоев. – Д.: нашриёти Шарқи озода, 2010. – 645 с.
238. Жеребило, Т. В. Словарь лингвистических терминов, 2010. – 610 с.
239. Зуев, А. Н. Молчанова, И. Д. Мурясов З. З. и др. Словарь
словообразовательных элементов немецкого языка / М. Д. Степанова. –
М.: Рус. яз, 1979. – 536 с.
240. Зуев, А. Н. и др. под рук. Степановой М.Д. Словарь
словообразовательных элементов немецкого языка. -2-е изд. стер / М. Д.
Степанова. – М.: Рус.яз, 2000. – 265 с.

241. Калонтаров, Я. И., Капранов, В. А. Луғати мухтасари русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русии терминҳои забоншиносӣ / Я. И. Калонтаров В. А. Капранов. – Душанбе, 1974. – 95 с.
242. Каримова, Д., Чаматов, С. Фарҳанги истилоҳоти овошиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ) / Д. Каримова, С. Чаматов. – Душанбе: Маориф, 2022. – 304 с.
243. Лейн, К., Мальцева Д. Г. Большой немецко-русский словарь / К. Лейн, Мальцева Д.Г. – М.: Русский Язык, Медиа, 2004. – 1039 с.
244. Лепинг, А. А. Страховой Н. П. Немецко-русский словарь / А. А. Лепинг – М.: Русский язык, 1976. – 991 с.
245. Линднер, Е. Б., Дарская М. А. и др. Русско-немецкий словарь / Е. Б. Линднер, М. А. Дарская и др – М.: Русский язык. 1980. – 527с.
246. Липшиц. Карманный немецко-русский словарь/Липшиц. – М.: – Лайпциг: Русский язык, 1989. – 319 с.
247. Марузо, Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. М. Марузо. 2004. – 442 с.
248. Матвеева, Т. В. Польный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – 562 с.
249. Миронова, Л. С. Краткий словарь иностранных слов / Л. С. Миронова. М.: Советская Энциклопедия, 1971. – 384 с.
250. Муҳаммад, Ғ. Ғиёс-ул-луғот. Дар се ҷилд / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Ҷилди 1. 1988. – 480 с.
251. Муҳаммад, Ғ. Ғиёс-ул-луғот. Дар се ҷилд / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Ҷилди 2. 1988. – 416 с.
252. Муҳаммадиев, М. Луғати мухтасари синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 256 с.
253. Назарзода, С. Фарҳанги мухтасари истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ. – Душанбе: Дониш, 2006. – 192с.
254. Нелюбин, Л. Л. Талковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – М.: Изд-во МПУ Народный учитель, 2001. – 282 с.

255. Нечаев, Г. А. Краткий лингвистический словарь / Г. А. Нечаев
Издательство Ростовского университета, 1976. – 184 с.
256. Новый немецко-русский, русско-немецкий словарь. Арий М.:
Полиграф Ресурс, 2008. – 816 с. М.: ООО А ТЕМА, 2010. – 874 с.
257. Нурова, З., Сафаров, М., Шозедов, Н. Луғати истилоҳоти забоншиносӣ
/ З. Нурова, М. Сафаров. Н. Шозедов. – Душанбе: – 259 с.
258. Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. Толковый словарь русского языка. С.
И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
259. Раҳимӣ, М. В., Успенская, Л. В. Луғати тоҷикӣ-русӣ / М. В. Раҳимӣ, Л.
В. Успенская. Нашриёти давлатии луғатҳои хориҷӣ ва миллӣ, 1954, – 789
с.
260. Рымашева, Э. Л. Русско-немецкий словарь / Э. Л. Рымашева. – М.:
Русский язык, 1990. – 462 с.
261. Розенталь, Д. Э., Теленкова, М. А. Словарик-основных
лингвистических терминов / Д. Э. Розентал, М. А.Теленкова. – М.:
Просвещение, 1972. – 495 с.
262. Розенталь, Д. Э., Теленкова, М. А. Словарик-основных
лингвистических терминов / Д. Э. Розентал, М. А.Теленкова. – М.:
Просвещение, 1976. – 543 с.
263. Самиев, З. Ҳ. Воҷаномаи мухтасари соҳавии забони олмонӣ. (Замима
ба дастури таълимӣ) / З. Ҳ. Самиев. – Душанбе: 2009. – 59 с.
264. Сулаймонӣ, У. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (тоҷикӣ-русӣ-
англисӣ - форсӣ) Бахши II / У. Сулаймонӣ. – Душанбе: 2009, – 64 с.
265. Сулаймонӣ, У. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (тоҷикӣ-русӣ-
англисӣ - форсӣ) Бахши III / У. Сулаймонӣ. – Душанбе: 2009, – 58 с.
266. Ушкова, В.Н. Толковый словарь русского языка в 4-х томах / Д. Н.
Ушакова. Том. 4. – М.: Госиздат иностранных и национальных словарей,
1940. –. 689 с.
267. Ушкова, В. Н. Орфографический словарь / В. Н. Ушкова. ДРОФА, –
М.: 2003, – 317 с.

268. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (дар зери таҳрири М. Шукуров, В. Капранов ва диг) дар ду ҷилд. Ҷилди 1. А-Н. – М.: 1969.
269. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (дар зери таҳрири М. Шукуров, В. Капранов ва диг) дар ду ҷилд. Ҷилди 2. О-Я. – М.: 1969. – 955 с.
270. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. А-Н. – Душанбе: 2008. – 950 с.
271. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2. О-Я. – Душанбе: 2008. – 945 с.
272. Ҳусейнов, Х., Шукурова, К. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
273. Цвиллинг М. Я., Лепинг, Е. И. и др. Дополнение к большому немецко-русскому словарь / М. Я. Цвиллинг, Е. И. Лепинг и др. М.: Русский язык, 1982. – 352с.
274. Қоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти овошиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ)/С. Қоматов. – Душанбе: 2017. – 220 с.
275. Қоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ) / С. Қоматов. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. – 250 с.
276. Қоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти грамматикӣ (инглисӣ-русӣ-тоҷикӣ) / С. Қоматов. – Душанбе: 2018, - 217с.
277. Қоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ (инглисӣ-русӣ-тоҷикӣ) / С. Қоматов. Нашри дуюм бо тағйиру иловаҳо. – Д.: Бухоро, 2015. – 208 с.
278. Шанский, Н. М. 4000 наиболее употребительных слов русского языка / Шанский Н. М. – М.: Русский язык, 1975, – 262 с.
279. Шозедов, Н., Нурова, З. Луғати мухтасари тоҷикӣ-олмонию истилоҳоти забоншиносӣ / Н. Шозедов, З. Нурова. – Душанбе: 2010. – 68 с.
280. Ярцева, В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.
281. Brockhaus-Wahrig-Deutsches Wörterbuch in 6 Bänden. Hrsg. von G. Wahrig, H. Krämer, H. Zimmermann. Wiesbaden, Stuttgart, 1980.

282. Duden. Das Wörterbuch der Abkürzungen, Mannheim-Lepzig-Wien-Zürich.: Dudenverlag, 2005 – 480 s.
283. Duden. Das Aussprachewörterbuch. 6. Auflage. Dudenverlag. Mannheim - Zürich, 2005, – 860 s
284. Duden. Das Bedeutungswörterbuch. 4. Auflage (10). Dudenverlag Mannheim - Leipzig - Wien - Zürich: 2010. – 1151 s.
285. Duden. Das Synonymwörterbuch. Dudenverlag. Mannheim - Zürich: 2007, – 1136 s.
286. Duden. Das Herkunftswörterbuch. Dudenverlag. Mannheim-Zürich: 2010, – 960 s.
287. Duden. Der deutschen Rechtschreibung. Dudenverlag. Mannheim-Zürich: 2010, – 1216 s.
288. Duden. Das Stilwörterbuch. Dudenverlag. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: 2010, – 1087 s.
289. Duden. Grammatik. Dudenverlag. Mannheim-Wien-Zürich: 2009, – 1342 s.
290. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. Herausgegeben von der Dudenredaktion. 4., neu bearb. und erw. Auflage. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2001. – 2016 s
291. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. Herausgegeben von der Dudenredaktion. 5., überarb. Auflage. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2003. – 1892 s.
292. Duden. Stilwörterbuch der deutschen Sprache (Bd. 2). 7., völlig neu bearb. u. erw. Aufl. / von G. Drosdowski. Unter Mitw. folgender Mitarb. d. Dudenred.: W. Eckey u.a. Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverl., 1988. – 864 s.
293. Hueber Wörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. Hueber Verlag Dudenverlag. 2007. – 768 s.
294. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 23., erweiterte Auflage. Bearbeitet von E. Seebold / F. Kluge. – Berlin. New York: W.de Grüter 1999.

295. Wahrig, G. Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache / G. Wahrig. Bertelsmann Lexikon Verlag. – Gütersloh/München, 1997. – 1152 s.
296. Wahrig Fremdwörterlexikon von Renate Wahrig – Burfeind. 8. Auflage. – Gütersloh/München, 2001. – 1088 s.

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

1. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М] Нурова З.С. Роҳҳои корбурди вожағони иқтибосӣ дар забонҳои лотинӣ ва олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Паёми ДДОТ. – № 1 (84). – 2020. – С. 69-73
ISSN 2219-5408

[2-М] Нурова З.С. Нигоҳи забоншиносон роҷеъ ба таърихи луғатнигорӣ дар забони олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Паёми ДДОТ. – № 2 (85). – 2020. – С. 61-64.
ISSN 2219-5408

[3-М] Нурова З.С. Нақши калимасозӣ дар ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Паёми ДДОТ. – № 6 (89). – 2020. – С. 111-114. **ISSN 2219-5408**

[4-М] Нурова З. Восита ва роҳҳои сермаҳсули калимасозӣ дар забони адабии ҳозираи олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Паёми ДДОТ. – № 2 (91). – 2021. – С. 65-70. **ISSN 2219-5408**

[5-М] Нурова З. Шарҳи мухтасари мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар фарҳангҳои соҳаи забоншиносӣ / З. Нурова [Матн] // Паёми ДДОТ. – № 6 (95). – 2021. – С. 87-90. **ISSN 2219-5408**

[6-М] Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ). Падидаи тазодии истилоҳоти сарфӣи забонҳои муқоисашаванда / З. Нурова, С. Ҷаматов [Матн] // Аҳбори Академияи Илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон №4 (269). – 2022. – С. 232-236. **ISSN 2791-2639**

2. Мақолаҳое, ки дар маҷмаъа ва маҷаллаҳои дигар ҷоп шудаанд:

[7-М] Нурова З.С. Сухане чанд роҷеъ ба таърихи пайдоиши пешояндҳо дар забони олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Маводи конференсияи байналмилаллии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Масъалаи мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби оӣ» ДДОТ ба номи С. Айнӣ, – Душанбе: 2018 – 3 с.

[8-М] Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ). Пешояндҳои ифодакунандаи замон дар забони олмонӣ / З. Нурова, З. Раҷабалӣ [Матн] // Маводи конференсияи байналмилаллии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Усулҳои муосири таълими забон

ва адабиёти рус дар шароити бисёрфарҳангии таҳсилот» ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, – Душанбе: 2018 (30 - 31-уми октябри соли 2018). – С. 191-194.

[9-М] Нурова З.С. Ихтисора яке аз роҳҳои калимасозӣ дар забони олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ» бахшида ба 80 солагии таъсисёбии факултети забонҳои хориҷӣ ва амалгардонии «Барномаи давлатии омӯзиш ва такмили забонҳои русӣ ва англисӣ барои солҳои 2015-2020» (30 март соли 2020) ДДОТ ба номи С. Айнӣ, – Душанбе, 2020. – С. 193-196.

[10-М] Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ). Ташаккул ва таҳаввули калимасозӣ дар забони олмони қадим / З. Нурова, М. Сафаров [Матн] // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ таҳти унвони «Муносибати босалоҳият дар ташаккули маҳорати нутқи омӯзгорони ояндаи забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурии Тоҷикистон» бахшида ба 90-ум солгарди таъсисёбии ДДОТ ба номи С. Айнӣ ва 80-умин солгарди таъсисёбии факултети забонҳои романӣ-германӣ (16-17 ноябри соли 2020) ДДОТ ба номи С.Айнӣ, – Душанбе: 2020. – С. 99-103.

[11-М] Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ). Масъалаи калимасозӣ аз дидгоҳи забоншиносони хориҷӣ ва муайян намудани роҳҳои қорбасти он / З. Нурова, М. Сафаров [Матн] // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ таҳти унвони «Муносибати босалоҳият дар ташаккули маҳорати нутқи омӯзгорони ояндаи забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурии Тоҷикистон» бахшида ба 90-ум солгарди таъсисёбии ДДОТ ба номи С. Айнӣ ва 80-умин солгарди таъсисёбии факултети забонҳои романӣ-германӣ (16-17 ноябри соли 2020) ДДОТ ба номи С.Айнӣ, – Душанбе: 2020. – С. 103-105.

[12-М] Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ). Нигоҳе ба таърихи пайдоиши вожагони иқтибосӣ аз дигар забонҳо ба забони олмонӣ / З. Нурова, М. Сафаров [Матн] // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ва лингводидактика дар заминаи муоширати байнифарҳангӣ» бахшида ба 90 солагии таъсисёбии ДДОТ ба номи С. Айнӣ ва 50 солагии таъсисёбии кафедраи забонҳои хориҷии умумидонишгоҳӣ (30 октябри соли 2021) ДДОТ ба номи С. Айнӣ, – Душанбе: 2021. – С. 282- 285.

[13-М] Нурова З. Андешаи забоншиносони дохиливу хориҷӣ перомуни истилоҳи сарф (морфология) дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ, адабиётшиносӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии» ба ифтихори ба 90 солагии ДДОТ ба номи С. Айни ва 25 – солагии таъсисёбии кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносӣ (10-11 декабри соли 2021) ДДОТ ба номи С. Айни – Душанбе: 2021, – С. 99-100

[14-М] Нурова З.С. Падидаи сермаъноӣ дар истилоҳоти сарфии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Забони миллӣ - оинаи пурҷилои таърих» бахшида ба «Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (3-юми октябри соли 1922), ДДОТ ба номи С. Айни, – Душанбе: 2022, – С. 117-121.

[15-М] Нурова З.С. Падидаи муродифотӣ дар истилоҳоти мансуби морфологияи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба амалгардонии «Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ барои солҳои 2021-2030») ДДОТ ба номи С. Айни, – Душанбе: 2022. – С. 105 – 107.

[16-М] Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ). Падидаи омонимия дар истилоҳоти мансуби морфологияи забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / З. Нурова, С. Ҷаматов [Матн] // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ таҳти унвони «Рушди забони давлатӣ дар партави гуфтугӯи фарҳангҳо» бахшида ба 30 солагии барқарор шудани муносибатҳои дипломатии миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Фаронса ДДОТ ба номи С. Айни, – Душанбе: 2022, – С. 81-84.

[17-М] Нурова З.С. Нақши истилоҳоти иқтибосии наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳурий таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами методикаи таълими забонҳои хориҷӣ, забоншиносӣ, назария ва амалияи тарҷума» бахшида ба «Рӯзи байналмиллалӣ забони давлатӣ» ва амалгардонии «Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (21-уми феввали соли 2023) ДДОТ ба номи С. Айни, 2023. – С. 96 – 97.

[18-М] Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ). Нақш ва ҷойгоҳи истилоҳоти наҳв дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва олмонӣ / З. Нурова, С.С. Ҷаматов [Матн] // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ байналмиллалӣ бахшида ба «Ҷашни Наврӯзи байналмиллалӣ» ва амалигардонии «Барномаҳои давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забони русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (11-уми март соли 2023) ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023. – С. 135-137.

[19-М] Нурова З.С. Таҳлили сохтори истилоҳоти мансуби аъзоҳои ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / З. Нурова [Матн] // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ байналмиллалӣ таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами филология ва методикаи ташаккули салоҳиятмандии донишҷӯён аз забонҳои хориҷӣ» (20-22 майи соли 2023) ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023. – С. 131-133.

[20-М] Нурова З.С. Падидаи сермаъноӣ дар истилоҳоти наҳвӣ забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / З. Нурова, С.С. Ҷаматов [Матн] // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, бахшида ба «Рӯзи Ҷавонони Тоҷикистон» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (24 майи соли 2023) ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023. – С. 150-153.

[21-М] Нурова З.С. Таҳлили мансубияти истилоҳоти наҳвӣ забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ба ҳиссаҳои нутқ / З. Нурова, С.С. Ҷаматов [Матн] // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва проблемаҳои забоншиносии муосир» бахшида ба амалигардонии «Барномаҳои давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забони русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (15-уми ноябри соли 2023) ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023. – С. 296-298.

[22-М] Нурова З.С. Падидаи ҳамгуншавӣ дар низоми истилоҳоти наҳви забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ / З. Нурова, С.С. Ҷаматов [Матн] // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои назария ва амалияи тарҷума ва забоншиносӣ дар мактабҳои олиӣ касбӣ» бахшида ба амали гардидани «Барномаҳои давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забони русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (16-уми декабри соли 2023) ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023. – С. 192-1194.

Китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ

1. Нурова З. (бо ҳаммуаллифӣ). Луғати мухтасари тоҷикӣ-олмонии истилоҳоти забоншиносӣ / З. Нурова, Н. Шозедов // ДДОТ, Душанбе, 2010. – 69 сах. **ББК Я2 81.2 нем + 81.2 (2точик) Ш – 78**
2. Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ) Грамматикаи забони адабии ҳозираи олмон (китоби дарсӣ) / З. Нурова, Н. Шозедов, М. Сафаров // ДДОТ, 2019. – 172 с. **ББК Я 73 81.2 нем Ш-78**
3. Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ) Луғати истилоҳоти забоншиносӣ / З. Нурова, М.Р. Сафаров, Н. Шозедов // ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023. – 259 с. **ТКБ 81.3 Нем + 81.3 Точ + 81.3 Рус (91) Р-92 ISBN 978-99985-41-27-6**
4. Нурова З.С. (бо ҳаммуаллифӣ) Луғати истилоҳоти овошиносӣ / З. Нурова, С. Чаматов // ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023. – 254 с. **ТДУ 803+809.155.0+808.2 ТКБ 81.2 Нем + 81.2 Точ + 81.2 Рус Н-92**

ЗАМИМА

Замимаи № 1.

Истилохоти якчузъаи марбути «овошиносӣ» дар забони тоҷикӣ

тоҷикӣ	олмонӣ
аломат	Merkmal
бинӣ	Nase
баланд	laut
вожа	Phrase
восита	Mittel
гулӯ	Hals
гӯш	Ohr
дандон	Zahn
дароз	lang
даҳон	Mund
забон	Zunge
зада	Betonung
заиф	schwach
зина	Stufe
зич	Enge
ист	Pause
ихтисор	Abbrueviatur
ком	Gaumen
кӯтоҳ	kurz
қавӣ	stark
қавс	Klammer
қатор	Reihe
қоида	Regel
қонун	Gesetz
қувва	Stärke
қулла	Gipfel
лаб	Lippe
лаҳн	Ton
марҳала	Phase
мавқеъ	Lage
махраҷ	Stelle
машқ	Übung
меъёр	Norm
монеа	Hindernis
мулоим	weich
мушак	Muskel
наво	Melodie
навъ	Variante
намуд	Art
нафас,	Aspiration
нафас	Atem
нутқ	Rede
овоз	Laut

овоз	Schall
олат	Apparat
озод	frei
оҳанг	Intonation
равия	Richtung
рамз	Symbol
роғ	Reibe
садо	Stimme
садо	Klang
сахт	hart
сода	einfach
сонант	Sonant
сохтор	Struktur
суръат	Tempo
тағйир	Änderung
тағояк	Knorpel
таксим	Teilung
тарз	Art
тафовут	Alternation
тахаввул	Ersatz
тахлил	Analyse
узв	Organ
устувор	stabil
фазо	Raum
фонема	Phonem
холис	rein
ҳаво	Luft
ҳалқ	Kehle
ҳамвор	flach
ҳарф	Buchstabe
ҳатман	obligatorisch
ҳиҷо	Silbe
шуш	Lunge
ҷоғ	Kiefer
ҷуфт	Paar
фосила, абзатс, сарсатр	Absatz
қофия	Reim
масофа; фосила	Abstand
озод, равон	Fließend
имло	Rechtschreibung
тахлил	Analyse
резонатор	Ansatzrohr
резонанс	Resonanz
лаппиш	Schwingung
эҳсос	Gefühl
формант	Formant
воҳид	Einheit
гуфтор	Sprechen
хирной	Adamsapfel

диафрагма	Diaphragma
транскрипсия	Umschrift
шавшув	Gerausch
ларзиш	Vibration
мутобиқат	Übereinstimmung
мувофиқат	Kongruenz
тахфиф	Reduktion
афзоиш	Vergrößerung
коҳиш	Reduktion
тамдид	Dehnung
худуд (диапазон)	Diapason
танфис	Pause
фраза	Phrase
танин	Schall
архаизм	Archaismus
илова, изофа	Einschub
равиш	Prozess
сонант	Sonant
база	Base

Замимаи №2

Истилохоти сохтаи марбути «воҳидҳои таҷзияшавандаи нутқ» дар забони тоҷикӣ

тоҷикӣ	олмонӣ
сохта	abgeleitet
фрикативӣ	frikativ
акустикӣ	akustisch
нисбӣ	relativ
овошиносӣ	phonetisch
фонематикӣ	phonematisch
саволӣ	interrogativ
фонографикӣ	phonographisch
алифбой	alphabetisch
алвеоларӣ	alveolar
имлоӣ	orthographisch
физиологӣ	physiologisch
ҳичсосоз	silbenbildend
садонокӣ	Vokalisch
лаҳнӣ	musikalisch
сифатӣ	qualitativ
миқдорӣ	quantativ
ритмикӣ	rhythmisch
занҷирӣ	syntagmatisch
ташдидӣ	emphatisch
безада	enklitisch
комӣ	erweicht
бесадо	geräuschlos
бесадо	klanglos

ҳичой	silbisch
шиддатнок	expiratorisch
комӣ	palatal
вобастагӣ	Abhängigkeit
хилофӣ	adversativ
овой	phonetisch
дорсалӣ	dorsal
лабӣ	labial
ҳалқӣ	glottal
какуминалӣ	kakuminal
кӯтоҳӣ	Kürze
димоғӣ	nasal
чарангдор	stimmhaft
сонорӣ	sonor
орфоэпӣ	orthoepisch
забонча	Uvula
овозӣ	lautlich
садонок	Vokal
музикӣ	musikalisch
фонемагӣ	phonemisch
занчирӣ	syntagmatisch
функционалӣ	funktional
лингвистӣ	linguistisch
физикӣ	physikalisch
физиологӣ	physiologisch
анатомӣ	anatomisch
тавлидӣ	artikulatorisch
дарозӣ/тамдидӣ	Dehnung
нейтралӣ	neutral
шунавой	Hör-
кувватнокӣ	Stärke
ангуштарин	finger-ringförmig
сипарвор	schildförmig
дандонӣ	dental
ларзон	zittern
хуштакӣ	zischend
забончагӣ	Uvular-
ҳамсадо	Konsonant
сермахсул	produktiv
пешрав	progressiv
пасрав	regressiv
ноустувор	schwebend
бечаранг	stimmlos
безада	akzentlos
номувофик, носоз	disharmonisch

**Истилоҳоти мураккаби марбути «овошиносӣ»
дар забони тоҷикӣ**

тоҷикӣ	олмонӣ
саровоз	Anfangslaut
нимтире	Bindestrich
думаъной	Doppeldeutigkeit
чарангдорӣ	Eigenton
нафасгирӣ	Einatmen
палатограмма	Gaumenbild
нимҳамсадо	Halbkonsonant
нимдароз	halblang
нимкушода	halboffen
нимсадонок	HalbVokal
бисёрхичо	mehrsilbig
обертон	Oberton
садопардаҳо	Stimmbänder
пастшав, фароянда	absteigend
каммаҳсул	unproduktiv
ҳамгунсозӣ	Angleichung
ғайриҳичосоз	asyllabisch
нафасбарорӣ	Ausatmung
фурӯгузоркунӣ (овоз)	Ausstoßung
ғайриҳалкишавӣ,	Enthauchung
ғайрилабишавӣ	Entrundung
комишавӣ, мулоимшавӣ	Erweichung
доирашакл, даврашакл	gerundet
пастрав	abschliessend
ғайриҳичой	unsilbisch
яккратӣ	einmalig
яктарафа, якҷониба	einseitig
якҳичогӣ	einsilbig
якрешагӣ	einstämmig
нуқтаи назар, фикр	Einstellung
тақсимнашаванда	einteilig
яклаҳн, якоҳанг	eintönig
забоншакл	zungeförmig
кафлезшакл	schopfkelleförmig
гунбадшакл	kuppelförmig
ҷойивазкунӣ	Metathese
монандшавӣ	Assimilation
бадалшавӣ	Inflexion
ҳамгунсозӣ	Angleichung
ҳичосозӣ	Silbenbildung
тарканда	explosiv
пасикомӣ	postalatal
пасидандонӣ	Postdental

пасизабонӣ
 пешикомӣ
 пешизабонӣ
 нимҳамсадо
 нимсадонок
 нимкушода
 нимпӯшида
 нимзич
 байнидандонӣ

Hinterzungen-
 Vordergaumen-
 Vorderzungen-
 Semikonsonant
 HalbVokal
 halbgeöffnet
 halbgeschlossen
 halbverschluss
 interdentaler

Замимаи №4

**Истилоҳ-ибораҳои марбути «овошиносӣ»
 дар забони тоҷикӣ**

ТОҶИКӢ	ОЛМОНӢ
задаи таъкидӣ	Affektivbetonung
афтиши зада	Akzentverlust
ҷойивазкунии зада	Akzentverschiebung
бадалшавии овоз	Akzentwechsel
аломати зада	Akzentzeichen
ҳарфҳои аввал	Anfangsbuchstaben
тарзи талаффуз	Artikulationsart
пойгоҳи талаффуз	Artikulationsbasis
воҳиди талаффуз	Artikulationseinheit
қоидаи талаффуз	Artikulationsregel
устувории талаффуз	Artikulationsstabilität
мақоми талаффуз	Artikulationsstelle
дастгоҳи нафас	Atmungsapparat
узвҳои нафас (нафасгирӣ)	Atmungsorgane
оҳанги хитобӣ	Ausrufeintonation
аломати хитоб	Ausrufezeichen
оҳанги хабарӣ	Aussageintonation
қоидаҳои тарзи талаффуз	Ausspracheregeln
услуби талаффуз	Aussprachestil
луғати талаффуз	Aussprachewörterbuch
дандони курсӣ	Backenzahn
садоноки пайвасткунанда	BindeVokal
давомнокии ҳамсадо	Dauerlaut
задаи духела (дугуна)	Doppelbetonung
ҳарфи дугуна (шадда)	Doppelbuchstabe
саволи алтернативӣ	Doppelfrage
ҳамсадоҳои шадда (такрор)	Doppelkonsonanten
аломати баён	Doppelpunkt
овошиносии таҷрибавӣ	Experimentalphonetik
ҳамсадоҳои зичи тарканда	Explosivlaute
садоноки изофашуда	FalschVokal
садонокҳои бардошти поён	FlachzungenVokale
ҳамсадоҳои молишхӯранда	Frikativlaute
овошиносии функционалӣ (корбурд)	Funktionalphonetik

фонологияи функционалӣ	Funktionalphonologie
аломати нохунак	Anführungszeichen
устухони ком	Gaumenbein
палатограмма	Gaumenbild
ҳамсадои комӣ	Gaumenlaut
ғадуди бодомшакл	Gaumenmandel
пардаи ком	Gaumensegel
овози пасикомӣ	Gaumensegellaut
ҳамсадои шавшувдор	Geraüschlaut
ҳамсадои ҳалқӣ	Hauchlaut
задаи асосӣ	Hauptakzent
садоноки ҳамроҳшуда (пайвасткунанда)	HilfsVokal
ҳамсадои пасикомӣ	Hintergaumenlaut
(қисми) паси забон	Hinterzunge
ҳамсадоҳои пуштизабонӣ	Hinterzungenkonsonanten
(тарзи) талаффузи адабӣ	Hochlautung
лаҳни болорав	Hochton
овошиносии инструменталӣ	Instrumentalphonetik
задаи динамикӣ	Intensitätsbetonung
намуна (Қолиби) оҳангӣ	Intonationsmodell
тағояки ҳалқум	Kehledeckel
фазои холигии ҳалқ	Kehleöhle
овози роғ	Engereibelaut
фазои холигии гулӯ	Kehlkopfhöhle
пардаи ҳалқ	Kehlkopfskapsel
овози ақибӣ забонӣ	Kehlkopflaut
мушаки ҳалқум	Kehlkopfmuskel
тақлиди овоз	Klangnachahmung
айнан такрор кардан(и)	Klangtreue
таъсири овозӣ, акустика	Klangwirkung
садоноки пайвасткунанда	KompositionsVokal
овози лабӣ	Labiallaut
қувваи овоз	Lautstärke
чараёни овоз	Lautstrom
низоми овоз	Lautsystem
навъи овоз	Lauttyp
тамдиди овоз	Lautverlängerung
ҷойивазкунии ҳамсадо	Lautverschiebung
тағйирёбии овоз	Lautwandel
аломати овозӣ	Lautzeichen
кунҷи лабҳо	Lippenecke
овози лабӣ	Lippenlaut
миёнизабонӣ	mediopalatal
бечаранги миёна	mediostimmlos
овози миёникомӣ	Mittelgaumenlaut
(қисми) мобайни забон	Mittelzunge
ҳамсадои димоғӣ	Nasalkonsonant
овози димоғӣ	Nasallaut

садонокҳои димоғӣ	NasalVokale
задаи иловагӣ (ёридиҳанда)	Nebenbetonung
кунчи болоӣ	Oberecke
ҷоғи боло	Oberkiefer
лаби боло	Oberlippe
садоноки комӣ	PalatalVokal
овошиносии персептивӣ	Perzeptivphonetik
давомнокии ҳичо	Silbendauer
диссимилатсияи ҳичо	Silbendissimilation
қуллаи ҳичо	Silbengipfel
худуди ҳичо	Silbengrenze
баландии ҳичоҳо	Silbenhöhe
дарозии ҳичо	Silbenlänge
қолаби ҳичо	Silbenmodell
навишт (хат)и ҳичоӣ	Silbenschrift
қолаби ҳичо	Silbenstruktur
ба ҳичо ҷудокунӣ	Silbentrennung
ҳамсадои забончагӣ	Uvularkonsonant
схемаи садонокҳо	Vokalschema
низоми садонокҳо	Vokalsystem
чоркунҷаи садонокҳо	Vokalviereck
тағйири садонокҳо	Vokalwandel
бадалшавии садонокҳо	Vokalwechsel
овози пешизабонӣ	Vorderzungenlaut
задаи калима	Wortbetonung
овози комӣ	Zerebrallaut
ҳамсадои шавшувдор	Zischlaut
ҳамсадоҳои ларзанда	Zitterlaute
овози лабулабӣ	Zweilippenlaut
қоидаҳои имло	Rechtschreibungsregel
задаи заиф	Schwachton
ҳамсадоҳои ларзанда	Schwinglaut
талаффузи лабӣ	Labialisierung
қовокии гулӯ	Kehlkopfhöhle
қовокии даҳон	Mundhöhle
қовокии бинӣ	Nasehöhle
узвҳои фаъол	aktive Organe
узвҳои ғайрифавол	passive Organe
пойгоҳи талаффуз	Artikulationsbasis
бадалшавии овошиносӣ (зинда)	phonetischer Ablaut
бадалшавии садонокҳо	Vokalischer Ablaut
бадалшавии ҳамсадоҳо	konsonantischer Ablaut

Замимаи №5

Истилоҳ-ибораҳои марбути «исм» дар забони тоҷикӣ тибқи намунаи «S+Adj»

тоҷикӣ	олмонӣ
исми сода	einfaches Substantiv
исми сохта	abgeleitetes Substantiv

исми мураккаб	zusammengesetztes Substantiv
исми ҷондор	belebtes Substantiv
исми бечон	unbelebtes Substantiv
исми маънӣ, исми мавҳум	Abstraktum Substantiv
исми моддӣ	Dingname Substantiv
исми хос	Eigenname Substantiv
исми чинс	Gattungsname Substantiv
исми ҷомеъ (кулл)	Kollektiv(um) Substantiv
исми конкрет	Kosename Substantiv
исми абстракт	Verbalsubstantiv Substantiv
категорияи исм	Kategorie des Substantivs
категорияи муайянӣ	Kategorie der Bestimmtheit
категорияи номуайянӣ	Kategorie der Unbestimmtheit
категорияи шумора	Kategorie der Zahl
шумораи танҳо	Singular
шумораи ҷамъ	Plural
пасвандҳои исмсоз	substantivbildende Suffix
пешвандҳои исмсоз	substantivbildende Präfix

Замимаи №6

Истилоҳ-ибораҳои марбути «исм» дар забони олмонӣ тибқи намунаи «Adj+S»

ОЛМОНӢ	ТОЧИКӢ
abgeleitetes Substantiv	исми сохта
belebtes Substantiv	исми ҷондор
deklinierbares Substantiv	исми тасрифшаванда
einfaches Substantiv	исми сода
unbelebtes Substantiv	исми бечон –
undeklinierbares Substantiv	исми тасрифнашаванда
zusammengesetztes Substantiv	исми мураккаб
männliches Geschlecht	чинси мардона
weibliches Geschlecht	чинси занона
sächliches Geschlecht	чинси миёна
starke Deklination	тасрифи сахт
schwache Deklination	тасрифи суст
bestimmte Artikel	артикли муайянӣ
unbestimmte Artikel	артикли номуайянӣ

Замимаи №7

Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии марбути «сифат» тибқи намунаи «S+Adj»

ТОЧИКӢ	ОЛМОНӢ
сифатҳои асли	qualitative Adjektive
сифатҳои нисбӣ	relative Adjektive
сифатҳои сода	einfache Adjektive
сифатҳои сохта	abgeleitete Adjektive
сифатҳои мураккаб	zusammengesetzte Adjektive
дараҷаи одӣ	Positiv
дараҷаи муқоисавӣ	Komparativ

дараҷаи олай
пасвандҳои сифатсоз
пешвандҳои сифатсоз
сифатҳои сечуза
сифатҳои умумичузъ

Superlativ
adjektivbildende Suffixe
adjektivbildende Präfixe
dreigliedrige Adjektive
verallgemeingliedrige Adjektive

Замимаи № 8

Истилоҳибораҳои забони олмонии марбути «сифат» тибқи намунаи «Adj+S»

ОЛМОНӢ
qualitative Adjektive
relative Adjektive
einfache Adjektive
abgeleitete Adjektive
zusammengesetzte Adjektive
adjektivbildende Suffixe
adjektivbildende Präfixe
starke/pronominale Deklination
schwache/nominale Deklination

ТОЧИКӢ
сифатҳои асли
сифатҳои нисбӣ
сифатҳои сода
сифатҳои сохта
сифатҳои мураккаб
пасвандҳои сифатсоз
пешвандҳои сифатсоз
тасрифи сахт
тасрифи суст

Замимаи № 9

Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии марбути «ҷонишин» тибқи намунаи «S+Adj»

ТОЧИКӢ
ҷонишинҳои шахсӣ
ҷонишинҳои соҳибӣ
ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ
ҷонишинҳои саволий
ҷонишинҳои ишоратӣ
ҷонишинҳои таъинӣ
ҷонишини номуайяний
ҷонишинҳои инкорӣ
ҷонишинҳои муштарак

ОЛМОНӢ
Personalpronomen
Possesivpronomen
Reflexivpronomen
Interrogativpronomen
Demonstrativpronomen
Determinativpronomen
Indefinitpronomen
Negativpronomen
Rezipropronomen

Замимаи № 10

Истилоҳ-ибораҳои забони олмони марбути «чонишин» тибқи намунаи «Adj+S»

олмонӣ

persönliche Fürwörter
rückbezügliches Fürwort
besitzanzeigende Fürwörter
hinweisende Fürwörter
fragende Fürwörter
bezügliche Fürwörter
unbestimmte Fürwörter
verneinende Fürwörter
wechselbezügliches Fürwörter
unpersönliches Fürwort
Pronominaladverbien

точикӣ

чонишинҳои шахсӣ
чонишини нафсӣ
чонишини соҳибӣ
чонишинҳои ишоратӣ
чонишинҳои саволӣ
чонишинҳои нисбӣ
чонишини номуайяншахс
чонишинҳои инкорӣ
чонишинҳои муштарак
чонишини бешахс
чонишинзарфҳо

Замимаи № 11

Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии марбути «фعل» тибқи намунаи «S+Adj»

точикӣ

фелҳои сода
фелҳои сохта
фелҳои монда
фелҳои гузаранда
фелҳои бавосита
фелҳои бевосита
фелҳои таркибӣ
фелҳои мураккаб
фелҳои мустақил
фелҳои ёридиханда
фелҳои модалӣ
сиғаи хабарӣ
сиғаи амрӣ
сиғаи эҳтимоли
сифати феълӣ
тарзи фоилӣ
тарзи мафъулӣ
шакли тасрифӣ
шакли тасрифнашаванда
намуди мутлақ
намуди давомдор
замонҳои феъл
замони ҳозира
замони гузашта
замони оянда
сифати феълӣ
фелҳои ҳол

олмонӣ

einfache Verben
abgeleitete Verben
intransitive Verben
transitive Verben
kausatives Verb
direktes Verb
zusammengesetzte Verben
zusammengesetzte Verben
Vollverben
Hilfsverben
Modalverben
Indikativ
Imperativ
Konjunktiv
Partizip
Aktiv
Passiv
deklinierbare Form
undeklinierbare Form
perfektiver Aspekt
durative Aktionsart
die Zeitformen
Präsens
Imperfekt
Futurum
Partizipien
Adverbialpartizip

**Истилоҳ-ибораҳои забони олмони марбути «фєъл» тибқи намунаи
«Adj+S»**

олмонӣ	тоҷикӣ
abgeleitetes Verb	фєълҳои сохта
abstraktes Verb	фєъли мавҳум
denominales Verb	фєъли исмӣ
dreiwertige Verben	фєълҳои севалента
einfache Verben	фєълҳои сода
einwertige Verben	фєълҳои яквалента
finite Verben	фєълҳои тасрифшаванда
gemischte Verben	фєълҳои омехта
infinite Verben	фєълҳои тасрифнашаванда
intransitive Verben	фєълҳои монда
kausatives Verb	фєъли бевосита
reflexive Verben	фєълҳои нафсӣ-(таъкидӣ)
reziproke Verben	фєълҳои муштарақ
schwache Verben	фєълҳои заиф
„sich“ – Verben	фєълҳо бо «sich»
starke Verben	фєълҳои қавӣ
transitive Verben	фєълҳои гузаранда
unpersönliches Verb	фєъли бешаҳс
unregelmäßige Verben	фєълҳои нодуруст, фєълҳои ғайриқоидавӣ
vierwertige Verben	фєълҳои чорвалента
zusammengesetzte Verben	фєълҳои мураккаб
zweiwertige Verben	фєълҳои дувалента

**Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии марбути «ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ»
тибқи намунаи «S+Adj»**

тоҷикӣ	олмонӣ
пайвандакҳои пайваस्तкунанда	beiordnende Konjunktionen
пайвандакҳои тобеъкунанда	unterordnende Konjunktionen
пайвандакҳои паи ҳам	anreihende Konjunktion
пайвандакҳои хилофӣ	adversative Konjunktionen
пайвандакҳои ҷудой	disjunktive Konjunktionen
ҳиссаҷаҳои шаклсоз	Formbildende Partikeln
ҳиссаҷаҳои ишоратӣ	demonstrative Partikeln
ҳиссаҷаҳои маҳдудӣ	einschränkende Partikeln
ҳиссаҷаҳои таъкидӣ	hervorhebende Partikeln
ҳиссаҷаҳои тасдиқӣ	bejahende Partikeln
ҳиссаҷаҳои инкорӣ	negative Partikeln
ҳиссаҷаҳои саволи	fragende Partikeln
ҳиссаҷаҳои қиёсӣ	vergleichende Partikeln
ҳиссаҷаҳои эҳсосӣ	emotionale Interjektionen
нидоҳои амрӣ	Imperativinterjektionen

Истилоҳ-ибораҳои забони олмони марбути «хиссаҳои ёридиҳандаи нутқ»
тибқи намунаи « Adj+S »

олмонӣ	тоҷикӣ
abgeleitete Präpositionen	пешоянҳои сохта
einfache Präpositionen	пешояндҳои сода
gepaarte Präpositionen	пешояндҳои чуфт
nominale Präpositionen	пешояндҳои номӣ
prämiäre Präpositionen	пешояндҳои аъёӣ
sekundäre Präpositionen	пешояндҳои ғайриастӣ
zusammengesetzte Präpositionen	пешояндҳои мураккаб
abgeleitete Konjunktion	пайвандакҳои сохта
adversative Konjunktion	пайвандакҳои хилофӣ
anreihende Konjunktion	пайвандакҳои паи ҳам
begründende Konjunktion	пайвандакҳои сабаб
beiordnende Konjunktion	пайвандакҳои пайваस्तкунанда
disjunktive Konjunktion	пайвандакҳои чудоӣ
einfache Konjunktion	пайвандакҳои асли (сода)
einschränkende Konjunktion	пайвандакҳои маҳдудӣ
finale Konjunktion	пайвандакҳои мақсад
folgende Konjunktion	пайвандакҳои натиҷа
komparative Konjunktion	пайвандакҳои қиёсӣ (монандӣ)
konditionale Konjunktion	пайвандакҳои шартӣ
demonstrative Partikeln	ҳиссаҳои ишоратӣ
einschränkende Partikeln	ҳиссаҳои маҳдудӣ
emotionale Partikeln	ҳиссаҳои муассирӣ
emotionale und modale Partikeln	ҳиссаҳои муассирӣ-модалӣ
fragende Partikeln	ҳиссаҳои саволӣ
hervorhebende Partikeln	ҳиссаҳои таъкидӣ
modale Partikeln	ҳиссаҳои модалӣ
negative Partikeln	ҳиссаҳои инкорӣ
verstärkende Partikeln	ҳиссаҳои қувватдиҳанда
abgeleitete Interjektionen	нидоҳои сохта
emotionale Interjektionen	нидоҳои эмотсионалӣ
schallnachahmende Interjektionen	нидоҳои тақлидӣ (овозӣ)
verbale Interjektion	нидои феълӣ
vokatische Interjektion	нидои даъватӣ
bestimmte Artikel	артикли муайян
unbestimmte Artikel	артикли номуайян
Arten des Artikels	намудҳои артикл
Fehlen des Artikels	афтидан(истифода нашудани)-и артикл
Funktion des Artikels	вазифаи артикл

Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии мансуб ба «ибора» тибқи намунаи «S+Adj»

тоҷикӣ	олмонӣ
ибораҳои сода	einfache Wortgruppen
ибораи мураккаб	zusammengesetzte Wortgruppen
ибораи озод	freie Wortgruppe
ибораҳои устувор	festе Wortgruppen
ибораи рехта	phraseologische Wortgruppen
ибораҳои исмӣ	substantivische Wortgruppen
ибораҳои сифатӣ	adjektivische Wortgruppen
ибораҳои ҷонишинӣ	pronominale Wortgruppen
ибораҳои зарфӣ	adverbiale Wortgruppen
ибораи шуморавӣ	numerale Wortgruppen
ибораҳои феълӣ	verbale Wortgruppen
алоқаи пайваст	beiordnende Beziehung
алоқаи тобеъ	unterordnete Beziehung
алоқаи бепайвандак	konjunktionslose Beziehung
алоқаи ҳамроҳӣ	nebenordnende Beziehung
алоқаи пешояндӣ	präpositionale Beziehung
алоқаи сохторӣ	strukturelle Beziehung

Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии мансуб ба «ибора» тибқи намунаи «S+Adj+Präp+S»

тоҷикӣ	олмонӣ
ибораи исмӣ бо исм	nominale Wortgruppe mit einem Substantiv
ибораи исмӣ бо сифат	nominale Wortgruppe mit einem Adjektiv
ибораи исмӣ бо масдар	nominale Wortgruppe mit einem Infinitiv
ибораи исмӣ бо шумора	nominale Wortgruppe mit einem Numerale
ибораи исмӣ бо ҷонишин	nominale Wortgruppe mit einem Pronomen
ибораи исмӣ бо зарф	nominale Wortgruppe mit einem Adverb
ибораи исмӣ бо пешоянд	nominale Wortgruppe mit einer Präposition
ибораи исмӣ бо масдар	nominale Wortgruppe mit einer Infinitiv
ибораи ҷонишинӣ бо исм	numerale Wortgruppe mit einem Substantiv
ибораи ҷонишинӣ бо сифат	numerale Wortgruppe mit einem Adjektiv
ибораи ҷонишинӣ бо ҷонишин	numerale Wortgruppe mit einem Numerale
ибораи феълӣ бо пурқунанда	verbale Wortgruppe mit dem Objekt

**Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ мансуб ба «ҷумлаи сода» тибқи намунаи
«S+Adj»**

Тоҷикӣ	Олмонӣ
ҷумлаи тасдиқӣ	bejahender Satz
ҷумлаи сода	einfacher Satz
ҷумлаи яктаркиба	eingliedriger Satz
ҷумлаи нопурра	elliptischer Satz
ҷумлаи инкорӣ	verneinender Satz
ҷумлаи муайяншаҳс	persönlicher Satz
ҷумлаи номуайяншаҳс	unbestimmt-persönlicher Satz
ҷумлаи хуллас	unerweiterter Satz
ҷумлаи бешаҳс	unpersönlicher Satz
ҷумлаи нопурра	unvollständiger
ҷумлаҳои умумишаҳс	verallgemeinernd-persönliche Sätze
ҷумлаи пурра	vollständiger Satz
ҷумлаи дутаркиба	zweigliedriger Satz
ҷумлаи мураккаб	zusammengesetzter Satz
ҷумлаи ҳикоягӣ	Aussagesatz
ҷумлаи саволӣ	Fragesatz
ҷумлаи хитобӣ	Ausrufesatz
ҷумлаи амрӣ	Imperativsatz

**Истилоҳ-ибораҳои забони олмонӣ мансуб ба «ҷумлаи сода» тибқи намунаи
«Adj+S»**

Олмонӣ	Тоҷикӣ
bejahender Satz	ҷумлаи тасдиқӣ
einfacher Satz	ҷумлаи сода
eingliedriger Satz	ҷумлаи яктаркиба
elliptischer Satz	ҷумлаи нопурра
emotionaler Satz	ҷумлаи муассир (пуртаъсир)
eplikativ (konkretisierend)er Satz	ҷумлаи эзоҳдиҳанда
erweiterter Satz	ҷумлаи тафсилӣ
interjektionaler Satz	ҷумлаи нидой
mehrgliedriger Satz	ҷумлаи сертаркиба
verneinender Satz	ҷумлаи инкорӣ
persönlicher Satz	ҷумлаи муайяншаҳс
unerweiterter Satz	ҷумлаи хуллас
unpersönlicher Satz	ҷумлаи бешаҳс
unvollständiger Satz	ҷумлаи нопурра
vollständiger Satz	ҷумлаи пурра
zweigliedriger Satz	ҷумлаи дутаркиба
zusammengesetzter Satz	ҷумлаи мураккаб

**Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ мансуб ба «аъзоҳои ҷумла»
тибқи намунаи «S+S»**

Тоҷикӣ **олмонӣ**

мубтадои сода	einfaches Subjekt
мубтадои таркибӣ	zusammengesetztes Subjekt
мубтадои муайяншаҳс	persönliches Subjekt
мубтадои номуайяншаҳс	unbestimmt-persönliches Subjekt
мубтадои бешаҳс	unpersönliches Subjekt
мубтадои тафсилӣ	erweitertes Subjekt
мубтадои чида	gleichartiges Subjekt
хабари сохта	abgeleitetes Prädikat
хабари сода	einfaches Prädikat
хабари мураккаб	zusammengesetztes Prädikat
муайянкунандаи мувофиқ	kongruierendes Attribut
муайянкунандаи номувофиқ	nichtkongruierendes Attribut
пуркунандаи бавосита	direktes Objekt
пуркунандаи бевосита	undirektes Objekt
ҳоли шарт	Adverbialbestimmung der Bedingung
ҳоли хилоф	Adverbialbestimmung der Einräumung
ҳоли натиҷа	Adverbialbestimmung der Folge
ҳоли дараҷа	Adverbialbestimmung des Grades
ҳоли сабаб	Adverbialbestimmung des Grundes
ҳоли миқдор	Adverbialbestimmung des Maßes
ҳоли восита	Adverbialbestimmung des Mittels
ҳоли модалият	Adverbialbestimmung der Modalität
ҳоли макон	Adverbialbestimmung des Ortes
ҳоли замон	Adverbialbestimmung der Zeit
ҳоли мақсад	Adverbialbestimmung des Ziels

Замимаи №20

Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикӣ марбут ба «аъзоҳои ҷумла» тибқи намунаи «S+S+Präp+S»

тоҷикӣ	олмонӣ
ифодаи хабар бо исм	Ausdruck des Prädikats durch ein Substantiv
ифодаи хабар бо сифат	Ausdruck des Prädikats durch ein Adjektiv
ифодаи хабар бо ҷонишин	Ausdruck des Prädikats durch ein Pronomen
ифодаи хабар бо масдар	Ausdruck des Prädikats durch ein Infinitiv
ифодаи хабар бо нидо	Ausdruck des Prädikats durch ein Ausrufewort
ифодаи муайянкунанда бо исм	Ausdruck des Attributs durch ein Substantiv
ифодаи муайянкунанда бо сифат	Ausdruck des Attributs durch ein Adjektiv
ифодаи хабар бо шумора	Ausdruck des Prädikats durch ein Zahlwort
ифодаи мубтадо бо сифат	Ausdruck des Subjekts durch ein Adjektiv
ифодаи мубтадо бо ҷонишин	Ausdruck des Subjekts durch ein Pronomen
ифодаи мубтадо бо исм	Ausdruck des Subjekts durch ein Substantiv
мувофиқати хабар бо мубтадо	Kongruenz des Prädikats mit dem Subjekt

**Истилоҳ-ибораҳои забони тоҷикии мансуб ба «аъзоҳои ҷумла»
тибқи намунаи «S+S+S»**

Тоҷикӣ	Олмонӣ
аъзоҳои пайрави ҷумла	Nebenglieder des Satzes
ҳоли микдору дараҷа	Adverbialbestimmung der Maβes und Grundās
ҷумлаи пайрави мубтадо	Subjektsatz
ҷумлаи пайрави хабар	Prädikatssatz
ҷумлаи пайрави пурқунанда	Ergänzungssatz
ҷумлаи пайрави муайянқунанда	Attributsatz
ҷумлаи пайрави ҳол	Adverbialsatz
ҷумлаи пайрави макон	Lokalsatz
ҷумлаи пайрави замон	Temporalsatz
ҷумлаи пайрави сабаб	Kausal
ҷумлаи пайрави мақсад	Finalsatz
ҷумлаи пайрави хилоф	Adversativsatz
ҷумлаи пайрави натиҷа	Folgesatz
ҷумлаи пайрави шарт	Bedingungssatz
ҷумлаи пайрави маҳдудӣ	Restriktivsatz
ҷумлаи пайрави эзоҳӣ/тавзеҳӣ	Explikativsatz
ҷумлаи пайрави нисбӣ	Relativsatz
ҷумлаи пайрави монанд	Adverbialsatz des Vergleichs